

Adrian Rădulescu

OVINDIJA
LA
PORTUL
EUROPEI

EDITURA
SPORT - TURISM

www.ziuaconstanta.ro

ADRIAN RĂDULESCU

Ovidiu la Pontul Euxin

POEZII
LA
PONTUL
EUXIN

Biblioteca
ZIUA de Constanța

Ac. 100

EDITURA
ZIUA DE CONSTANȚA

ADRIAN RĂDULESCU

OVINDIU LA PORTUL EUXIN

Biblioteca
ZIUA de Constanța

Nr. 334

EDITURA SPORT-TURISM

București, 1981

Prefață

Volumul de față a izvorit dintr-o necesitate stringentă. El constituie în realitate o micromonografie, solicitată în ultima vreme tot mai insistent de numeroșii călători care vizitează litoralul românesc al Mării Negre și, implicit, Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța, reunind în sălile de studiu, consacrate cercetărilor ovidiene, tot ceea ce ar putea reprezenta sau sugera în conștiința contemporanilor vreo urmă a prezenței aceluia care a fost și este pentru români simbol al participării lor de milenii la creația valorilor lirice ale civilizației omenеști.

Este poate bine s-o spunem că s-a elaborat totul chiar la Constanța, anticul Tomis — atât de familiar autorului — între ale cărui ziduri de apărare, în urmă cu două mii de ani, a vibrat lira măiastră a primului poet de condiție cultă, trimis brutal aici să-și petreacă anii unui surghiun nemeritat sau poate spre a-și împlini destinul lângă un popor la a cărui istorie se mai adaugă astfel încă un argument hotărîtor — dacă mai era nevoie — pentru demonstrarea obîrșiei sale daco-getică și latină. Fiindcă noianul mărturiilor arheologice și tezaurul de limbă sînt tot atîtea uriașe atestare latine, cărora Columna lui Traian de la Roma, Sarmizegetusa dacică și Monumentul triumfal de la Adamclisi — Tropaeum Traiani¹ — le formează corolarul ; gingașul cîntăreț al iubirilor și al suferinței, fiul Sulmonei și cetățeanul Tomisului, Publius Ovidius Naso, le aureolează pe toate.

I-am închinat lui Ovidius pagini care însumează laolaltă un volum menit să faciliteze oricui și oricând prilejul contactului nemijlocit cu lirica sa, urmînd-o în urcușu-i firesc pe drumu-i de la Roma la Tomis. Fiindcă ne întrebăm, pe bună dreptate, am fi avut noi astăzi Scrisorile din Pont, mature, sensibile, dăltuite perfect în versuri inspirate genial, dacă n-ar fi fost zbuciumul poetului zdrobit de apăsarea mediului care l-a obligat să izbucnească adesea în accente lirice incandescente ?

Ovidiu celor douăzeci de secole își datorează indiscutabil perenitatea atît talentului său uriaș, cît și exilului tomitan. Sînt cele două stări existențiale care i-au atras dintotdeauna iscodirea curioasă a cititorului și febra aflării unor adevăruri de către căutătorii în cronici și în arhivele care nu spuneau cu nimic mai mult decît ne-a destăinuit însuși poetul după alungarea sa din cetatea eternă. Cît privește șederea la Tomis, aceasta parcă a fost încinsă nu numai de zidurile groase ale unui polis, ci și de neputința oarbă a exilatului de a sări peste necruțătoarea izolare impusă de autocratul Augustus. Oricum, trupu-i firav a rămas în cetate, dar gloria lui a depășit cu mult și pentru totdeauna orice opreliște. Peste strînsoarea incinței tomitane pe meterezele căreia el însuși a devenit adesea oștean, luptînd în vremuri de restriște, sunetul cristalin al lirei sale a intrat în eternitatea timpului, în conștiința generațiilor, în patrimoniul culturii universale. Și dacă el însuși a avut puterea proteică să ajungă la noi încărcat de creații nepieritoare, nu ne rămîne decît să-i mulțumim cu respect și cinstire, fiindcă îl moștenim întru totul, este în noi, constituie parte organică a conștiinței noastre. Să ne apropiem de uriașa lui personalitate îndemnați de sentimentul îndatoririi civice, de conștiința firească a tributului pe care-l datorăm memoriei și operei sale, despre care am afirmat deseori că reprezintă, privită tocmai din acest unghi, un mesaj înălțător de istorie !

Opusculul nostru departe de a reprezenta o exegeză sau o încercare critică de sinteză și analiză, în genul atîtora de care s-a încredincit literatura universală, cuprinde suficiente date și temeuri de a reconstitui pentru lector un mic univers propriu sulmonezului, care să depășească hotarele specifice unor lucrări consacrate „omului și operei”. Am schițat un Ovidiu istoric, plasat întotdeauna în

mediile reale în care și-a petrecut viața ; am întrepătruns, poate mai mult decât de regulă, omul cu peisajul ambiental, cu date și fapte care să ajute la zugrăvirea unei fresce veridice a epocii și a faptelor omenesti, atât cele contemporane lui cât și cele care se leagă de prezența sa în context romanic și universal.

Vizitatorul de pe litoralul românesc al Mării Negre, indiferent de unde ar veni, găsește în paginile cărții toate acele elemente componente, suficiente și sigure, care-l ajută, fără eforturi prea mari, să-i cunoască oarecum îndea-proape ființa reflectată de însăși creația lui. Am făcut-o cu scopul evident de a oferi un mic îndreptar care să contribuie la dobândirea unui surplus de interes informativ-științific, la stabilirea și mai temeinică a unei aderențe între cititor și poeziile ovidiene. Și fiindcă trăim vremurile în care preocupările umaniste trebuie să devină un atribut indispensabil intelectualității circumscrise unor atât de diversificate profile — aceasta judecată și prin optica preeminenței astăzi, a studiilor pozitive — am considerat utilă stabilirea relației între traducerea românească a versurilor lui Ovidiu, în descinderea lor directă din creația originală, latină. Aceasta nu numai pentru a dovedi asemănarea și muzicalitatea care merge pînă la identitate, ci și pentru a servi un argument hotărîtor în formarea tezei că limba română rămîne o fiică fidelă a celei latine, că Ovidiu ne-a fost un precursor și a semănat în pămîntul fertil al geto-dacilor sămînța unei culturi majore.

Cartea rămîne accesibilă oricui. Și sînt mulți aceia care vin la Constanța în căutarea ineditului, a satisfacțiilor estivate, a peisajului în care a trăit Ovidiu. Nici nu se poate un prilej mai bun pentru a înlesni tuturor, turiști și localnici, români și străini, o posibilitate de a găsi o delectare și un agrement intelectual mai complet, într-o țară ca a noastră, încărcată de faptele minunate ale unor înaintași care s-au acoperit de gloria nemuritoare a civilizațiilor geto-dacice și romane, la incidența dintre era veche și cea nouă, acolo unde a dominat ca un Prometeu scena istorică de la țărnul Pontului românesc, Publius Ovidius Naso.

A. Rădulescu

Litoralul pontic și coordonatele sale

Explorarea orizontului românesc al literaturii culte cu implicațiile sale cele mai profunde în lirică ne împinge în chip obligatoriu la retrospectiva unui spațiu cronologic de două milenii când, la Tomis, pe malul Pontului Euxin se auzeau rostite în latinește elegiile a două mari opere: *Tristele și Scrisorile din Pont* ale lui Publius Ovidius Naso, cel care alături de alți poeți latini a deschis căile unui univers de creații nemuritoare, pe care aveau să-l urmeze apoi întregi pleiade de poeți, din toate hotarele lumii civilizate. Antichitatea târzie, evul mediu și Renașterea, epoca modernă și contemporaneitatea, laolaltă, datorează acestui precursor, tributul cuvenit unei creații de înaltă inspirație.

Ovidiu reprezintă pentru lirica românească nu numai o culme artistică, literară — la fel ca și o sursă de informare istorică — dar el este și rapsodul care, în vremurile de început ale erei noi, a încântat cu lira sa sufletele aspre ale strămoșilor geto-daci. Creația sa se înscrie în antologia universală și românească, ca momente unice de satisfacție artistică înaltă, cu acele nuanțe accentuate de suavitate și măiestrie — ceea ce îl face o dată mai mult să fie viu în amintirea tuturor generațiilor de români și venerat în mod constant, așa cum se petrece dealtfel cu alți neîntrecuți poeți moderni și contemporani: Eminescu, Blaga, Arghezi, Goga, Labiș...

*

Să ne apropiem de locurile exilului său.

Puține, chiar foarte puține sînt în lume, acele țărmuri marine care se bucură din plin de privilegiul soarelui îmbelșugat și al nisipului atît de abundent — fin și curat — ca litoralul apusean al Mării Negre. Pe lungimea celor 245 km, hotarul răsăritean al Dobrogei românești, de la Chilia deltei dunărene și pînă la Vama Veche spre miază-noapte, șerpuiește, cu rare întreruperi, ca o panglică argintie, o plajă mirifică, punctată de salba stațiunilor balneare — tot atîtea oaze ospitaliere și izvoare de sănătate pentru milioane de oameni în căutarea acelor posibilități de dobîndire a bucuriilor adevărate. Și satisfacțiile cresc cu atît mai mult în intensitate și diversitate, cu cît strălucirea razelor solare se produce pe durata întregii întinderi diurne, nopții rămînîndu-i numai acel scurt — dar suficient — răgaz cît să ofere viețuitorilor liniștea profundă a odihnei balsamice.

Recreația estivală la țărmul mării înseamnă unul dintre cele mai evidente privilegii care i se pot oferi omului pentru a se tîmădui pe plaja scăldată deopotrivă de razele miraculoase ale soarelui și de talazurile înspumate în neostoita lor rostogolire peste nisipurile care păstrează vestigii cochilifere din scurgerea implacabilă a mileniilor.

Soarele, apa și nisipul au sporit de timpuriu posibilitățile de hrană și căldură ale omului, i-au vindecat bolile și i-au întremat puterile, i-au deschis orizonturi nesfîrșite și l-au inspirat... Întinsul necuprins al mării l-a chemat adesea, cu glasul ascuns, să-i cunoască infinitul — acea aparentă împreunare a bolții cerești cu apele fără hotar, aidoma îngemănării nopții cu ziua.

Dincolo de fișia de nisip pe care se topește spuma adusă de valuri începe platoul dobrogean, încins la miază-noapte și apus de Dunăre și sfîrșindu-se pe nesimțite la miazăzi în cîmpia lină a prispei prebalcanice. Dealurile, văile și bătrînii săi munți de vîrstă hercinică, din nord-vest, totul într-o alcătuire geologică unică, conferă ținutului românesc transdanubian o primă însușire de valență turistică intrinsecă.

Și dacă acestui cadru mirific, cu peisaje inedite, îi adăugăm cea de a doua mare valență — proprie Dobrogei prin densitate, vîrstă istorică și insolit — arheologia, atunci

avem temeiul înțelegerii depline a tot mai frecventelor solicitări turistice, venite din toate punctele cardinale ale lumii.

Într-adevăr pământul fertil al Dobrogei, țară a străbunilor geți și romani, a românilor de mai apoi, a constituit dintotdeauna o vatră de succesiune a civilizațiilor, într-un mers evolutiv neîntrerupt, care din adînca antichitate și pînă în zilele noastre, au semănat pretutindeni urmele muncii și faptelor lor, durate în pământ și piatră, cărămidă și marmură, sticlă și metal... Într-o astfel de ambianță s-au produs manifestări spirituale de esență aleasă; aici s-au înfrățit adesea geniul cu arta, cu poezia și cu literatura.

Degajate de sub lințoliul greu de humă care le-a păstrat ființa pînă la noi sau scoase din rafturile bibliotecilor — cînd avem în vedere cărți — și unele și altele sînt tot atîtea monumente admirabile în măreția lor, sînt mesaje care vin din străfundurile veacurilor către noi, cei care dorim să comunicăm cu înaintașii, să le cunoaștem lupta și aspirațiile, credințele și obiceiurile, înțelepciunea și poezia, suferințele și bucuriile, așa cum au fost ele aievea, aici pe țărmul mării ospitaliere, unde muzele l-au însoțit pe poetul anonim sau pe cel al cărui nume de geniu va reuși să ajungă pînă la noi.

Oriunde îți vei îndrepta privirile, călătorule, vei vedea la tot pasul cum natura și munca, trecutul și prezentul, frumosul și utilul, totul se îmbină într-o armonie unică, proprie țărmului românesc al Mării Negre. Aici istoria s-a întruchipat în ruini de cetate și fortificații, în monumente de piatră, marmură sau bronz, în resturi de arhitectură și sculptură, atestînd laolaltă trecutul de milenii, de secole sau numai de decenii.

Iar prezentul este o înlănțuire de înfăptuiri fără precedent : fabrici și uzine, orașe înfloritoare și sate în plină ascensiune, presărate în cîmpiile roditoare ale Dobrogei care se constituie, azi, într-un adevărat muzeu al celei mai înaintate civilizații pe care a cunoscut-o acest pământ încărcat de istorie : socialismul.

Dar între trecut și prezent sînt numeroase punți ale cunoașterii, mult umblate, și ne stă în putință să le trecem oricum am dori. Să încercăm însă, mai întîi, să le folosim pe acelea care, de data aceasta, ne conduc către inima

Dobrogei, Constanța contemporană, orașul venerabil de două milenii și jumătate, nu numai pentru a-l admira în cele mai ascunse din ungherele sale istorice, ci mai mult, pentru a asculta tînguirea acelor ecouri cristaline, ieșite din unduirile mării în înlănțuirea lor cu versurile făurite și rostite la țarm de Ovidius. Spre el să ne îndreptăm pașii, cu reculegere și respect ; lui să-i închinăm omagiul dragostei și al omeniei, fiindcă poezia lui ne aparține. Este darul pe care ni l-a făcut în urmă cu două milenii istoria, a cărei muză Clio, lasă Euterpei privilegiul să-și facă auzite ecourile lirice, prin Ovidius, pînă pe meleagurile getice, unde în vremurile de început ale mileniului nostru. vor zămisi împreună cu romanii cuceritori, neamul românesc de la Carpați, Dunăre și Mare.

*

Oricare dintre drumurile către litoralul României, venind din oricare punct cardinal și mai ales cel de pe meleagurile din Sulmona natală (din Abruzzii italieni) înseamnă tot atîtea escale la Constanța — anticul Tomis, orașul adoptiv al poetului — și în chip predilect, în Piața Independenței — mai exact, ca să ne conformăm denumirii firești folosită de localnici, în „*Piața Ovidiu*“.

Tomisul străvechi — Constanța zilelor noastre — ocupă peninsula înaltă, cu malurile adesea abrupte, aidoma unei săgeți care intră în apele mării, al căror tumult hibernal este sporit de numeroși curenți submarini venind din nord-est ; dar corăbiilor li se oferă liniștea golfului sud — sud-vestic, mica sa adîncime fiind dintotdeauna preferată pentru pescuit și adăpost nautic. În acest golf au ancorat comod vechii greci în veacurile roirii lor pe mări (sec. VII—VI î.e.n.), în căutarea adăposturilor și oamenilor pentru care aduceau mărfuri artizanale, destinate schimbului cu bogății oferite generos localnicilor de pămîntul atît de fertil pe care stăpîneau din vremuri imemorabile (de cînd piatra, mai întîi cioplită și apoi șlefuită dovedea prezența lor perenă aici).

La țarmul ospitalier apa mării oferea condiția esențială a unei avantajoase activități mercantile în dialogul material și spiritual care s-a stabilit încă de la mijlocul veacului al VI-lea î.e.n., între oaspeții de limbă străină și geto-

dacii băștinași aflați atunci pe treapta evolutivă a democrației militare, deci cu o societate în care aristocrația tribală dorea și putea să achiziționeze mărfurile de lux ale grecilor. Astfel, mica așezare getică este aleasă de noii veniți și transformată cu timpul într-un oraș. Vatra de sălășluire a locuitorilor, în amestecul lor inerent impus de conviețuirea în veacuri a oaspeților cu oamenii locului, s-a întins chiar pe promontoriu, acolo unde țărmul înalt, deseori accidentat, oferea adăpost și siguranță așezării. Dacă săpăturile recente din curtea catedralei „Petru și Pavel” de pe strada Muzeelor nr. 25, în apropierea capătului sud-estic al peninsulei, au dat la iveală vestigii sigure, care confirmă prezența masivă a geto-dacilor în faza „precolonială” a orașului, avem toate temeiurile să credem că și în dreptul actualei Piețe Ovidiu, de unde, mai spre sud-vest, începe partea continentală a Constanței, vor fi existând — prin raport de vecinătate, dacă nu chiar ca entitate unică — dovezi similare. Aici, la gîtuirea peninsulei, din observațiile mai vechi prilejuite de amenajări edilitare, s-au suprapus straturile de civilizație străvechi: geto-dacice, grecești, romane, bizantine, genoveze, otomane și românești, în succesiunea lor cronologică enunțată, fiecare cu grosime conformă cu aportul ei la istoria locului. Săpăturile arheologice, sistematice sau ocazionale, oferă astăzi cunoașterea binevenită a unor realități care altfel ar fi rămas cu totul anonime. Că aici a existat o *agora* grecească — *forum* în accepțiunea latină și *piață* în cea românească, cu funcționalități schimbate oarecum pentru vremurile noastre, o dovedește „Marele edificiu roman cu mozaic” din apropiere, pe faleza portului modern, care, deși de dată mai tîrzie, sec. III—VII e.n., îndreptățește pe cercetător să-i determine o înfățișare urbană similară, pre-existentă, într-un ansamblu ambiental în care pulsa viața civică, neguțătorească și de navigație. Tradiția a impus aici o adevărată unitate ecologică de structură complexă, dar, cum afirmam, cu destinație precisă: *agora*, *forum*, *piață* — în exprimarea potrivită creatorilor de civilizație în acest loc.

În zilele noastre Piața Ovidiu este expresia celei mai elevate și mai autentice condiții spirituale și istorice a celui mai vechi oraș din țară — Constanța. Către acest centru converg toate drumurile. Aici, ochii nedumeriți ai

călătorului încearcă imediat senzația bucuriei de la capătul drumului care l-a dus în incinta muzeelor bogate în istorie, și mai ales, exact la statuia aceluia al cărui nume a străbătut veacurile pînă la noi: *Publius Ovidius Naso* — primul cîntăreț al meleagurilor românești de la mare, autorul nemuritoarelor *Metamorfoze* și al *Scrisorilor din Pont*. Să încercăm să descifrăm taina ce-i înconjoară statuia în bronz și să-l cunoaștem pe cît posibil în intimitatea vieții sale nefericite.

*

Statuia a fost concepută între anii 1883—1884, la comanda autorităților orașului Constanța, de către sculptorul italian Ettore Ferrari², amplasarea ei făcîndu-se în anul 1887. Avatarurile dramatice uneori, suferite de piosul monument, de-a lungul unui secol de la realizare, în special în primul război mondial, constituie adesea pagini întunecate, triste, din istoria existenței sale³. Abia în zilele noastre, vitregiile i-au fost curmate, statuia intrînd definitiv și autoritar în conștiința patrimonial-culturală a municipalității.

Dar opera în sine, singularizată și detașată de contextul multiplelor sale semnificații, apare în înțelegerea privitorului neavizat, drept o humă măiestrit modelată și apoi immortalizată în duritatea înnobilită a bronzului, reprezentînd „un poet latin”; acesta, în atitudinea sa meditativă, cu un *volumen* în mîna stîngă și cu capul sprijinit în cea dreaptă în care cîndva mai avea un *stilus*, este îmbrăcat în toga drapată care-i cade în pliuri pînă la glezne. Înalt de 2,60 m — deci mult mai mare decît media comună a staturilor omenеști reale, răspunzînd unor canoane tradiționale, este așezat pe un soclu de piatră dobrogeană, de formă paralelipipedică (cu dimensiunile de 2,68 x 1,61 x 1,61 m) cu trăsăturile sale tipice, aidoma numeroaselor plăsmuiri marmoreene, clasice, care abundă în sălile muzeelor destinate statuariilor antice, ca cele ale Muzeului național de la Atena sau ale Vaticanului de la Roma — ca să nu ne referim decît la aceste două exemple mai cunoscute.

Dar înțelegerea mai profundă a acestei unice podoabe de for, destinate Constanței moderne de la sfîrșitul

veacului al XIX-lea, atunci în plină renaștere, se produce abia cînd pe suprafața frontală a soclului citim în latinește și în românește, emoționantul și în același timp celebrul epitaf compus de însuși Ovidius la Tomis, în maniera versurilor funerare ale vremii:

*Hic ego qui iaceo tenerorum lusor amorum
Ingenio perii Naso poeta meo
At tibi qui transis ne sit grave quisquis amasti
Dicere Nasonis molliter ossa cubent*

(*Tristia*, III, 3, V. 73—76)

*Sub această piatră zace Ovidiu, cîntărețul
Iubirilor gingașe, răpus de-al său talent;
O, tu, ce treci pe-aice dac-ai iubit vreodată
Te roagă pentru dînsul să-i fie somnul lin⁴.*

Avem însă datoria de a lămuri privitorul că statuia care îl redă pe Ovidius meditănd, apare într-o ipostază de simbol ce depășește cu mult stricta întrupare a unui personaj de talent unic, scump întregii ginte latine (și în general umanității), care din antichitate și pînă astăzi a rămas tributară creației sale atît de fecunde.

După marele act al reintegrării Dobrogei în hotarele naturale ale vetrei strămoșești, împlinit acum peste 100 de ani, locuitorii orașului Constanța avînd drept promotor zelos al românismului și descendenței noastre latine la tărîmul pontic, pe Remus Opreanu, au dat curs imperativului vremii, comandînd o statuie a lui Ovidius⁵, în plăsmuirea de elevat talent a unui sculptor italian. Bronzul, sublinia nașterea în aria carpato-dunăreano-pontică, a limbii și poporului român și acredita documentar prezența continuată de milenii pe aceste meleaguri a unui neam izvorît din amestecul geniului latin și al eroismului getodacilor. Astfel judecat, era o anticipare nu prea distanțată în timp, potrivit căreia, pe meleagurile dobrogene abia descătușate de robia seculară a musulmanilor, cercetările arheologice, atunci în plină desfășurare, ale lui Grigore Tocilescu⁶, demonstau pertinent teoria cu valoare de axiomă — recunoscută ca atare de numeroși savanți de mare prestigiu internațional — a etnogenezei românești în cadrul geografic menționat, simbolul testimonial consti-

tuindu-l, incontestabil, marele Monument triumfal de la Adamclisi, Tropaeum Traiani, ridicat în anul 109 e.n.

Statuia lui Ovidius reprezintă deci, la proporțiile semnificației sale istorice, artistice și sociale, un simbol de for, o podoabă citadină și, în același timp aureolă, a unui popor de sorginte latină, prezent de milenii pe acest pământ, creator de civilizație și beneficiar al tradițiilor culturale moștenite de la aceia care le sînt strămoși direcți: romani și geto-daci. Ultimii, în viziunea ovidiană, avînd întipărite pe chipuri vitregiile vieții războinice; dar în străfundurile ființei lor găseau întotdeauna cuvinte de alinare și îmbărbătare pentru exilatul în suferința sa amară de la Tomis.

Se impune deci să deslușim sensul statuii, urmărind procesul devenirii ovidiene, de la naștere și pînă la tragicul său sfîrșit tomitan.

Ovidiu în Italia

Cine este Ovidius și de unde vine el? Care au fost circumstanțele potrivnice care l-au alungat departe de patrie? Iată întrebări la care putem răspunde scrutînd veacurile îndepărtate ale istoriei romane, atunci cînd frămîntări sociale și politice editau instaurarea unor forme de guvernămînt autocratice, ce aveau să dăinuie multe veacuri la dimensiunile unui imperiu cum rar s-au mai întîlnit în istoria omenirii.

Cea de a doua jumătate a secolului I î.e.n. se caracterizează pe plan istoric prin dispariția formei de guvernămînt republicane și trecerea la imperiu, mai exact prin instaurarea *principatului*, care avea să dureze peste trei veacuri consecutive. La Roma fenomenul a îmbrăcat forme violente a căror cunoaștere implică un examen mai atent.

Caius Iulius Caesar, biruitor la *Pharsalos* în anul 48 î.e.n., înlătura pe unul dintre cei mai temerari adversari ai săi din triumviratul care dealtfel agoniza, pe *Pompeius Magnus*, și consolida astfel o dictatură care sfîrșește prin a-i pregăti o coroană dinastică. Temeiuri politice, mai presus de dorințele-i ascunse, l-au făcut prudent, neacceptînd-o. El este primul care croiește planul cuceririi Daciei, pe atunci în culmea dezvoltării sale statale, sub conducerea regelui *Burebista*, pentru motivul de „neiertat“ că daco-geții îl ajutaseră pe adversarul său în lupta de la *Pharsalos*. Spiritele erau însă agitate la Roma. Teama de războiniciei geto-daci de la Dunăre, Carpați și Pontul Euxin, era mare. Reflexul acestui sentiment nutrit de contemporani, îl constatăm exprimat și în unele versuri de epocă:

... *Procul hunc arcete furorem,
O superi, motura Dahas ut clade Getasque,
seculo me Roma cadet*

... *Zei cerești, țineți departe de mine această nebunie,
Și anume ca, printr-un dezastru care i-ar pune în
mișcare pe daci și pe geți,
Roma să cadă, iar eu să rămân liniștit⁷.*

Iată confirmarea aserțiunii, pe care ne-o dă Lucanus, poetul latin din vremea lui Nero, în epopeea sa preabine cunoscută, *Pharsalia*, în care exprimă o astfel de teamă față de neamurile care locuiau în vatra lor de la Carpați și Dunăre și pe care Cato cel Bătrîn îi cunoștea la vremea lui cu toate însușirile lor.

Dar în anul 44 î.e.n., ieșea din arena evenimentelor și ultimul mare triumvir, Caesar, cu trupul însingerat de loviturile de pumnal ale complotiștilor în frunte cu Brutus și Cassius, ultimii apărători fanatici ai republicii senatoriale în agonie.

Tot atunci se sfârșea și marele rege Burebista, creatorul primului stat dac centralizat și independent, în toiul pregătirilor pentru a-l înfrunta vitejește pe strălucitorul său adversar. Poate chiar la *Argedava*⁸, capitala regatului său de o întindere fără precedent — căruia nu de multă vreme îi integrase și orașele grecești de la mare, cu Histria, Tomis și Callatis — conspiratori mișei ai aristocrației — acei *tarabostes* — mînați de patima puterii fără glorie, își asasinau regele, preferînd libertății prin luptă eroică, pacea rușinoasă pe temeiul unei pretinse prietenii cu Roma.

Augurii au vrut însă altfel.

La Roma aristocrația nu-și mai regăsește virtuțile strămoșești care ar fi ajutat-o la reconstituirea republicii, astfel încît, odată cu dispariția violentă a dictatorului, se aprinde un noian de lupte care îngăduie instituirea unei monoconduceri în stat, cunoscută în istorie sub numele de Principatul lui Augustus. Testamentul lui Caesar indică drept succesor pe Caius Octavianus, nepotul său de soră; smead, tînăr și aproape imberb, noul pretendent la putere în stat se dovedește abil, plin de tact, perseverent;

folosește împrejurările favorabile pentru a-și înlătura rînd pe rînd adversarii care-l priveau de la înălțimea autorității și experienței lor echivoce.

În timpul domniei sale îndelungate, granițele imperiului au crescut considerabil. Nu se puseseră încă bazele *principatului* cînd, la Dunărea de Jos, triburile geto-dace, care mai înainte făcuseră parte din statul dac, centralizat și independent al lui Burebista, sînt tot mai mult învrăbite între ele prin instigațiile proconsulului Macedoniei *Marcus Licinius Crassus* — aplicînd principiul *divide et impera*. Atacat de către daci și bastarni, tribul trac al denteleților, cu sprijinul legiunilor lui Crassus, reușește să scape de pericol alungîndu-și adversarii. Și le-a fost cu atît mai lesne denteleților cu cît au avut și sprijinul lui *Roles* — căpetenie geto-dacă din sud-vestul Dobrogei, intitulat emfatic, „prieten și aliat al poporului roman“.

Celelalte căpetenii de la Dunărea de Jos — *Μικρά Σκυθία*, *Dapix* și *Ziraxes*, ultimul cu capitala la *Genucla*⁹, sînt învinși după rezistențe înverșunate și supuși dominației romane, aceasta exercitîndu-se indirect, prin intermediul tracilor odriși ale căror garnizoane se postează în cetățile dacice de pe malul drept al Dunării.

Cetățile grecești mercantile, care se înșirau ca o salbă pe coasta occidentală a Pontului Euxin, preferă alianța cu Roma pentru a evita conflictele cu geto-dacii, bastarnii și sarmații și pentru a-și menține tradiționalele avantaje comerciale sub scutul protector al unei mari puteri. Încă din primii ani ai prezenței lor în această parte a lumii, romanii au înființat acea *Praefectura orae maritimae*¹⁰ — comandament militar al țărmului — cu o flotă care supraveghea permanent coastele cu cetățile grecești tradiționale și era condusă de proconsulul Macedoniei Între aceia care au avut această calitate la începuturile erei noi, au fost *Vestalis* și *Lucius Pomponius Flaccus*. Tomisul constituia sediul prefecturii, ca fiind cea mai bună și strategică escală.

✱

Ajutat de la început de susținători destoinici, cum ar fi de exemplu *Agrippa*¹¹ și *Maecenas*¹², primul mare general și colaborator al împăratului, secundul, om politic și sprijinitor

al scriitorilor vremii, Octavian Augustus își inaugurează opera de conducător aureolînd-o cu strălucirea unei epoci de autentică valoare culturală, reprezentată de o adevărată pleiadă de poeți: *Catulus*, *Vergilius*, *Horatius*, *Tibullus*, *Ovidius*, *Propertius* ¹³ și alții. Tot acum se realizează personalitatea uriașă a istoricului *Titus Livius* ¹⁴, a cărui operă a rămas utilă de-a lungul celor două milenii de la elaborarea sa. Grijile conducerii fiind date pe seama lui Octavian și a soției sale Livia — pe cît de autoritară și ambițioasă, pe atît de pricepută în tainele diplomatice ale vremii — la Roma se instalează un climat priincios creației artistice. Acum se înființează cercuri literare, permanente izvoare de emulație artistică, dintre care, demne de reținut sînt cele ale lui *Maecenas*, *M. Valerius Messala Corvinus* și *Asinius Pollio* ¹⁵. Preocupările artistice care îi fac pe mulți cetățeni ai Romei — în majoritate aristocrați — să uite de treburile politice, se materializează prin impresionante realizări ale unei urbanistici nemaiîntîlnite, iar produsele poetice, cernute în exigența critică a cercurilor amintite, invadează lumea cultă în forma lecturilor publice ¹⁶.

În nici un document al vremii nu se vorbește despre nașterea poetului, cu excepția creațiilor sale din exil, în care vom găsi mărturii cu caracter autobiografic — *Tristia* IV, 10, V. 3—5 — pe care lesne le putem corobora evenimentelor istorice ale epocii și mediului natural sulmonez atît de pitoresc.

Publius Ovidius Naso a văzut lumina zilei la 20 martie anul 43 î.e.n., în orașul *Sulmo* — azi Sulmona — în regiunea munților Abruzzi din Italia centrală, la 158 km de Roma, pe drumul care leagă cetatea eternă cu orașul de pe coasta Mării Adriatice, *Pescara*. Era în perioada serbărilor așa-numite *Quinquatrii* ¹⁷, închinat zeitei Minerva, căreia mai tirziu, Ovidius îi va aduce recunoștința sa poetică (*Fasti*, V, 833—834).

La ordinea zilei erau disputele aprinse ale ambițiilor politice dezlănțuite după moartea lui Caesar, cînd protagoniștii celui de-al doilea triumvirat își încrucișau armele pe cîmpul de luptă — abia se sfîrșise lupta de la *Mutina* între armatele lui Marcus Antonius și cele ale Senatului, conduse de Octavian.

*Editus hic ego sum, nec non, ut tempora noris,
Cum cecidit fato consul uterque pari.*

(*Tristia*, IV, 10, 5—6)

*Eu m-am născut acolo, de vrei să știi, în ziua
În care cei doi consuli odată au pierit*¹⁸.

Amintind numele orașului de naștere, poetul întregește știrea cu amănuntul geografic redat într-o duioasă culoare poetică:

*Sulmo mihi patria est, gelidis uberrimus undis,
Millia qui noviens distat ab urbe decem.*

(*Tristia*, IV, 10, 3—4)

*De loc sînt din Sulmona cea cu fîntîni de gheață,
Departa de cetate la mile nouăzeci.*

Așadar, deși poezia sa este tributară fanteziei, totuși ea ne oferă știri reale cu privire la timpul și locul nașterii cu precizări ce închid orice posibilitate de răstălmăcire. Imaginea orașului Sulmo, din țara pelignilor „cea bogată în pășuni mănoase, cu turme de oi, cu izvoare răcoroase, cu cîmpuri roditoare și dumbrăvi de măslini și migdali și, mai cu seamă, cu nenumăratele sale vii“, redată atît de sugestiv în opera sa, va persista în memoria poetului toată viața, chiar și în exil, în Scythia Minor.

Ovidius descinde dintr-o veche familie de cavaleri. Părinții săi nu dispuneau de o mare avere, dar au ținut să dea celor doi copii — lui și unui frate mai mare, Lucius — o educație pe măsura odraslelor aristocratice, pentru a le înlesni ascensiunea în ierarhia funcționarilor publici — *cursus honorum*. În dorința de a le dezvolta patriotismul, tatăl lor le evocă adesea istoria glorioasă a romanilor, trecutul neamului pelignilor din care descindeau gentilic, precum și al orașului Sulmo, unde s-au născut, asigurîndu-i că întemeietorul ei ar fi fost legendarul *Solymus*, tovarășul de luptă al troianului *Aeneas*¹⁹.

După deprinderea primelor elemente de învățătură de la părinții săi — *me docuere parentes* — precum și la școala locală — *ludus* — feciorul cavalerului sulmonez

a fost dus și dat, împreună cu fratele său, la Roma în grija unui *grammaticus*, pentru a-și însuși ortografia, gramatica și limba greacă, mai apoi, părăsind *toga praetexta*, îmbracă *toga virilis* — ca semn al bărbăției — eveniment întîmplat între anii 28—26 î.e.n.:

*Liberior fratri sumpta mihi que toga est,
Induiturque umeris cum lato purpura clavo,
Et studium nobis, quod fuit ante, manet.*

(*Tristia*, IV, 10, 28—30)

*Noi amîndci luarăm și toga de bărbat,
Am pus pe umeri banda cea lată de porfiră,
Și fiecare drumul ales și l-a urmat.*

După aceea, cei doi frați sulmonezi se înscriu la școala retorică — pe atunci cultivată insistent de tinerii familiilor înstărite — unde și-au însușit arta oratoriei sub auspiciile unor vestiți profesori ca *Porcius Latro* și *Arellius Fuscus*.

*Protinus excolimur teneri cura que parentis,
Imus ad insignes urbis ab arte viros.*

(*Tristia*, IV, 10, 15—16)

*De tineri dați la carte prin grija părintească,
Umblarăm la ai Romei vestiți învățători.*

Influența artei retorice, atît de mult cultivată în epoca aceea, avea să se resimtă mult în numeroase creații ovidiene. Acuzația potrivit căreia poetul ar fi tributari, în versurile sale, declamațiilor și exagerărilor specifice practicii oratorice, se izbește de adevărul incontestabil că între forma și fondul gândirii poetului, exista un acord structural unic.

„... problema raporturilor lui Ovidius cu retorica nu poate fi limitată exclusiv la o analiză a formei. Mai importantă este alături de ea substanța umană, psihologică și fantastică a conținutului. De aceea, se poate vorbi mai curînd de o influență și de un impuls ce au acționat în adîncime, alimentînd unele tendințe innăscute în firea poetului, de o relație liberă și organică, manifestată prin tendințe și atitudini fundamentale și substanțiale în uma-

nitatea și arta poetului. În felul acesta declamațiilor retorice le datorează Ovidius îndeosebi patosul aprins și exuberant al unor discursuri din *Metamorfoze*, precum și o complexitate cu totul modernă în analizele psihologice²⁰.

După frecventarea cursurilor acestei înalte școli, *Lucius*, fratele cel mare, se simte atras către luptele oratorice din for:

*Frater ad eloquium viridi tendebat ab aevo,
Fortia verbosi natus ad arma fori.*

(*Tristia*, IV, 10, 17—18)

*El, fratele, de tânăr plecat spre elocvență,
Era făcut să lupte cu armele din for.*

Ovidius, în schimb, cade sub vraja poeziei, pe care începe s-o cultive cu pasiune și talent.

Et quod tentabam scribere versus erat

(*Tristia*, IV, 10, 26)

Ce încercam a scrie, era îndată vers !

Opțiunea pentru poezie îi va aduce repede faima. Tânărul Ovidius, înzestrat cu imaginație nestrunită, era convins de gloria sa. Or, unul din scopurile pe care ni le-am propus rezidă tocmai în înfățișarea tristei lui devenirii, pe care noi românii ne clădim capitoare întregi de istorie și fără de care nu s-ar fi realizat cele două monumente lirice scrise în exilul tomitan: *Tristia* și *Epistulae ex Ponto*. Ca primi beneficiari spirituali ai sacrificatului artist, noi românii sîntem datori să-i cinstim cenușa și creația nemuritoare scrisă cu lacrimi. Și dacă opera sa perenă s-a dovedit biruitoare în asalturile celor peste 20 de veacuri, putem fi siguri că ea va dăinui mai departe, alături de marile creații ale antichității, semnate de Vergilius, Horatius, Propertius ș.a. Dar să reluăm firul biografiei sale.

În anul 25 î.e.n. cînd Ovidius împlinea 18 ani, pentru completarea formației sale intelectuale, care în concepția paternă însemna oratoria cu avantajele ce ar fi decurs de aici, a fost trimis să cunoască și să cerceteze cultura elenă în Grecia, Asia Mică și Sicilia, ținuturi de veche tradiție

istorică și culturală grecească, aflate în componența extra italică a Imperiului Roman de atunci. În timpul acestui periplu mediteranean, îi moare fratele. La întoarcere, pentru a nu-și indispuie părinții care-i hărăziseră o carieră mai practică, a intrat în rândurile corpului juridic roman, ocupînd mai multe funcții, dintre care aceea de *triumvir capitalis* — supraveghetor al ordinii publice în oraș și apoi judecător:

*Nec male commissa est nobis fortuna reorum
Lisque decem deciens inspicienda viris*

(*Tristia*, II, 93—94)

*Pe vinovați să-i judec am fost cîndva destoinic,
Și bun am fost, pe-atunce, să fiu și centumvir.*

Ca judecător — *decemvir litibus iudicandis* — Ovidius a încercat să răstălmăcească *leges Iuliae de adulteriis* date de Augustus pentru sprijinirea familiei romane, aristocratice, care dădea tot mai numeroase și indezirabile semne de destrămare ²¹. Dar, aplicate conform opticii ovidiene, legile amintite loveau în primul rînd în familia imperială, cu multe exemple de decădere morală. Constatîndu-se nedotat cu simț juridic și nedorind probabil să se aventureze pe un teren profesional primejdios, poetul n-a mai candidat pentru magistratură, părăsindu-și *laticlava* — toga cu banda lată de purpură — pe care o îmbrăcau cei destinați acestei demnități superioare și s-a resemnat cu *angusticlava* ²². Dar nu era atras de această carieră care implica zbucium și temperament combativ și aceasta o aflăm chiar din relatările sale:

*... clavi mensura cuncta est;
Maius erat nostris viribus illud onus.
Nec patiens corpus, nec mens fuit apta labori.*

(*Tristia*, IV, 10, 35—37)

*... dar n-am vrut laticlava
S-o port; era să-mi fie o sarcină prea grea
Nu mă îndemna la asta nici sufletul nici trupul.*

Potrivit unor aranjamente matrimoniale ale părinților, mult prea tânărul poet se căsătorește, dar, din motive nemărturisite, prima lui căsnicie a durat puțin:

*Paene mihi puero nec digna nec utilis uxor
Est data, quae tempus per breve nupta fuit.*

(*Tristia*, IV, 10, 69—70)

*M-am însurat de tânăr, dar nu era de mine,
Soția ce mi-au dat-o: puțin am fost cu ea.*

S-ar părea, după cum reiese din versurile citate, că prima lui soție ar purta vina despărțirii. În continuare, pe cea de a doua o apreciază, dar nici această căsnicie nu durează:

*Illi successit, quamvis sine crimine coniunx,
Non tamen in nostro firma futura toro.*

(*Tristia*, IV, 10, 71—72)

*Urmă apoi a doua, femeie cumsecade,
Dar casă nici cu dînsa eu n-am putut să țin.*

De ce s-a despărțit și de a doua soție dacă, așa cum el însuși ne mărturisește, era o femeie așezată? — ne-am putea întreba dintr-o firească nedumerire; dar, fiindcă Ovidius nu vrea să se explice, îi vom respecta discreția și-i vom urmări mai departe destinul. După cele două tentative nereușite, el se căsătorește din nou. *Fabia* este pe măsura aspirațiilor sale, la fel de credincioasă ca și *Penelopa* lui *Ulissee*, și îi va fi alături în grelele încercări:

*Ultima, quae mecum seros permansit in annos,
Sustinuit coniunx exulis esse viri*

(*Tristia*, IV, 10, 73—74)

*A treia pîn'la urmă rămase lîngă mine
Și n-a roșit să fie soție de proscris.*

De data aceasta poetul ne prezintă o mai completă identitate a ultimei sale soții: *Fabia* venea „din a *Falisci*-lor țară bogată-n livezi” și aparținea unei familii aristo-

cratice. Ea este îndrăgită de soț, care-i recunoaște însușirile de femeie superioară. Mai mult, ea împinge devotamentul dincolo de linia comună, vrînd să-și urmeze bărbatul în exil. Dar simțul de înaltă demnitate al poetului nu va încuviința; el înțelege să-și ispășească singur pedeapsa căpătată pentru erori personale.

Din cuprinsul elegiei autobiografice, mai aflăm că Ovidius a avut o fiică, iar de la aceasta doi nepoți:

*Filia me mea bis prima fecunda iuventa
Sed non ex uno coniuge, fecit avum.*

(*Tristia*, IV, 10, 75—76)

*În două măritişuri copila mea fu mamă
Și mă făcu pe mine bunic de două ori.*

În momentul dramaticei plecări în exil, fiica sa se afla cu familia în Africa, după cum aflăm din celebra elegie: „Cea de pe urmă noapte la Roma“.

*Nata procul Lybycis aberat diversa sub oris,
Nec poterat fati certior esse mei*

(*Tristia*, I, 3, 19—20)

*Pe cînd a mea copilă pe libicele țărături
De soarta mea cea tristă nimica nu știa*

Desigur, absența fiicei sale sporește durerea momentului dramatic. Și, ca tabloul sumbrei prăbușiri familiale să fie cît mai complet, poetul ne amintește și de moartea prematură a fratelui său Lucius, pe care l-a iubit cu ardoare:

*Iamque decem vitae frater geminaverat annos.
Cum perit, et coepi parte carere mei.*

(*Tristia*, IV, 10, 31—32)

*Cînd fratele-mplinise abia două decenii,
Muri, luînd o parte și din ființa mea.*

Cadrul tragediei familiale, odată încheiat, poetul atrage atenția apoi în poeziile sale autobiografice asupra dramei

personale. El are grijă să ne facă spectatori imparțiali ai procesului său de evoluție artistică, vrînd parcă să stabilizească exact erorile comise (care, cîntărite obiectiv, nu conțineau nimic din ceea ce s-a considerat în casa imperială — mai apoi — a fi o crimă odioasă).

Ca și ceilalți confrăți celebri, el frecventează din tinerețe cercurile literare deschise la Roma. Așa după cum Vergiliu și Horațiu beneficiau de protecția unui Maecena, Ovidius își va găsi sprijin în persoana lui Marcus Valerius Messala Corvinus, căruia, mai târziu, îi va exprima recunoștința sa. Aici Ovidius se va lăsa atras de lumea literelor. El simte că-i priește acest climat fascinant și începe să se inițieze în meșteșugul stihurilor pentru care, încă din adolescență, simțise o chemare irezistibilă.

Aparținînd epocii lui Augustus, de a cărei libertate se bucură din plin, poetul îi admiră fără restricție critică pe scriitorii romani contemporani, unii dintre ei servindu-i drept model:

*Temporis illius colui fovique poetas,
Quotque aderant vates, rebar adesse deos.
Saepe suas volucres legit mihi grandior aevo,
Quaeque nocet serpens, quae iuvat herba, Macer,
Saepe suos solitus recitare Propertius ignes,
Iure sodalicii, quo mihi iunctus erat.
Ponticus heroo, Bassus quoque clarus iambis
Dulcia convictus membra fuere mei.
Et tenuit nostras numerosus Horatius aures,
Dum ferit Ausonia carmina culta lyra.*

(*Tristia*, IV, 10, 41—50)

*Am onorat pe-atîția poeți din vremea ceea
Cînd îi vedeam pe dinșii credeam că-s te zei !
Ades bătrînul Macer îmi recita din „Pisări“,
Din „Leacurile“ sale, din „Șerpui“ veninoși.
Adeseori Propertiu, mult scumpul meu prieten,
Din versurile sale de dragoste-mi citea.
Prietenii dragi îmi fură și Ponticus și Bassus,
Poet satiric unul și epic celălalt.
Mi-a fermecat urechea și lira lui Horațiu
Cu-a ei melodioase italice cîntări.*

La Roma universul poetic al lui Ovidius se circumscrie unei arii proprii, unor căi nemaistrăbătute ale sensibilității umane; are un nou registru de stări sufletești specifice unei personalități proteice în ascensiunea sa artistică și în permanentă mișcare față de tematicile diverse ce-și propune să le realizeze liric. Etapele creației ovidiene pot fi reconstituite cu destulă exactitate, dacă le urmărim linia ascendentă, de la facil la grav, adică de la produsele galante ale colecțiilor din prima tinerețe — *Amores*, *Ars amandi* — de un erotism subtil, pînă la scrierea *Metamorphoselor*, operă pe cît de gravă pe atît de complexă și pînă la alcătuirea *Tristelor* și *Ponticelor*, mărturii ale însingurării, menite să dea tonalitatea unei specii noi care va fi cultivată peste secole.

În prima etapă a creației sale lirice, Ovidius este „cîntărețul gingașelor iubiri“ (*tenerorum lusor amorum*), așa cum se prezintă el însuși mai tîrziu în repetate rînduri: *Tristia*, IV, 10, V-1; III, 3, V-73. Stihurile, alcătuite cu multă ușurință în această primă etapă a formării sale, în colecțiile *Amores*, *Heroides*, *Ars amandi* și *De medicamine faciei femineae*, îmbină sensibilitatea cu subtilitatea mondenă, detaliile vieții cotidiene, cu referiri la echivalențe mitologice și toate acestea într-o formă plăcută, adeseori manieristă. Dealtfel Ovidius nu a urmărit de la început să transmită cititorilor contemporani sau viitorimii o confesiune lirică despre trăiri proprii, așa cum face *Catul*²³, povestindu-și amorul pentru *Lesbia*, sau *Propertius*, pentru *Cynthia*. Sulmonezul tinde mereu să depășească sfera simțirilor personale, transpunînd iubirea, ca sursă de poezie, pe un plan ideatic de generalitate. Deci în poeziile sale cu tematică amoroasă, nu-l vom găsi pe Ovidius ca personaj de referință ci pe tinerii vremii. Pe aceștia îi educă în felul său, înțelegînd să-i inițieze în arta iubirii cu folos. Îi previne aproape solemn de urmările nefaste ale iubirii neîmpărtășite, învățîndu-i un anumit cod de comportament.

Ovidius se dedică poeziei, citindu-și unele piese în public, participînd la reuniuni literare și debutînd cu publicarea primelor colecții de versuri care aveau să capteze prin eleganța lor interesul tineretului din rîndurile patri-cienilor. Proiectează o *Gigantomachia* (Jupiter învingător al giganților), poem în care urma să fie reprezentat în

forme alegorice Augustus biruindu-și dușmanii. Dar nu ajunge să realizeze acest plan. Cum era la o vîrstă cînd imaginația juvenilă se avîntă fără prea mult discernămint către o anumită aleasă a inimii, el își încearcă talentul preamărind femeia întruchipată convențional, după moda poeților alexandrini, în persoana unei oarecare Corinna:

*Carmina cum primum populo iuvenalia legi,
Barba resecta mihi bisve semelve fuit.
Moverat ingenium totam cantata per urbem
Nomine non vero dicta Corinna mihi.*

(*Tristia*, IV, 10, v. 57—60)

*Cînd am citit eu lumii întii a mele versuri,
Eu barba mi-o răsesem cam de vreo două ori
M-a inspirat femeia slăvită-n toată Roma
Și căreia Corinna în versuri eu i-am zis.*

Strădania literatului cere referiri exacte: *Amores* — *Amoruri*, operă prin care poetul și-a făcut debutul atît de răsunător la Roma. La început alcătuită din cinci cărți, a fost redusă apoi la trei. Ea cuprinde cincizeci și una de elegii erotice scrise probabil între anii 25—20 î.e.n., în maniera lui Tibul²⁴ și Propertius, dedicate așa cum spuneam, Corinnei.

Poetul de aici nu este cel din *Tristia* și *Ex Ponto*, în care lirismul se proiectează din sentimente proprii, ci el se considera pe sine ca punct de plecare, în străduința de a face din iubire un bun comun întregului tineret roman, pe care l-a înțeles profund și l-a iubit nespus. Or, atari scopuri propuse sieși nu conțin nimic impur și cu atît mai puțin corupător. Numai că erotismul său manifestat publicistic contravenea puritanismului republican, față de care scriitorul ar fi trebuit să facă dovadă că-l respectă pentru a fi acceptat nu numai de tineret, dar și de cei vîrstnici. Aproape toate elegiile din această colecție denotă sensibilitate, iubirea avînd un caracter facil. Ovidius o vede pe Corinna cu ochii estetului, care știe să aprecieze o sculptură vie, dar nu-i comunică pasiunea marilor amanți din literatura genului, cum au știut s-o facă mai târziu Dante, Petrarca sau Eminescu.

Oricum însă, domeniul naturii delicate se întrepătrunde armonios cu cel al artei, fenomen lipsit însă de vibrații patetice. Totuși, chiar astfel, iubirea tratată pe registrul estetic în *Amores* pare la îndemîna oricui; în ea se regăsește orice tînăr atins de săgeata dragostei:

*Militat omnis amans et habet sua castra Cupido
Attice, crede mihi, militat omnis amans.*

(*Amores*, I, 9, v. 1—2).

*Cel ce iubește-i ostaș, că și Cupido tabără are:
Attice, crede ce-ți spun: cel ce iubește-i ostaș*²⁵.

Deși primele sale produse literare arată că drumul pînă la arta majoră este lung, resursele-i creatoare îi dădeau încă de pe acum conștiința valorii și certitudinea că opera îl va urca pe culmile gloriei:

*... Mihi fama perennis
Quaeritur: in toto semper ut orbe canar.*

(*Amores*, I, 15, v. 7—8).

*... A mea țintă-i o veșnică faimă,
Voi ca să-mi fie pe glob numele pururi slăvit.*

Iar ceva mai departe, horațianul „*non omnis moriar*“ — „nu voi muri cu totul“ — apare și în scrierile sale, purtînd însă o notă mai gravă:

*Ergo etiam, cum me supremus adederit ignis,
Vivam, parsque mei multa superstes erit.*

(*Amores*, I, 15, v. 41—42)

*Astfel, chiar cînd voi fi mistuit de văpaia din urmă,
Voi mai trăi, dănuind în ce-am avut eu mai bun.*

Heroides, opera din perioada următoare, diferă de *Amores* atît ca tonalitate cît și prin patetismul dramatic. În realizarea primului său ciclu de „epistole“, în distih elegiac, poetul utilizează tot retorismul deprins de la maeștrii săi — Arellius Fuscus și Porcius Latro. Subiectele tratate și personajele au fost împrumutate din surse diverse:

poemele homerice, tragedia greacă și epopeea națională a romanilor (*Eneida*). Mînuirea temelor, a locurilor comune vădește imensa erudiție ovidiană, cu adînci implicații de natură mitologică și literară (o erudiție ce va fi confirmată magistral de viitoarea sa operă de maturitate, *Metamorphoses*). Eroinele Penelopa, Didona, Medeea, Phaedra, așa cum prind viață în *Heroides*, par încălzite pînă la incandescentă de o pasiune mereu trainică. Deși populează conținutul unor epistole, ele trăiesc din nou zbuciumul dramelor din legendă cu iubirea lor dezlănțuită, cum este cazul Phaedrei sau cu ura paroxistică a Medei:

*Quid timeam ignoro, timeo tamen omnia demens:
Et patet in curas area lata meas.*

(*Heroides*, ep. 1, v. 71—72)

Nu știu de ce să mă tem, ca nebună mi-e teamă
de toate,
*Grijile ce mă muncesc nu mi le pot mărgini*²⁶.

Poetul se oprește îndelung asupra personajului Medeei, reluat din tragedia cu același nume scrisă de Euripide și din *Argonauticele* lui Apollonius din Rhodos²⁷. Cît de mult a fost preocupat de chipul acestei femei fără pereche în literatura vremii, dovedește însăși tragedia sa *Medeea*²⁸, scrisă în tinerețe și care din păcate s-a pierdut (sau pe cît se pare n-a apucat s-o mai scrie). Durerea Medeei stîrnită după ce aflase că bărbatul iubit, Iason, se căsătorește cu *Creusa*, se involburează cu sălbăticie și merge pînă la negarea identității, deci pînă la demență.

Un alt tip de eroină apare în *Heroida* a VI-a și este preluată din *Eneida* lui Vergilius. Aceasta este *Didona*²⁹ evocată în situația limită în care Aeneas se pregătește să plece, îndreptîndu-se către țarmii lavinieni. Alături de această femeie iubitoare, dar întristată de pierderea lui Aeneas, amintim pe eroina homerică, *Penelopa*³⁰, prototipul fidelității conjugale, atît de înțeleaptă pe cît bărbatul ei Ulysse este de inventiv, dar șiret. Și după ce autorul *Heroidelor* face amenda cuvenită față de cele două tipuri de femei virtuoză, ne-o înfățișează pe *Phaedra*³¹, cea sfișiată de patimă mistuitoare pentru Hyppolyt, fiul soțului său. Această amantă calcă legile firii și cele ale orînduirii-

lor morale și-și dă frîu liber dezlănțuitelor porniri carnale, inspirînd oroarea și dezaprobarea oamenilor măsurați.

Heroidele constituie încă un model de desăvîrșire artistică și în același timp ni-l arată pe autor în ipostaza de fin cunoscător al sufletului omenesc.

Ars amandi (sau *Ars amatoria*), operă poetică alcătuită în trei cărți și terminată în anul 2 e.n., este un adevărat manual practic de erotică, un fel de catehism al iubirii.

Poetul — nu știm cu ce scop — ambiționează să devină preceptorul tinerimii, călăuza ei pe drumurile întortocheate ale lui Eros:

*Si quis in hoc artem populo non novit amandi
Me legat et lecto carmine doctus amet.*

(*Ars amandi*, I, v. 1—2)

*Dacă Romani, cineva nu cunoaște-ale dragostei taine,
Să mă citească; aflînd, să se grăbească-a iubi*³².

Tendința didactică recurentă în opera ovidiană, încă din *Amores*, acum se manifestă cu multe nuanțe.

În cartea I-a vorbește despre alegerea și cucerirea femeii; în cea de a II-a indică arta de a păstra iubita și în cartea a III-a poetul își instruieste elevele, sfătuindu-le cum trebuie să se poarte ca să devină demne de a fi iubite. Aceste teme confirmă cele spuse, dar nu-i anulează lirisul, fiindcă nu trebuie să uităm, acest meticolos manual pentru uzul tinerilor — cum dorea Ovidius să fie — este alcătuit de un poet.

Monden prin excelență, Ovidius ne descrie locurile de întîlnire ale tineretului, teatrele, spectacolele de circ și *forum*-ul. Surprinde aspecte ale vieții cotidiene, detalii vestimentare etc. Mai mult, se arată chiar preocupat și de amănunte de igienă corporală și dă tinerilor în această privință sfaturi de o precizie discretă, motivată cu ingenuitate. Cartea a III-a este consacrată în întregime femeilor, învățîndu-le arta de a plăcea prin punere în evidență a calităților fizice și sufletești. Ele trebuie să știe cum și cînd să rîdă sau să plîngă, cum să dobîndească acel *nescio quid femineum*, „nu știu ce feminin“. Ca și în scrierile anterioare, poetul se dovedește încă o dată un bun cunoscător al psihologiei feminine.

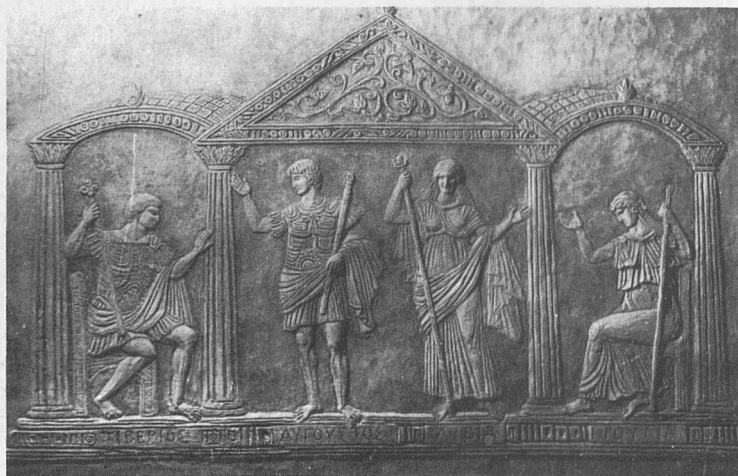

Statuia lui Ovidiu din Constanța. Primarul Constanței, Petru Nicolae, și cel al Sulmonei, Paolo di Bartolomeo, depun coroane de flori (1972)

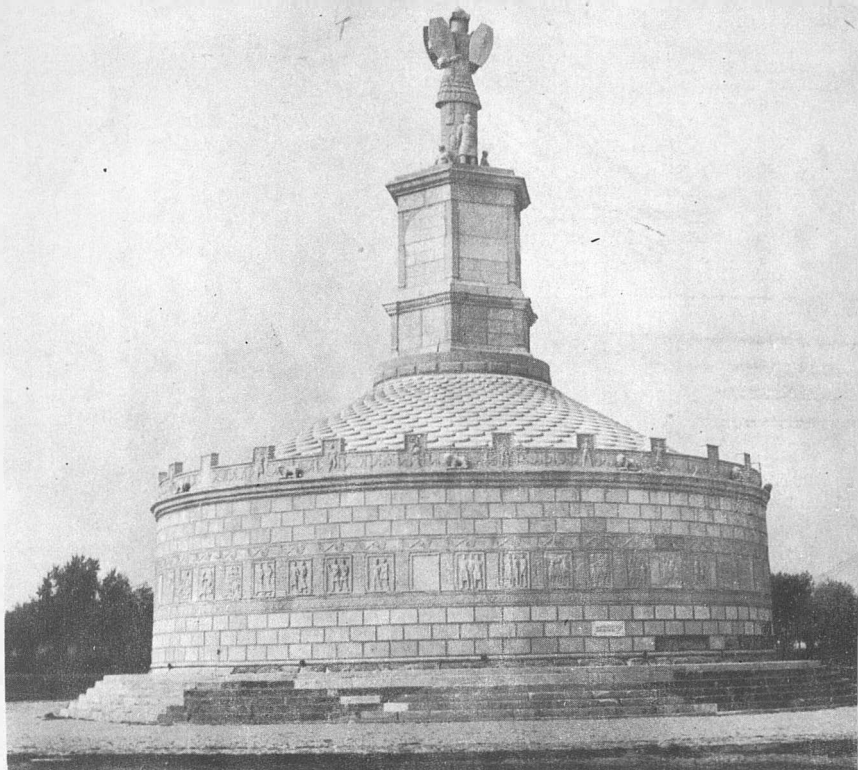
Epitaful de pe soclul statuii lui Ovidiu din Constanța.

Basorelief reprezentandu-i pe membrii familiei imperiale a lui Augustus. De la stînga la dreapta : Tiberius, Augustus, Livia și Iulia.

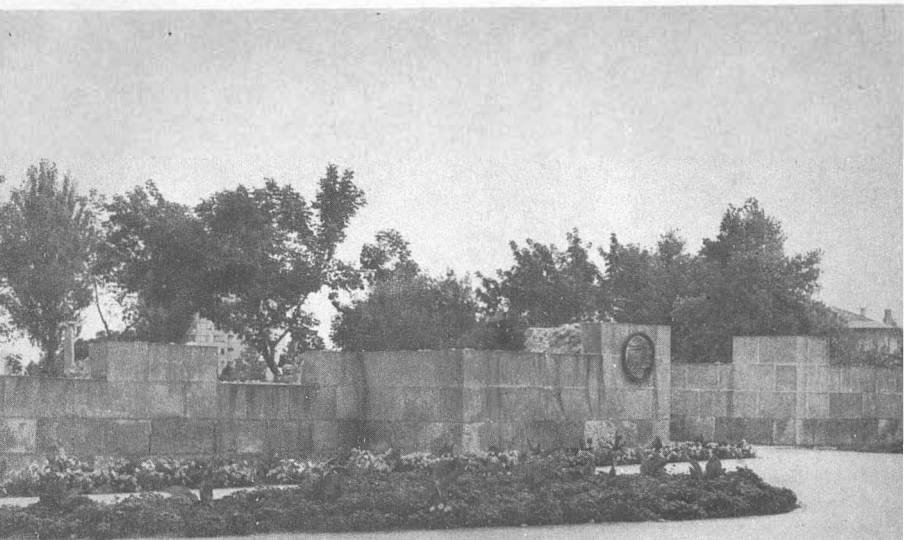

Statuia lui Ovidiu de la Sulmona.

Monumentul triumfal de la Adamclisi.

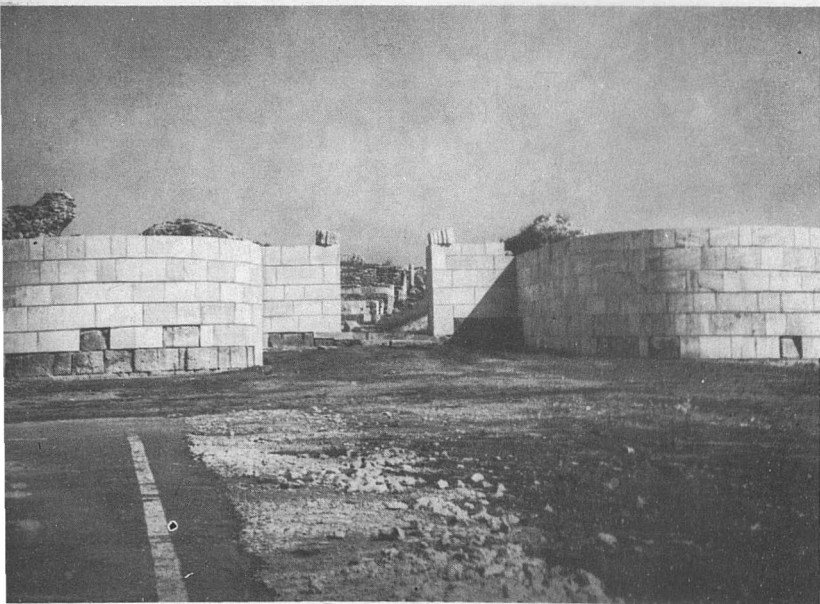
Zidul cetății Tomis (sec. III—VI).

Scrisoarea adresată de locuitorii Sulmonei celor din Constanța, în 1957, cu ocazia sărbătoririi bimilenarului Ovidiu.

Poarta de vest, cu turnurile de apărare ale cetății Trophaeum Traiani.

Consiglio Comunale di Sulmona
nella seduta del 9 luglio 1973

Decreti

- * che Sulmona, custode insieme a Costanza del ricordo di Ovidio, ha avuto, fin dal 1968 ed oggi il proprio contenuto umano;
- * che le fortune e vicissitudini del poeta tragico hanno allargato la sfera della "Latinitas" a tutto il mondo occidentale, in cui la Perla Romana assume una particolare funzione;
- * che, mediatori tra storia e mito il Poeta si unisce ancora agli Romani ad indicare il rispetto per la cultura;
- * che le affinità tra la civiltà italiana e romana, rivelate dalla comune lingua, figlia di Roma, costituiscono la prosecuzione ideale della "Fecunda Personae";
- * che sulla spinta del "Bar Nero" sorge dal 1887 il monumento a Ovidio opera dei Peruzzi, a ricordo di un esilio temperato dall'ospitalità;
- * che gli antichi Tomitani inscrivono l'invito "Esse in una nuova comunità" e che oggi i Romani considerano Ovidio il Rappresentante principe della loro letteratura;

Delibere

- * che è unanimemente desiderata della Cittadinanza consolidare il sentimento di fratellanza che unisce Sulmona a Costanza con un atto che, sia pure a distanza di venti secoli, esprima la gratitudine del Popolo Sulmonese nei confronti dei Discendenti degli Antichi Tomitani;
- * che il giorno 24 luglio la Delegazione ufficiale del Municipio di Costanza torna a visitare la Parete e i luoghi natali del Poeta;
- * che a guidare la Delegazione viaticale è il primo Cittadino del Municipio di Costanza, Presidente del Consiglio Popolare di quella Città, e il membro dell'Assemblea Nazionale della Repubblica Socialista di Romania, Onorevole Nicolae Petre;

Delibere

- * che il suddetto Onorevole Nicolae Petre sia la Personalità più adatta a ricevere nelle mani del Sindaco di Sulmona di fronte al Consiglio Comunale la cittadinanza onoraria del Comune di Sulmona;
- * che i buoni amichevoli rapporti tra le due Città e quelli fra il Governo di Romania, si sono ulteriormente consolidati in occasione del Comizio di Sulmona Costanza e della recente visita del Presidente della Repubblica Socialista di Romania S.E. Nicolae Ceaușescu in Italia;

Con voto unanime Conferisce

Al On. Nicolae Petre, Sindaco di Costanza la Cittadinanza onoraria del Comune di Sulmona come degno discendente della stirpe Dacica ed erede delle tradizioni di quei Tomitani, di cui il Poeta prezioso la trasformazione dell'odierno assetto cieco di opere e pacifiche Attività.

Sindaco

Consigliere

Segretario generale

Protocolul de înfrățire a orașelor Constanța-Tomis și Sulmona, încheiat în 1968 la Constanța.

Prin temperamentul său, prin structură sufletească și, mai cu seamă prin cultivarea acestui gen lirico-didactic, Ovidius se dovedește a fi omul vremurilor sale. El nu este un *laudator temporis acti* — admirator al trecutului — ca Vergiliu, ci cîntă prezentul, bucurîndu-se de bine-facerile veacului prosper:

*Prisca iuvent alios: ego me nunc denique natum
Gratulator; haec aetas moribus apta meis.*

(*Ars amatoria*, III, v. 121—122).

*Laude alții trecutul, eu sînt mulțumit cu ce-i astăzi:
Vieții ce-mi place să duc e potrivit acest veac.*

Prin urmare, nu se retrage în trecut, nici nu plînge nostalgic după o lume care a încetat să mai existe, ci răsfrînge și modelează o realitate vie, solidarizîndu-se cu ea. Nu ar fi lipsit de importanță să reținem pentru atenția unor transfugi în atemporal, că declarația sulmonezului le poate servi de model civic, atunci cînd cine știe din ce motive, adoptă atitudini negative față de singura realitate certă: prezentul.

Autorul nu detestă nici trecutul, dar din el ia numai un repertoriu de pilde sau lecții pentru a intui și mai bine veacul în care trăiește. În nici un caz nu-și propune să caute în evocări un prilej de retragere contemplativă.

Marele liric va mai străbate o cale lungă pînă s-ajungă tot mai aproape de poezia înaltă a contemporanilor săi, Vergiliu, Horațiu și de ceilalți mari plăsmuitori de stihuri ai Romei, a căror prietenie o cultiva cu grijă. Cu toate acestea, primul obiectiv al candidatului la gloria publică este atins, căci generația tînără a aristocrației, a fost cucerită. Poetul este fericit și continuă să scrie frenetic și împlinește o nouă lucrare.

Este vremea cînd el cercetează tot mai des cercul literar condus de Messala Corvinus. Se împrietenește cu marele elegiac *Propertius*, îl vede pe *Vergiliu* și se lasă fermecat de lira lui *Horațiu*, a cărui operă desăvîrșită va sta în centrul admirației sale de-a lungul întregii vieți. Desigur, poezia marilor săi înaintași se situează pe coordonate tematice diferite; contactul cu acești lirici consacrați, îl va influența în bine, dar abia în epoca ulterioară. El

continuă să scrie versuri consacrate unor subiecte fără importanță. Produce în continuare poezie mondenă, de o galanterie adesea continuată de ușurință, aceasta pentru tineretul nobiliar, ce va fi exultat iarăși de bucurie. Ovidius se simte bine, se bucură de largă popularitate, culege laurii ce i se aruncă pretutindeni, și astfel încurajat, continuă să scrie produse facile, uneori reduse la simple sfaturi de budoar și, în orice caz, sub nivelul artei convenabile — serioase. Cităm în acest sens *De medicamine faciei femineae* — *Despre îngrijirea feței femeiești* — un veritabil tratat de cosmetică, și, *Remedia amoris* — *Leacurile contra iubirii* — în care autorul, de la înălțimea aurei sale, dă sfaturi tinerilor atinși de pasiunea dragostei pentru a nu cădea în disperare.

E de la sine înțeles că *De medicamine faciei femineae* a contribuit mult la popularitatea sa în lumea sexului gingaș, dar socotim că nu și la cîștigarea unui anumit prestigiu de mare poet. Totuși tratatul conține mai cu seamă în partea introductivă, observații realiste, reflexele unei lumi a interioarelor de lux, gînduri utile, precum și un talent real ce pătrunde în sufletul femeiesc. Ele, femeile, vor trebui să-și păstreze în stare de puritate atât aspectul fizic cît și cel interior:

*Prima sit in vobis morum tutela, puellae:
Ingenio facies conciliante placet.*

(*De medicamine faciei*, 43—44))

*Tinere, să vă îngrijiți mai întîi să aveți bune
deprinderi:
Cugetul vostru curat vi se răsfrînge pe chip* ³³.

În opera sa din tinerețe poetul nu poate fi acuzat de corupere a moravurilor. Mai degrabă, el poate fi identificat cu un profund cunoscător al gingașului suflet feminin. Drept argument în favoarea acestei aprecieri, putem cita admirația poetului pentru simplitatea agrestă a femeilor de altădată:

*Forsitan antiquae, Tatio sub rege, Sabinae
Maluerint, quam se, rura paterna coli.
Cum matrona premens altum rubicunda sedile,*

*Assiduo durum pollice nebat opus.
Ipsaque claudebat, quos filia paverit, agnos:
Ipsa dabat virgas caesaque ligna foco.*

(*De medicamine faciei*, 11—16)

*Poate că vechea Sabină, sub regele Tatiu, mai bine
De părintescul ogor ca de-al ei trup se îngrijea
Cînd roșcovana ei mamă, — așezată pe naltul ei scaun,
Neobosită-nvîrtea fusul cu degetul gros.
Ea închidea în staul mieii pe care-a ei fiică-i păscuse
Și pe-a lor vatră aprindea focul cu vreascuri și crengi.*

După cum ușor se poate vedea, poetul în versurile citate a prins uimitor portretul unei sabine; dar, se înțelege, cu tot omagiul adus gospodinei rurale, conchidem că aceasta nu prea avea ce face cu sfaturile despre cosmetică, acestea rămînînd spre beneficiul contemporanelor lui Ovidius.

În ordine cronologică, ultima din ciclul poemelor erotice este opusculul *Remedia amoris* — Leacuri împotriva iubirii. Departe de el gîndul vreunei atitudini potrivnice față de dragoste; el se simte totuși dator să-și prevină admiratorii, făcîndu-i atenți în cazurile în care dragostea nu este împărtășită sau cu urmări nocive.

Îndrăgostiților atinși de melancolia erotică le recomandă activitatea și eforturile fizice, care înviorează trupul și aduc liniște sufletului. În legătură cu aceste recomandări, laudă viața de țară, cu bucuriile ei simple dar sănătoase, înfățișîndu-ne un autentic tablou cîmpenesc, și nu exagerăm spunînd că versurile se pot așeza cu cinste alături de *Georgicele* lui Vergiliu:

*Rura quoque oblectant animos studiumque colendi;
Quaelibet huic curae cedere cura potest.
Colla iube domitos oneri supponere tauros,
Sanciet ut duram vomer aduncus humum.
Obrue versata Cerealia semina terra,
Quae tibi cum multo foenore reddat ager.*

(*Remedia amoris*, v. 169—174)

*Cîmpul și-a' lui îngrijiri aduc inimii multă plăcere;
Nu este gînd să nu poți cu-aceste grijuri goni.*

*Pune-mblinziții tăi tauri să-și plece grumazul sub
juguri*

*Și cu al plugului fier spintecă glia adînc;
Încredințează deschiselor brazde sămînța Cererei,
Ce, din aratul ogor, ți-o vei întoarce-nsutit*³⁴.

Și *Remedia amoris*, lucrare căreia îi facem numai o prezentare sumară, rămîne în opera ovidiană ca un adaos nesemnificativ al producției sale erotice.

Fenomenul ilustrat în operele citate mai sus se explică prin modul de gîndire al epocii de început a imperiului și dacă ne mirăm astăzi cum de a fost cu puțință apariția unor opusuri în totală discordanță cu preocupările unui mare poet, apoi putem fi siguri că pentru moravurile vremii, faptul petrecut se încadra perfect în viziunea nobilimii romane. Nu tot astfel judecă însă și Octavian Augustus, reprezentant de frunte al clasei dominante, care încă mai păstra amintirea republicii lui *Cato Censorul*³⁵. Împăratul își dă seama că alcătuirea statală romană va începe cu destrămarea morală a familiei și, în consecință, adoptă unele măsuri de însănătoșire a societății aristocratice. Așa se face că operele lui Ovidius din această primă parte a existenței sale cad în contrapunct pe linia politicii lui Augustus. Poetul intuiește pericolul și pe temeiul unei maturități pe care i-o conferă cei 45 de ani, se orientează imediat către arta serioasă, scriind *Metamorphoses* — *Metamorfozele*, în 15 cărți — operă de erudiție și *Fastele* (*Fasti*). Dar scrierile despre amorul mai mult sau mai puțin liber vor rămîne drept martori irecuzabili, cînd autorul lor va fi pus sub acuzare. Ciclul literar de poezii erotice, începînd cu anul 23 î.e.n., se încheie în anul 2 e.n., dată de la care poetul își începe activitatea în domeniul marilor sale creații, așa după cum dealtfel, își amintește în ultima sa elegie din *Amoruri*. Primii pași de creator autentic îi arată în *Metamorphoses* — scrise între anii 2—8 e.n., în care autorul se dovedește robust, serios, gingaș, inventiv.

Cercetînd sursele de inspirație ale poetului pentru această lucrare, constatăm că îndeosebi mitologia a exercitat o puternică atracție asupra acestuia. Bogata sa imaginație fertiliza cu ușurință cîmpia fantasticului cu eroi din lumea legendelor, cu zei, cu semizeii, zîne și naiade, pe

care apoi, îi supunea unui necurmat proces proteic. Cum în epoca lui Augustus nu se cunoștea concepția evoluționistă, poetul, urmînd credințele atunci practicate, se făcea adeptul transformărilor instantanee. Așadar, în alcătuirea concepției sale despre lume, era loc destul pentru ca extraordinarele sale *Metamorphoses* să prindă ființă. Abordînd materialul lor, se va fi gîndit poate s-atingă două țeluri: să dovedească împăratului că și el aparține grupului de poeți care se angajaseră a-l susține în politica sa de salvare a bunelor moravuri de la Roma și apoi să-și realizeze opera de apogeu, cunoscute fiind preferințele sale pentru mirific. Cam acestea ar fi coordonatele psihologice pe care se înscrie acest poem ovidian, care constituie coronamentul activității sale literare de la Roma. În cele peste 12 000 de versuri ne înfățișează două sute patruzeci și șase de legende, începînd cu haosul primar și sfîrșind cu apoteoza lui Augustus. Ele sînt șlefuite măiestrit. Prețul lor s-a verificat cu scurgerea vremii, timp de peste două milenii de la apariție și pînă azi, fără ca pe parcurs să-și fi pierdut din strălucirea inițială. Ceva mai mult, ele au fertilizat pe o imensă arie fantezia altor poeți de mai tîrziu. Deși s-ar părea că nu interesează depozitele care au furnizat poetului materialul oarecum brut, totuși, atenția suscitată de apariția minunatului șlefuitor sulmonez a determinat pe istoricul literar să caute izvoarele din care s-au născut cele 15 cărți. La această problemă de geneză poetică s-a răspuns în parte. O explicație deplină nu s-a formulat pînă acum. Oricum, se poate afirma cu certitudine că poetul a cunoscut operele cu caracter mitologic ale predecesorilor săi greci și latini: *Theogonia* lui Hesiod, *Aitia* lui Callimach, *Heteroiumena* lui Nicandru din Colophon, *Metamorfozele* lui Parthenius, poemul *Nunta lui Peleu și a zeiței Thetis*, al lui Catul³⁶ etc.

Fondul mitologic greco-latin constituie produsul comun al antichității mediteraneene, acumulat încă din îndepărtatele timpuri, în cadrul concepției politeiste despre puterile supranaturale. În contemporaneitatea secolului lui Octavian Augustus, acel fond mitologic se păstra. Mitologia nu mai constituia propriu-zis o religie, ci mai degrabă un depozit al sincretismului față de care oamenii păstrau respect, dar nu și teamă superstițioasă. Către acest fond mitologic s-au îndreptat lirele poeților amintiți, inclusiv

cea ovidiană. Pe acest teren prielnic se întâlneau poeții vremii, întrecându-se în prelucrarea aceleiași bogat material. Este clar deci că, alcătuindu-și minunatele *Metamorphoses*, Ovidius n-a imitat pe nimeni, ci s-a documentat, opera sa constituind o producție personală și nu mai puțin apogeul artei sale poetice.

Poemul începe în mod solemn printr-o invocație către zei — procedeu tradițional întâlnit în poemele și epopeile greco-romane:

*In nova fert animus mutatas dicere formas
Corpora; di, coeptis (nam vos mutastis et illas)
Adspirate meis, primaque ab origine mundi
Ad mea perpetuum deducite tempora carmen !*

(*Metamorphoses*, I, v. 1—4)

*Metamorfoza-n noi forme a formelor gîndul îmi este
Să povestesc, o, zei (și-acelea-s a voastră lucrare);
Fiți de-ajutor năzuințelor mele și-mi duceți povestea
De la obîrșia lumii pînă în vremile noastre³⁷.*

Poetul anticipează creațiunea lumii, admitînd existența haosului primar. El conturează o interesantă cosmogonie, împrumutîndu-și ideile filozofice de la gînditorii greci, *Anaxagoras*³⁸ și *Empedocles*³⁹. Termenul *semina rerum* — semințele lucrurilor — c. 1, — 9 — îl întîlnim și la Lucretius în poemul filozofic *De rerum natura*. Momentul culminant în crearea universului și în evoluția vieții pe pămînt îl constituie apariția omului — ființă înzestrată cu rațiune — *mentis capacius altae*, c. I — v. 76 — căruia poetul îi aduce un elogiu înălțîndu-i un entuziast imn, arătînd perpetua lui aspirație spre înălțimi :

*Pronaque cum spectent animalia cetera terram,
Os homini sublime dedit caelumque videre
Iussit et erectos ad sidera tollere vultus.*

(*Metamorphoses*, I, v. 84—86)

*Celelalte făpturi, aplecate, privesc în țărîină :
Omului el îi dădu obraz înălțat și îndemnul
Sus să privească spre cer, să-și ridice fruntea spre stele.*

Apoi, autorul *Metamorfozelor* perindă prin fața lectorului său cele patru vârste ale omenirii : vârsta de aur, de argint, de aramă și, în sfârșit, cea de fier. *Aurea aetas*, c. I, v. 89 — vârsta de aur — dominată de *Saturn*⁴⁰, când oamenii trăiau în deplină armonie cu firea. Această epocă elaborată de imaginația omului cu mintea de copil care crede în basme, constituie desigur o fabulație, dar primitivii o acceptă ca pe o existență posibilă, manifestându-și nostalgia după țărîna care dă roade fără eforturi și după țara în care curg râuri de lapte și miere :

*Ver erat aeternum, placidique tepentibus auris
Mulcebant Zephyri natos sine semine flores.
Mox etiam fruges tellus inarata ferebat,
Nec renovatus ager gravidis canebat aristis;
Flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant.*

(*Metamorphoses*, I, v. 107—111)

O primăvară era ne-ntreruptă: Zefirii cei molcomi
Cu adieri căldicele, flori desmierdau răsărite
Fără sămînță; pămîntul rodea chiar fără arătură
Și nelucratele-ogoare albeau, de bogatele spice
Pline; curgeau peste tot râuri mari de nectar și de lapte.

Tabloul paradisiac pictat de imaginația poetului pentru a reda nevinovăția vieții pe pămînt este de fapt viziunea omului în stare de pruncie, care-și consolează existența chinuită, visînd la imposibile stări de fericire. Nu ne îngăduim a crede că Ovidius împărtășea și pentru sine aceste convingeri naive, dar știm că în materie de creație artistică realitatea prea adesea cade pe plan secundar. După peisajul înscris pe fond senin urmează imagini de răvășiri pustiitoare ale apelor. Versurile poetului devin grave, ca și cerul care se posomorăște — brăzdat înfricoșător de fulgerele lui *Jupiter*⁴¹ care zvîrle pe pămînt trăsnete teribile. Descripția capătă puteri pe măsura îngrozitoarei dezlănțuiri a elementelor naturii și îndată diluviul pustiște totul în cale și îneacă vrăjmaș toată suflarea, precum și agonisirea necăjiților romani :

*Exspatiata ruunt per apertos flumina campos,
Cumque satis arbusta simul, pecudesque virosque,
Tectaque cumque suis rapiunt penetralia sacris.*

(*Metamorphoses*, I, v. 285—287)

*Rîuri ieșite din matcă s-aruncă pe cîmpuri întinse
Și laolaltă duc holde, și arbori și vite și oameni,
Case și temple cu sfinte odoare.*

Descrierea diluviului este impresionantă, iar autorul se vedește un adevărat romantic, căruia îi place să prindă în versuri mînia cerului și a naturii dezlănțuite.

Dar grozavei calamități acvatice, descrisă în cartea a I-a a *Metamorfozelor* îi urmează în cartea a II-a, urgia unei pîrjolitoare canicule: *Phaethon*, nesăbuitul fiul al lui *Phoebus*⁴², vrînd să mîne caii de foc ai soarelui, îi scapă într-un moment de neatenție, iar aceștia pornesc acum în neștire, apropiindu-se de pămînt și arzînd totul în cale. Calamitatea focului se întinde cu repeziciune și este pe aproape de a incendia întregul univers. Poetul privește îngrozit spectacolul de dezastru, pe care îl descrie măreț :

*Pabula canescunt, cum frondibus uritur arbor,
Materiamque suo praebet seges arida damno.
Parva queror: magnae pereunt cum moenibus urbes.
Cumque suis totas populis incendia gentes
In cinerem vertunt. Silvae cum montibus ardent.*

(*Metamorphoses*, II, v. 212—216).

*Vai, se usucă pășunile; arborii ard cu frunzișul
Holdele-uscate dau hrană prăpădului lor. Vai! Dar
Pagube mici. Pier cetățile bine-ntărite cu ziduri
Focul preface-n cenușă ținuturi întregi și popoare;
Munții se-aprind și cu ei, pădurile lor.*

Dacă legenda diluviană se poate afla în amintirea popoarelor antice, cea a dezastrului incendiar trebuie că a luat naștere fie din producerea marilor secete, fie din erupțiile vulcanice, în perimetrul cărora, viziunea pîrjolului descris de poet își are temei cu orizont limitat, dar real și îngrozitor.

Legende transformiste se succed apoi, înlănțuindu-se și contopindu-se în ansamblul operei, iar autorul, mirat, dar întotdeauna atent la desfășurarea minunatei comedii mitologice, se zărește discret înapoia lor, ca un adevărat demiurg. Astfel, eroii creați de marea fantezie colectivă din lumea antică, se lasă preschimbați rînd pe rînd : în pietre, în plante și în animale, așa cum blocurile marmoreene se transformă în chipuri sub dalta meșterită de marii sculptori. Pe drept cuvînt se pune atunci întrebarea : deoarece cu ajutorul daltei se obține o operă nemuritoare, de ce n-ar fi posibil același lucru și cu ajutorul cuvîntului ?

Se pare că Ovidius, ca și alți mari lirici, a realizat cu multă acuratețe opere de acest gen, izbutind să echivaleze pe Phidias sau Praxiteles în preocuparea desăvîșirii plastice. Astfel, *Daphne* este prefăcută în laur, *Io* în juncă, *Syrinx* în trestie, *Narcis* în floare, *Echo* în ecou, *Cygnus* în lebedă, *Battus* în piatră, iar *Actaeon* în cerb⁴³. Trecerea dintr-un regn într-altul se face cu respectarea impusă de regula genurilor proxime și nici un semn de siluire nu apare jenant. Un admirabil exemplu ni-l oferă descrierea transformării Menadelor în arbori, drept pedeapsă pentru că acestea l-au ucis pe Orpheu⁴⁴, zeul muzicii:

*Dumque ubi sint digiti, dum pes ubi quaerit, et
ungues,
Adspicit in teretes lignum succedere suras,
Et conata femur maerenti plangere dextra,
Robora percussit; pectus quoque robora fiunt :
Robora sunt umeri, longos quoque brachia veros
Esse putes ramos, et non fallere putando.*

(*Metamorphoses*, XI, v. 79—84)

*Unde le este făptura: degete, unghii, picioare,
Văd, pe rotundele pulpe, cum urcă a lemnului scoarță.
Îndurerate, voind să-și lovească a lor coapsă cu mîna,
Bat doar în lemn; tot în lemn se prefac ai lor umeri
și piepturi:
Dacă credeai că întinsele brațe sînt ramuri aievea,
Nu te-nșelai de fel într-o astfel de încredințare.*

Descrierea transformării Menadelor în arbori se înru-
dește cu descripția homerică.

Dar cu tot caracterul tragic al poemului, Ovidius nu uită că arta lui personală constă în folosirea gingășiei subtile. De aceea introduce în el povești de iubire, dînd operei frumusețe lirică prin dezvoltarea sentimentelor profund umane. Astfel Pyramus și Thisbe, Philemon și Baucis, Orpheu și Eurydice reprezintă personaje care au devenit celebre prin intensitatea sentimentului de dragoste, devotamentul lor nețărmurit și puterea de sacrificiu de care au dat dovadă. Mitul lui Orpheu⁴⁵ ocupă un loc proeminent în *Metamorfozele* ovidiene. Cîntărețul din Rhodope — cel care prin puterea artei sale reușise să îmblînzească pînă și fiarele — impresionează prin tragismul durerii sale. El o pierde a doua oară pe soția iubită Eurydice.

Versurile care redau imaginea zonelor întunecate ale infernului unde se reîntorsese Eurydice, datorită nerespectării de către Orpheu a condițiilor puse de Pluton ⁴⁶ de a nu privi înapoi, ating un dramatism zguduitor :

*Carpitur adclivis per muta silentia trames,
Arduus, obscurus, caligine densus opaca.
Nec procul abfuerant telluris margine summae;
Hic, ne deficeret, metuens avidusque videndi,
Flexit amans oculos : et protinus illa relapsa est ;
Bracchiaque intendes prendique et prendere certans
Nil nisi cedentes infelix adripit auras.*

(*Metamorphoses*, X, v. 53—59)

*Ei apucară-n mijlocul adîncii tăceri o potecă
Greu de urcat prin al ceții dese și oarbe-ntuneric.
Foarte aproape erau de-a pămîntului față, cînd iată
Îndrăgostitul de teamă că-i scapă și dornic s-o vadă,
Ochii întoarce, dar fata pe dată-napoi este smulsă.
Brațele-ntinde spre el, să-l cuprindă, să fie cuprinsă,
Dar n-a mai prins decît aer, ce-i fuge prin degete,
biata.*

Această duioasă poveste de dragoste se va repeta de-a lungul secolelor care au urmat, fie prin imitații, fie prin

împrumuturi în zeci și zeci de opere, unele din ele determinând plăsmuiri originale, ca de exemplu *Orfeu* și *Eurydice*, la compozitorul german *Glück*.

Ajungînd către sfîrșitul *Metamorfozelor*, Ovidius ne descrie ca un martor ocular, în cartea a XV-a, transformarea lui Caesar în stea, după care, urmînd alte exemple poetice, îi închină lui Octavian mai multe versuri și-l glorifică în chip de zeu. Omagiul împăratului nu trebuie confundat cu un act final de adulație, deoarece coronamentul operei nu-l constituie această reverență poetică, ci convingerea, clamată mîndru de poet, că opera sa va înfrunta uzura vremii și îi va purta numele în zonele nemuririi. Ca și Horatiu, autorul era conștient de valoarea sa :

*Iamque opus exegi, quod nec Iovis ira, nec ignis,
Nec poterit ferrum, nec edax abolere vetustas.
Cum volet, illa dies, quae nil nisi corporis huius
Ius habet, incerti spatium mihi finiat aevi;
Parte tamen meliore mei super alta perennis
Astra ferar, nomenque erit indelebile nostrum;
Quaque patet domitis Romana potentia terris,
Ore legar populi; perque omnia saecula, fama,
Si quid habent veri vatum praesagia, vivam.*

(*Metamorphoses*, XV, v. 871—879)

*Am încheiat o lucrare pe care mînia lui Joe
Focul sau fierul sau timpul cel lacom n-o pot nimici.*

Cînd

*Ziua cea neîndurătoare, ce are drept doar asupra
Trupului meu, va voi, nu știu cînd, să-mi sfîrșească
viața,*

*Partea cea bună din mine, cea nemuritoare, purtată
Fi-va deasupra stelelor; numele n-are să-mi piară;
Peste întinsul pămînt stăpînit de puterea romană
Fi-voi citit de popoare, trăi-voi cu faimă prin veacuri.*

Metamorfozele au dat lui Ovidiu drept de cetățenie în panteonul poezilor cu circulație universală și au făcut să nu se piardă atîtea legende și mituri, unele mai frumoase decît celelalte, prin semnificația lor simbolică. Fiindcă ele s-ar fi pierdut cu siguranță, ca atîtea alte comori ale geniului omenesc, dacă Ovidius n-ar fi avut fericita inspirație de a le aduna cu grijă de pe aria greco-romană, de

a le fi revalorificat la potența artistică și de a le fi oferit beneficiarilor din vremurile noastre.

În plus, profeția poetului s-a împlinit: faima lui de orizont universal îl va purta pururea prin veacuri. Finalul *Metamorfozelor* este măreț, fără ostentație, el asemănându-se cu mulțumirea de sine încercată de un lucrător care și-a încheiat truda împăcat.

Tot pe linia preocupărilor serioase se înscrie și alcătuirea *Fastelor* (*Fasti*), operă amplă rămasă însă neterminată. Elaborarea ei a început imediat după anul 8 î.e.n. și a continuat în timp, cuprinzând și o parte din anii exilului tomitan. El intenționa s-o alcătuiască în 12 cărți — câte una pentru fiecare lună a anului — dar n-a realizat decât șase înainte de plecarea în surghiun. Opera a fost dedicată lui Germanicus, deși inițial fusese închinată lui Augustus.

Fastele cuprind calendarul roman versificat și probleme de astronomie, ca apariția și dispariția constelațiilor și diferite semne cerești :

*Tempora cum causis Latium digesta per annum
Lapsaque sub terras, ortaue signa canam.*

(*Fasti*, I, v. 1—2)

*Anul latin voi cînta cu-mpărțirile-i ș-ale lor pricini,
Stelele cînd răsar, sub orizont cînd apun.*

Poetul evocă obiceiurile străvechi, ceremoniile religioase, cronicile și analele poporului roman:

*Sacra recognoscēs annalibus eruta priscis,
Et quo sit merito quaeque notata dies.*

(*Fasti*, I, v. 7—8)

*Scoasă din vechile anale, citi-vei sfînțite-obiceiuri
Și pentru ce s-a-nsemnat fiecă zi într-un fel.*

Vorbind despre luna ianuarie, el o derivă de la Ianus — veche zeitățe italică — căreia îi cere protecția pentru poporul roman. Zeul, ținînd un toiag în dreapta și o cheie în stînga, devine călauza poetului în descifrarea tainelor trecutului, în deslușirea sensului unor sărbători și practici

tradiționale. Descrierea Anului Nou pricinuieste poetului un spor de energie creatoare, optimism și încredere în viață:

*Prospera lux oritur; linguis animisque favete.
Nunc dicenda bona sunt bona verba die.*

(Fasti, I, v. 71—72)

*Zori cu noroc ne răsar: tăcere și gânduri curate !
Zilei bune de-acum vorbe de bine grații !*

Apoi, continuă amintindu-ne de alte sărbători tradiționale ale romanilor: Carmentalia, Lupercalia, Feralia, Parilia, Cerialia, Floralia etc.

Ziua a treia a idelor lui februarie de exemplu era consacrată „Lupercaliilor“, fiind legată de cultul lui Pan, zeul turmelor. Se face o incursiune în această străveche tradiție, dându-se amănunte de ordin mitologic și coborînd în protoistoria Romei, cînd oamenii duceau o viață extrem de simplă:

*Vita feris similis nullos agitata per usus;
Artis adhuc expers, et rude volgus erat.
Pro domibus frondes narant, pro frugibus herbas:
Nectar erat palmis hausta duabus aqua.
Nullus anhelabat sub adunco vomere taurus,
Nulla sub imperio terra colentis erat.*

(Fasti, II, v. 291—296)

*Viața ei și-o duceau ca fiarele, fără nevoie,
Vulg necioplit și lipsit de vreun meșteșug.
Case aveau de frunziș, drept hrană aveau numai
ierburi,
Apa sorbită din pumni o socoteau un nectar.
Taurii nu gîfiau sub pluguri de lemne-ndoite,
Cîmpul nu se afla de vreun plugar stăpînit.*

Floralia, sărbătoarea primăverii, a florilor, se desfășura exuberant, între finele lui aprilie și începutul lui mai. În cadrul ei festiv era cinstită zeița *Flora*, la greci *Chloris*. Această dată calendaristică, cu tendința spre frumos și prospețime a oamenilor, este descrisă de poet în versuri

străbătute de ales suflu liric. Și cine altul putea evoca mai bine gingășia florilor, aceste efemeride policrome, care invită la viață pe toți oamenii plini de eterna dorință de regenerare a vieții? *Horele*, *Charitele* participă la bucuria întregii naturi, involburându-se cu omenirea toată într-un fel de beție cosmică atât de necesară omului, după starea de veghe hibernală. Și de data aceasta sensibilitatea ovidiană freamătă intens, ca o descărcare de griji sufocante, atât ale sale cât și ale semenilor săi:

*Roscida cum primum foliis excussa pruina est,
Et variae radiis intepuere comae;
Conveniunt pictis incinctae vestibus Horae,
Inque leves calathos munera nostra legunt:
Protinus accedunt Charites, nectuntque coronas,
Sertaque caelestes implicitura comas.*

(*Fasti*, V, v. 215—220)

*Roua cea răcoroasă îndată ce piere din frunze
Și-al florilor vîrf razele îl încălzesc,
Iată că Horele vin încinse-n veșminte pestrițe
Darul meu îl culeg în cîte-un coș ușurel.
Iute și Charitele se apropie, leagă buchete
Și cununi de-mpletit într-al cereștilor păr.*

Poem cu caracter etiologic, influențat din scrierile asemănătoare din epoca elenistică (*Aitiile* lui Callimach)⁴⁷, ca și de opere de tradiție latină (*Origines* a lui Cato; *De Fastis* a lui L. Cincius Alimentus⁴⁸) — *Fastele* aduc o notă aparte în ansamblul creației ovidiene, ca și în cadrul întregii literaturi latine. Și, deși cartea este împrumutată cu episoade mitologice și uneori chiar cu unele metamorfoze, ea n-are adiacență cu poezia propriu-zisă și, din prozaismul ei sec, n-o poate salva nici retorismul, în care, cu prilejul altor elaborări, autorul s-a dovedit un minuior de prim rang. Așadar *Fastele*, fără să se ridice deasupra nivelului mediu de creație artistică, se rînduiesc în raftul scrierilor cuviincioase și dacă nu oferă astăzi interesul scontat de autorul antic, ne pun la îndemînă cel puțin valoarea unui document artistic.

Alungarea din Roma

Cînd gloria îi suridea pentru eternitate — talentu-i robust și plin de sevă se afirmase plenar în *Metamorphoses* — și cînd scria celelalte șase cărți din *Fasti* (era anul 8 e.n., deci avea 51 de ani), deodată se năruie temeiul viețuirii sale la Roma: Octavian Augustus dă un edict de relegare potrivit căruia poetul iubirilor și miturilor este trimis la Tomis, cetate elenă din țara geților de pe țărmul de vest al Pontului Euxin.

De ce natură a fost vina care a stîrnit mînia autocratului? Exceptînd scrierile ovidiene din exil și o fugară mențiune din secolul IV, atribuită lui Sextus Aurelius Victor⁴⁹, nu găsim la contemporani nici o referință în privința delictului de care s-a făcut vinovat. De asemenea nici la istoricii de mai tîrziu nu aflăm vreun indiciu, așa încît este foarte greu, dacă nu imposibil, să se stabilească în mod cert cauza relegării. Totuși să încercăm.

Am menționat deja hotărîrea lui Octavian Augustus de a însănătoși moravurile Romei imperiale, ale nobilimii zgomotoase, începînd cu eradicarea manifestărilor decadente din propria-i familie. Mîhnit de boală și de bătrînețe, autocratul se arăta intolerant față de unele simptome ale desfrîului public, fără să ia seama la ceea ce se întîmpla chiar în propria sa familie. Curînd însă comportarea scandaloasă a nepoatei sale, *Iulia Minor*, capătă notorietate publică și atitudinea lui Augustus, o clipă, se des-cumpănește. Vrînd să înăbușe scandalul, împăratul ape-lează la măsuri contraindicate, așa încît familia sa devine

centrul disprețului general. Augustus însă își continuă cu perseverență acțiunea de a curma o alunecare a moravurilor sociale începînd de data aceasta cu pedepsirea descendenților imperiali. Astfel, ușuratică sa nepoată este exilată, iar odată cu sancționarea ei, cad mai multe victime, între care și Ovidius. El este relegat la Tomis (exilare fără confiscarea averii) sub acuzația de corupător al tinerimii, prin intermediul operei sale, *Ars amandi*. Dar în această privință, dată fiind nesiguranța care învăluie cauza exilării, s-au formulat mai multe ipoteze dintre care trei mai verosimile se impun atenției:

Prima, susținută de Bayeux ⁵⁰, Cuvillier-Fleury ⁵¹, Boissier ⁵², Cartault ⁵³, Korn-Ehwald ⁵⁴, Schanz ⁵⁵ etc., care sînt de părere că principala cauză rezidă în publicarea colecției de poezii erotice *Ars amandi* sau *Ars amatoria*.

Cea de a doua, susținută de: Villeneuve ⁵⁶, Nageotte ⁵⁷, Plessis ⁵⁸ și Ripert ⁵⁹, îl consideră pe Ovidiu părtaș la un complot împotriva lui Tiberius — fiul Liviei — cu scopul de a-l impune la succesiunea tronului pe propriul nepot al împăratului, pe *Postumus Agrippa*.

În sfîrșit a treia, susținută de S. Reinach ⁶⁰ și Jêrome Carcopino ⁶¹, ar fi o variantă de natură mistico-religioasă, potrivit căreia Ovidius ar fi participat la unele culte și ceremonii misterice, interzise de lege — se pare, în cinstea zeiței *Isis* ⁶².

Dar să auzim ceea ce însuși relegatul ne mărturisește în mai multe elegii din *Tristele* și *Ponticele* sale. Adresîndu-se împăratului, el îi reproșează măsura-i arbitrară, prin nerespectarea legilor de procedură penală:

*Nec mea decreto damnasti facta senatus,
Nec mea selecto iudice iussa fuga est*

(*Tristia*, II, v. 131—132)

*Tu nici prin hotărîrea senatului pe mine
Nu m-ai gonit și nici prin judecători aleși*

Aici se face loc unor nedumeriri. De ce Augustus nu l-a supus judecării de delincvent? Se temea oare că vina lui nu se încadra în textul legii ori dorea să nu devină

notoriu un secret ce aparținea familiei imperiale ? Astfel că, în decembrie anul 8 e.n., Augustus semnează decretul de relegare.

În ochii opiniei romane edictul imperial prezenta aparența unei pedepse ușoare, fiindcă el îi cruța averea și drepturile civile. Faptul că nu s-a ținut seama de judecata lumii, înseamnă că, în ceea ce privește gravitatea vinei imputate, împăratul avea anumite îndoieli și dacă totuși a semnat edictul, nu încapă îndoială că mîna sa șovăitoare a fost îndrumată de o altă mai sigură. Oricum, avem bune temeiuri să credem că expulzarea poetului, într-un loc atît de îndepărtat ca cel ales, servea cum nu se poate mai bine interesele curții. Augustus se dovedea clement cruțîndu-i averea, iar Ovidius șters din lista celor vii, fără a fi ucis — ceea ce l-ar fi făcut odios pe împărat. Deci edictul, blînd în aparență, constituia o formulă ce n-ar fi putut fi concepută decît de Livia, teribila soție a autocratului. Ea acționa cu inteligență și abilitate, netezindu-i fiului său *Tiberius*, drumul spre tron, iar îndepărtarea lui Ovidius de la Roma, se pare că își are rădăcinile în planul ei de a acapara prin eliminarea succesivă a celor care ar fi sprijinit eventual o altă candidatură, cît și pe pretenții înșiși. Decretul de relegare ținea mai degrabă de îndepărtare a unui martor jenant pentru împărăteasă, decît de condamnarea unui delincent. Continuîndu-și tentativa de disculpare în fața legilor, poetul adaugă:

*Nec mihi ius civis nec mihi nomen abest
Nec mea concessa est aliis fortuna, nec exul
Edicti verbis nominor ipse tui.*

(*Tristia*, V, 2, v. 56—58)

*Eu am ș-acuma nume și drept de cetățean,
Și bunurile mele n-au fost la alții date,
Edictul tău nu spune că sînt un exilat.*

Raționamentul său în versurile de mai sus este just în formă, dar nu și în fond, deoarece el eludează adevărata cauză a condamnării sale; chiar dacă scapă legilor, nu scapă împăratului. În *Tristia*, poetul mărturisește totuși că există două cauze: *carmen* — deci, poezia — aproape sigur *Ars amandi*, pentru conținutul căreia a primit cali-

ficarea de *doctor obsceni adulterii* (învăţat în privinţa neruşinatului adulter); şi a doua, o faptă mult mai gravă: *error* — o greşală periculoasă — care, pe lângă nociva *Ars amandi*, constituie un rău mult mai mare, comis de poet, într-un moment de rătăcire. De această *error*, el refuză însă să vorbească:

Ut pateat sola culpa sub arte mea.

(*Tristia*, II, v. 76)

Să fie numai arta iubirii vina mea !

„Carmen“, poemul acuzator al tinereţii sale, cel care venea în totală contradicţie cu măsurile imperiale de asanare a răului endemic din comportamentul social al tinerilor aristocraţi, o constituia însăşi *Ars amandi* sau *Ars amatoria*, operă care cuprindea, la drept vorbind, versuri pe care cititorul zilelor noastre le-ar găsi de-a dreptul inofensive. Autorului lor îi plăcea să treacă în ochii tineretului drept călăuză în tainele iubirii, motiv pentru care dă sfaturi de conduită în faţa femeilor. El cîntă părul de mătase castanie ale Corinnei — întruchiparea simbolică a femeii adorate — sau îi deplînge moartea papagalului. Pot oare asemenea „nimicuri frumos aduse“ să pună în primăjdie de moarte morala publică a imperiului lui Augustus ?

Şi-apoi colecţia *Ars amandi* fusese scrisă cu mulţi ani înaintea nefastului ordin de alungare, fără ca cineva de la curtea imperială să fi avut ceva de spus. Cu toate acestea, pentru a respecta adevărul, vom recunoaşte că produsele mondenului poet determinaseră formarea unui curent favorabil vieţii lascive, inutile, a tineretului de stirpe aleasă. Este de la sine înţeles că Augustus, Livia şi fiul ei Tiberius — care la acea epocă girau mai toate afacerile imperiului cu aportul birocratic şi intrigile lor atît de complicate, nu puteau da un mai drastic avertisment libertinilor, decît izbind fără menajament în cel ce cîntase acest facil mod de viaţă. Iată deci partea de contribuţie a poeziei la vina ce a adus poetului exilul.

Cît priveşte cauza secundară — *error* — ar fi de bănuit mai întîi că ea se datoreşte firii poetului şi participării sale la unele orgii practicate de membrii familiei lui

Augustus. Este posibil să fi făcut parte din anturajul *Iuliei Minor*, nepoata împăratului, femeie fantezistă și libertină pînă la scandal, care ca și mama sa, *Iulia Maior*, ce mai înainte fusese exilată în insula *Pandateria*, sfîrșește și ea, acuzată de imoralitate, prin a fi supusă aceluiași supliciu al exilării în insula *Trimerium*. Nu se știe prin ce concurs de împrejurări, Ovidius ar fi luat parte la una din orgiile organizate de aceasta, ochii poetului surprinzînd-o într-o situație dificilă. De aici, mărturisește el, „am văzut ceea ce nu trebuia“ (*Tristia*, II, 1, v. 100—105).

S-a mers pînă acolo încît unii exegeți au formulat ipoteza că „Diana goală“ ar fi fost chiar Livia, împărăteasa. Dar să nu uităm că la data cînd se petreceau aceste evenimente la care Ovidius face referire din exil — dată care se plasa la cumpăna celor două ere —, împărăteasa trecuse de mult de vîrsta maturității, plasîndu-se oricum în afara vreunor bănuieli legate de eventuale practici amoroase.

Deci nu sîntem prea departe de adevăr cînd rămînem convinși că numai într-o inadvertență legată de *Iulia Minor* își găsește explicația termenul *error*. Prin urmare, principala sa greșeală, aceea de a fi surprins fără voie sau de a fi contemplat nudul nepoatei imperiale (în casa proprie, unde-și ascundea amorul liber *Iulia*), și mai mult poate, de a se fi știut public că poetul a comis un asemenea „sacrilegiu“, l-a mîniat pe Augustus în așa măsură încît pedeapsa a survenit inevitabilă. Împăratul pretindea pentru el și pentru membrii casei sale, nu numai respect deplin, ci și adorație religioasă. Această ignorare sau lipsă de discernămint și tact politic a fost poate marea vină a lui Ovidius și ea l-a costat exilul la Tomis, de unde Livia și descendenții săi vor face tot ceea ce le va sta în putință spre a nu se mai întoarce niciodată.

Substantivul abstract *error* a generat încă o multitudine de presupuneri, unele din ele intrînd chiar în domeniul fantasticului. Despre această *error* s-a scris și se va scrie mult, nu fiindcă a fost o greșeală oarecare, ci fiindcă este foarte posibil să frizeze politicul. Ea constituie și astăzi o enigmă, pecetluită de tăcerea celui ce a comis-o:

*Perdiderint cum me duo crimina, carmen et error,
Alterius facti culpa silenda mihi.*

(*Tristia*, II, v. 207—208)

*Pe mine poezia și o oarbă rătăcire
Pierdutu-m-a; pe-a doua n-o pot destăinui.*

Și totuși poetul schițează o direcție către care imaginația lectorului ar putea investiga, lăsînd să se înțeleagă oarecum, că în situația în care fapta lui ar fi fost înțeleasă de Octavian Augustus, ar fi fost de vină Livia și Tiberius. Istoricii domniei lui Augustus au arătat însă precis rolul pe care l-a avut Livia în deschiderea drumului către tron fiului său Tiberius, țesînd pînă de intrigi și determinînd mai multe asasinate pentru a înlătura candidații posibili. Preferința lui Octavian pentru nepotul său direct, *Agrippa Postumus*, era cunoscută de Fabia, soția lui Ovidius, care la rîndu-i deținea această taină de la fratele ei *Fabius Maximus*. Probabil că din casa poetului, prin sclavi, s-ar fi propagat unele indiscreții, care, desigur, l-au înfuriat pe Tiberius și pe Livia și n-ar fi exclus ca împărăteasa să fi cerut soțului ei îndepărtarea poetului și pedepsirea nepoatei împăratului, Iulia Minor, despre care se aflase că se întâlnea la el cu Iulius Silanus. Așa se face că poetul a fost acuzat de proxenetism — *lenocinium* — de către Augustus însuși, acuzație nedreaptă care nu poate rezista unei aprecieri critice pentru evidentul motiv că Ovidius, avînd o stare civilă onorabilă și un nume bun în considerația opiniei civice romane, nu putea coborî pînă la o atare practică dezonorantă. S-ar fi putut totuși ca libertina nepoată de împărat să-și aranjeze întîlnirile cu Iulius Silanus fără știrea lui Ovidius, iar una din ele să fi fost surprinsă ocular de gazdă, care însă de teama urmărilor teribile, n-a adus faptul josnic la cunoștința lui Augustus. În acest sens sîntem îndreptățiți să facem exegeza versurilor:

*Cur aliquid vidi ? cur noxia lumina feci ?
Cur imprudenti cognita culpa mihi ?
Inscius Actaeon vidit sine veste Dianam.
Praeda fuit canibus non minus ille suis*

*Scilicet in superis etiam fortuna luenda est,
Nec veniam laeso numine casus habet.*

(*Tristia*, II, v. 103—108)

*De ce n-au prins de veste mai înainte ochii ?
De ce mi-alunecară ? De vină ei au fost !
Actaeon fără voie văzu pe Diana goală,
Dar cîinii lui îndată pe el l-au sfîșiat.
Iertare nu se-ncape, la zei plătești greșeala
Chiar cea fără de voie, cînd îi jignești pe zei.*

Poetul, în lumina analogiei cu Actaeon ⁶³, a surprins cu ochii ceva deosebit, probabil nudul desfrînatei Iulia Minor. În ipostază similară a surprins legendarul vînător pe Diana, ce-l prefăce în corb, sfîrtecat apoi de propriii săi cîini. Așadar, răzbunarea imperială își are o explicație plauzibilă.

Împăratul ar fi putut desigur să ierte indiscreția nevoită a lui Ovidius, privind capriciile Iuliei, dar cum putea s-o ierte răzbunătoarea lui soție Livia, care, după cum se știe înlătură din preajma bărbatului său tot ce reprezenta legătură directă de rubedenie ? Manifestarea simpatiei sale și a Iuliei Minor pentru Agrippa Postumus — pe atunci exilat în insula Planasia — căruia anumite cercuri politice încercau să-i netezească drumul la succesiunea imperială în detrimentul lui Tiberius — avea să constituie motivul unei teribile dușmăanii a împărătesei. Discreditați, Iulia și nefericitul poet n-au mai avut cum să înlătore consecințele nefaste, suferind deopotrivă rigorile unor pedepse aspre. Împăratul, bătrîn și suferind, compromis în opinia Romei prin notorietatea dovezilor de desfrîu ale nepoatei sale Iulia, s-a lăsat somat de Livia, desemnîndu-l contra voinței sale ca succesor, pe *Tiberius*. Nepoata sa a fost exilată, iar poetul relegat în colțul îndepărtat al Scythiei Minor, la Tomis, pe coasta Pontului Euxin — Constanța zilelor noastre.

Prin urmare, poetul s-a făcut vinovat în fața lui Augustus tăinuind actul imoral al Iuliei, act condamnat de vechile moravuri romane — *mos maiorum* — dar a apreciat, poate, că relațiile amoroase dintre vlăstarul imperial și Silanus nu vor avea urmări atît de nefaste, și apoi el nu ar fi putut destăinui un secret ce nu-i aparținea și pe care

l-a aflat fără să vrea. În această situație, delatiunea nu era de recomandat, mai ales că eroii întâmplării încriminate din punct de vedere politic, erau cu mult prea puternici față de persoana sa. Tăcerea timoratei gazde a fost compromisă însă de limbuția sclavilor:

Quid referam comitumque nefas famulosque nocentes ?

(*Tristia*, IV, 10, v. 101)

Dar ce-mi făcură-amicii ? Dar sclavii ce-mi făcură ?

Astfel secretul descoperit s-a risipit în toată Roma, încît poetul ne mărturisește în cunoscuta elegie autobiografică:

*Causa meae cunctis nimium quoque nota ruinae
Indicio non est testificanda meo.*

(*Tristia*, IV, 10, v. 99—100)

*Pricina prăbușirii mi-o știe toată lumea,
Și nu mai e nevoie aici să o arăt.*

El n-a mai căutat să se dezvinovățească și nici pe împărat nu l-a acuzat de duritate. În schimb, în versuri pline de simțire și respect, i-a implorat clemența. Așa cum arătam, istoricii, filologii, criticii literari etc. au emis încă alte două ipoteze de consistență unei veridicități chiar și relative.

Astfel, participarea lui Ovidius la manifestări misterice, destinate exclusiv femeilor, în cinstea cultului oriental al zeiței Isis — pentru bărbați, prohibit; sau aceea de a fi asistat la o ședință a neopitagoricienilor, într-o criptă de lângă Porta Maggiore — la Roma — unde aderenții, în ascuns, celebrau anumite mistere încercînd să ghicească viitorul și întâmplările ce vor surveni în viața autocratului.

Oricare ar fi fost această *error*, ea a fost descoperită cînd Ovidius se afla în vizită la prietenul său *Maximus Cotta*, în insula *Elba* (*Epistulae ex Ponto*, II, 3). Eludarea judecării pretinsului delincvent vădește cu prisosință graba casei imperiale de a-l alunga pe poet, căruia nu i-a mai acordat nici măcar răgazul pentru pregătirea tristului drum de exil:

*Nec spatium nec mens fuerat satis apta parandi.
Torpuerant longa pectora nostra mora.
Non mihi servorum, comites non cura legendi,
Non aptae profugo vestis opisve fuit.*

(*Tristia*, I, 3, v. 8—11)

*Dar eu de-atîta vreme, eu vai, încremenisem
Nici timp n-aveam, nici mintea-mi nu sta atunci
la drum
Nu-mi alesesem încă nici sclavii, soți de cale
Nimic nu-mi pregătisem, nici straie de surghiun.*

Cînd din edictul de relegare află că va fi exilat la Tomis, Ovidius este cuprins de disperare. Fabia, soția sa este lovită ca de trăsnet; sclavii îl bocesc; prietenii fug de el; iar poetul, slab din fire, plînge ca și ceilalți din jurul lui. Jalea era mare și, din păcate, el nu se va mai vindeca de răul ei pînă la moarte.

Doborît sub greutatea teribilei sentințe, Ovidius nu știe la ce mai poate recurge. Are totuși tăria de a combate hotărîrea Fabiei, care vrea să-l întovărășească în exil, convingînd-o de necesitatea rămîinerii acasă, să acționeze împreună cu prietenii, pentru dobîndirea grațierii imperiale. În elegia „*Cea din urmă noapte la Roma*“, poetul descrie patetic despărțirea de soția sa:

*Uxor amans flentem flens acrius ipsa tenebat,
Imbre per indignas usque cadente genas.*

(*Tristia*, I, 3, v. 17—18)

*Plîngeam, plîngea soția și mă strîngea în brațe,
Și plînsu-i ca o ploaie brăzda al ei obraz.*

Ceilalți însă, admiratori, convivi sau rude, l-au părăsit de îndată în aceste împrejurări triste și numai cîțiva prieteni au mai venit să-și ia rămas bun:

*Adloquor extremum maestos abiturus amicos,
Qui modo de multis unus et alter erat.*

(*Tristia*, I, 3, v. 15—16)

*Am zis un trist adio mihniților prieteni,
Ce mulți erau odată ! Și-acuma numai doi !*

Dar edictul lui Augustus era categoric și condamnatul, după întoarcerea din insula Elba, nu mai poate zăbovi deloc la el acasă. Trebuie să părăsească de îndată strălucitoarea Romă, cerul blind al Italiei și să ia calea către ținuturi necunoscute, pe meleaguri vitregite și răscolite de atacuri barbare — colț îndepărtat și de curînd intrat în componența Imperiului Roman, pe atunci parte a regatului trac clientelar — *Ripa Thraciae*⁶⁴, sau *Scitia Mică*⁵⁶.

El se imbarcă la *Brundisium*, ca în vremurile tinereții, cînd pleca în călătorie de studii și agrement către Grecia și Orient. Călătorește însă pe o corabie veche și șubredă, care prezenta puține garanții că va înfrunta tumultoasa călătorie de iarnă, anotimp în care foarte puțini marinari se încumetau să treacă marea, dar un firav călător meridional ?

Periplul ovidian : Roma-Tomis (8—9 e.n.)

Cu sufletul zdrobit și îngrijorat de pedeapsa inumană ale cărei perspective sumbre le întrevedea clar, Ovidius pornește în zorii unei dimineți de început autumnal pe drumul fără întoarcere al exilului tomitan.

Nu știm exact ce itinerar a urmat în prima parte a călătoriei sale. Istoricii și biografiile săi înclină să creadă că s-a imbarcat pentru Grecia, la *Brundisium* — ceea ce implică în chip necesar un prealabil voiaj terestru. A străbătut, mai întîi, regiunile muntoase ale peninsulei italiice, îndreptîndu-se spre sud-est, către cel mai important port al vremii la Marea Adriatică, *Brundisium*, de pe țărmul *Calabriei*. Drumul lung și obositor, cu bagaje și sclavi — poate însoțit de o escortă — va fi trecut în chip obligatoriu prin *Latium* și *Campania* cu respectivele orașe *Praeneste* și *Vanafrum*, prin munții *Samniți* străjuiți de istoricul centru *Beneventum*, și de aici mai departe, spre *Venusia*

Apuliei, pentru a se sfîrși în frumosul port adriatic, de unde va începe partea a doua și cea mai dificilă a periplului, cea marină.

Brundisium, în ciuda bancurilor de nisip, aduse de curenții submarini, care îngreuiiau accesul spre portul natural — corăbiile ancorau la cîțiva kilometri de țărm — a fost din tot timpul puntea de legătură a Italiei cu Grecia și Orientul Apropiat. Îndelungul istoriei sale, prin acest port au trecut armate numeroase și puternice, în ale căror înfruntări preopinenți aspirînd la puterea supremă, sfîrșeau deseori în glorie deșartă... Așa de exemplu, după trecerea Rubiconului ⁶⁶ de către Caesar, opoziția senatorială în frunte cu Sextus Pompeius, se îndreaptă spre Grecia prin *Brundisium*... În acel an 44 î.e.n. Octavianus, aflat în fruntea trupelor lui Caesar la Apollonia, se îndreaptă spre Italia, debarcînd la *Brundisium*... Dar iată că virtuților militare în dispute războinice le urmează uneori și glorii autentice ocrotite de muzele cărora le plăcea pacea...

Pe poarta larg deschisă a Italiei către Grecia și Orientul elenistic, pe unde pătrundeau valorile inestimabile ale culturii celei mai elevate, într-o infinită gamă de producții artistice, poetice, retorice, științifice etc., ieșea gonit din propria-i patrie, unul dintre corifeii Romei mondene, care prin talentul său nepieritor a dat strălucire chiar aceluia din mîna căruia va suferi moartea exilului: Ovidius.

Cît de aspră și potrivnică i-ar fi fost Marea Ionică în timp ce o traversa spre *Achaia* ⁶⁷, nu știm. Știm însă că a început să scrie chiar de atunci. Primele poezii ale *Tristelor* s-au realizat în lungul acestei călătorii.

Care-i vor fi fost gîndurile poetului nefericit cînd a revăzut *Ithaca* ⁶⁸ lui Odisseu, ne putem lesne imagina. Cîtă alinare sufletească-i vor fi adus orizonturile și peisajul care se leagă legendar și istoric de numele orașului home-ric, contemporanii noștri pot intui exact, ajutîndu-se desigur și de monumentalul poem epic care a încîntat atîtea generații de admiratori ai Orbului din Chios. Cu cîtă tristețe își va fi rememorat versurile din *Iliada* lui Homer, al căror conținut de idei, în acele împrejurări triste i se potriveau atît de bine:

*Asta e soarta ce zeii croiră sărmanilor oameni,
Viața să-și ducă-n durere, iar lor de nimic nu le pasă.*

*Nenorocirea-l așteaptă, dar are și parte de bine.
Dacă-i dă însă necazuri, îl face batjocura lumii,
Femeia pe sfântul pământ îl adulmecă fără de milă
Și umblă săracul pribeag, oropsit de zei și de oameni⁶⁹.*

Dar amintirea rătăcitorului Ulisse, în aventuroasa-i întoarcere către țărmul Ithacai pe care o părăsise pentru războiul troian, îl readuce pe Ovidius la realitățile locului. Tocmai atunci trecea pe lângă țărmurile insulei descrise în versurile care conțin imagini poetice de o plastică proprie Odiseei:

*Eu locuiesc Ithaca, limpezitul
Ostrov, pe unde-i muntele Neritul
Cu freamăt de păduri, la-nfățișare
Măreț, și unde împrejur sînt multe
Și-apropiate insule, precum e
Zachintul păduros, Dulichiu, Same.
Ithaca-i cea mai îndelungată-n mare
Și scundă spre apus, iar celelalte
Sînt mari spre răsărit. Pietroasă, aspră-i
Ithaca, dar ca bună mamă crește
Feciori voinici. Și-apoi nimic mai dulce
Ca țara ei nu pot vedea pe lume ⁷⁰.*

Lumea de vis a Odiseei se pierde în zare odată cu țărmul Ithacai... Cephallonia odată depășită, corabia pătrunde în lungul golfului Corinthic, adînc, în trupul Greciei. Țărmul Aetoliei, Phocidei și Beotiei la nord, și cele ale Achaiei și Arcadiei la sud, sînt toate presărate de podoaba orașelor încărcate de o străveche și tumultoasă istorie, cu începuturi care deseori țin de legendă și mit.

Ajunge într-un tîrziu la *Corinth*, orașul care străjuia istmul de legătură între Grecia continentală și Peloponez deci la drumul care venea de la Atena și Megara, ambele constituind și atunci ca și-n veacurile de mai tîrziu, puntea largă de unire a grecilor de pretutindeni. Poetul debarcă în portul Lechaewm.

Corinthul îl reține pe Ovidius mai mult timp, atîta cît să treacă primejdia unei navigații în toiul iernii, și totodată să se bucure încă odată de desfătătorul oraș, reclădit nu de multă vreme, de către Caesar. Faima vieții de lux și opulență de aici îi fusese de multă vreme fixată într-o exprimare proverbială: *non licet omnibus adire Corinthum* — „nu-i dat tuturor să se ducă în Corinth“.

Dar bietul poet, de data aceasta nu mergea în fastuoasa cetate hellenică, ale cărei curtezane oblăduite de Afrodita îi vor fi creat în urmă cu peste trei decenii prilej de inspirație galantă. Acum dacă-și mai putea îngădui evocări din tinerețea de mult apusă, cînd, la Corinth, vesel și încrezător, admira edificii și opere de artă, gusta și respira din plin viața mustind de sevă intelectuală, rafinată, a unui mare oraș comercial intrat încă din anul 146 î.e.n., între fruntariile Romei expansioniste.

Bogata cetate de la răspîntie de drumuri, în care se desfășurau de secole *jocurile istmice*⁷¹ — prilej de reunire a grecilor de pretutindenii — a cîștigat și mai mult în glorie istorică prin rezistența eroică opusă Romei, în cadrul ligii acheene...

Dezastrelor din anul 146, le supraviețuiesc totuși multe edificii: templul lui Apollo (sec. VI î.e.n.); fîntîna *Pireniană*⁷² (sec. IV î.e.n.); *Acrocorintul*, distrus și refăcut de mai multe ori; arhaica fîntînă a lui *Glaukes*⁷³; marea *Agora*, una dintre cele mai renumite din Grecia, cu prăvălii, statui și portice minunate — unul dintre ele avînd 71 de coloane doric și 34 coloane ionice, din sec. IV î.e.n.; *teatrul*, în repertoriul căruia se vor fi jucat atîtea tragedii celebre etc.

Pentru Ovidius vestigiile din *agora* corinthică apăreau acum ca un fel de oază în deșertul sufletului său chinuit și pîndit de un viitor sumbru. S-a bucurat nespun de privilegiști admirabile, înnoite.

Dar, în chip fatal, răgazul „corinthic“ a trecut. Minunile admirate ca într-un vis amăgitor aveau să persiste în memoria sa multă vreme în anii exilului tomitan.

Condițiile mai prielnice navigației l-au obligat să-și reia periplul marin, îmbarcîndu-se pe o nouă corabie, *Minerva*, la puntea căreia va străbate Marea Egee. Pornind din portul *Cenchreae*, la miazănoapte de Corinth, nava străbate golful *Salonic*; în zare se poate admira țărmul înalt

al *Atticii*, dominat de templul *Hefaistos* de la Capul *Sun-ion* și, înaintînd pe la sudul insulei *Eubee*, cea bogată în argint, să se piardă în întinsul mării, printre uriașele talazuri ridicate de furia vînturilor dezlănțuite. Stihiile iernii din această parte a lumii, cu totul inedită pentru poetul meridional, l-au impresionat într-atîta încît, cu o magistrală forță de creație, a dăltuit în versuri tabloul apelor răscolite, amenințînd să-l înghită, cu întreaga corabie. Acum se pare că a prins contur, în forma unui adevărat jurnal de bord, a doua elegie a *Tristel*or — cartea I, v. 21—36 — ale cărei 110 versuri stîrnesc puternice emoții — motiv să fie considerată o capodoperă a genului.

*Quantae diducto subsidunt aequore valles !
Iam iam tacturas Tartara nigra putes.
Quocumque aspicio, nihil est, nisi pontus et aer,
Fluctibus hic tumidus, nubibus ille minax.
Inter utrumque fremunt inmani murmure venti:
Nescit, cui domino pareat, unda maris.
Nam modo purpureo vires capit Eurys ab ortu,
Nunc Zephyrus sero vespere missus adest,
Nunc sicca gelidus Boreas bacchatur ab Arcto,*

*Nunc Notus adversa proelia fronte gerit.
Rector in incerto est, nec quid fugiatue petatue
Invenit: ambiguus ars stupet ipsa malis.
Scilicet occidimus, nec spes est ulla salutis,
Dumque loquor, vultus obruit unda meos*

*Opprimet hanc animam fluctus, frustra que precanti
Ore necaturas accipiemus aquas.*

(*Tristia*, I, 2, v. 21—36)

*Cînd marea se despică, ce groaznice prăpăstii !
În Tartarul cel negru socoate că de-ajung.
Oriunde-ntorci privirea, văzduh și apă numai,
Talazuri spumegate și nori vijelioși !
Și vișorul cu vuiet cum vișii de tare !
De ce stăpîn s-asculte nu știe al mării val.
Cînd se-ntetește vîntul din răsăritul rumen,
Cînd, iată, bate vîntul venit de la apus,
Iar crivățul sălbatic din recea miazănoapte*

Cu austrul acuma la luptă mi s-a pus !
 Cîrmaciul nu mai ştie de ce să se ferească
 Şi încotro s-o ieie : nimic nu poate el.
 Eu pier ! O, nu mai este speranţă de scăpare.
 Vorbesc, dar valul mării îneac-al meu obraz,
 Îmi intră apa-n gură şi-mi taie răsufierea,
 Atunci cînd a mea gură se roagă de-ajutor.

Nici vorbă : noile împrejurări au determinat o schimbare a stilului, au orientat în altă direcţie creaţia sa. Însă ceea ce ne uimeşte acum este capacitatea de adaptare a talentului său la situaţii cu totul deosebite, grave. Mai mult, s-ar putea crede că geniului lui Naso, îi prieşte mai bine suferinţa care începuse să crească în intensitate pe măsură ce înainta către locul exilului. Aşa încît putem afirma că, produsele sale uşoare din tinereţe s-au datorat nu unei deficienţe conceptuale, ci mai degrabă împrejurărilor şi firii sale.

Străbate în continuare — sub imperiul aceloraşi grozăvii stîrnite de iarnă — întinsul mării tumultuoase. Dar să-l lăsăm pe poet să-şi descrie drumul :

*Est mihi sitque, precor, flavae tutela Minervae
 Navis et a picta casside nomen habet.
 Sive opus est velis, minimam bene currit ad auram;
 Sive opus est remo, remige carpet iter.
 Nec comites volucris contenta est vincere cursu,
 Occupat egressas quamlibet ante rates,
 Et pariter fluctus ferit atque silentia longe
 Aequora, nec saevis victa madescit aquis.
 Illa, Corinthiacis primum mihi cognita Cenchreis,
 Fida manet trepidae duxque comesque fugae
 Perque tot eventus et iniquis concita ventis
 Aequora Palladio numine, tuta fuit.
 Nunc quoque tuta, precor, vasti secet ostia Ponti,
 Quasque petit, Getici litoris intret aquas !*

(*Tristia*, I, 10, v. 1—14)

Minerva cea bălaie îmi este-ocrotitoare
 Corăbiei; la proră e scutul zugrăvit.
 Cu pînze, nava zboară la cea mai mică boare,
 Cu vîsle ea despică, al mărilor noian.

Și nu se mulțumește să-ntreacă alte nave :
 Le-ajunge și din urmă pe cele ce-au plecat.
 Ea marea o înfruntă și nu se dă bătută,
 Când vin spre ea năvală talazurile mari.
 La Cèncree pe dînsa întîi am cunoscut-o,
 Și ea-mi fu călăuza înfioratei fugi
 Pe marea răscolită de vifore cumplite,
 Sub scutul zînei Palas corabia mi-a stat :
 Să steie și de-acuma și-a Pontului strîmtoare
 S-o treacă și s-ajungă la geticul liman !

Vizitează multe din insulele presărate în Marea Egee, ale căror denumiri au profunde rădăcini în istoria, miturile și legendele Greciei antice : *Lemnos* și *Imbros* — ultima fiindu-i gazdă pentru cîteva zile. În sfîrșit, ajunge în celebra insulă *Samotrace*, din nordul Mării, ancorînd în portul *Zirynthos*. Aici, probabil zăbovește mai mult. Avea și de ce. Era la vremea cînd în jurul acestui centru religios se crease o mare faimă, aici fiind în epoca elenistică (sec. IV—I î.e.n.) sediul templelor închinat *Cabirilor* — cei patru mari zei din Orient în cinstea cărora se serbau renumitele misterii : *Axieros*, *Axiersa*, *Axiersos* și *Kas-milos* (cu corespondentele grecești : *Demeter*, *Persefona*, *Hades* și *Hermes*)⁷⁴.

Cît de mult erau adorate aceste divinități în cetățile grecești din Marea Egee sau din Pontul Euxin, Ovidius o va constata abia cînd va sosi la Tomis, unde funcționa atunci — ca și mai tîrziu — un *samothrakeion* — templu închinat marilor zei.

Din septentrionala insulă egeică spre nord, traiectul călătoriei se modifică. Minerva îi poartă în continuare bagajele cu destinația Tomis, dar poetul preferă drumul pe uscat, prin ținuturile locuite de traci — mai întîi — și mai apoi, spre nord, de cele geto-dacice. Două motive credem că l-au îndemnat pe Ovidius Naso să aleagă uscatul :

— mai întîi, fiindcă evita Pontul Euxin într-un anotimp în care navigația era aproape imposibilă, atît din pricina vînturilor pretimpurii ale primăverii, care-i aducea cei 51 de ani de viață, cît și din pricina hulelor stîrnite de curenții submarini ;

— apoi, în al doilea rînd, pe uscat s-ar fi bucurat de protecția autorităților regatului clientelar al Thraciei și al

celor militare din provincia Macedonia, atunci guvernată de *Sextus Pompeius*⁷⁵. În plus, poetul avea astfel prilejul să cunoască direct regiuni locuite de triburi tracice și getice, precum și salba orașelor hellenice care se întindeau de-a lungul coastei, până la Tomis. Să-i urmărim pașii, în același document elegiac din *Tristia*, I, 10, v. 18—50.

*Venimus ad portus, Imbria terra, tuos,
Inde, levi vento Zerynthia litora nacta,
Threiciam tetigit fessa carina Samon
Saltus ab hac contra brevis est Tempyra petenti:
Hac dominum tenuis est illa secuta suum.
Nam mihi Bistonios placuit pede carpere campos,
Hellesponticas illa relegit aquas,
Dardaniumque petit, auctoris nomen habentem.
Et te ruricola, Lampsace, tuta deo,
Quodque per angustas vectae male virginis undas
Seston Abydena separat urbe fretum,
Inque Propontiacis haerentem Cyzicon oris,
Cyzicon. Haemoniae nobile gentis opus,
Quaeque tenent Ponti Byzantia litora fauces :
Hic locus est gemini ianua vasta maris,
Haec, precor, evincat, propulsaque fortibus Austris
Transeat instabilis strenua Cyaneas
Thyniacosque sinus, et ab his per Apollinis urbem
Arta sub Anchiali Moenia tendat iter.
Inde Messembriacos portus et Odeson et arces
Praetereat dictas nomine, Bacche, tuo,
Et quos Alcathoi memorant e moenibus ortos
Sedibus his profugos constituisse Larem.
A quibus adveniat Miletida sospes ad urbem,
Offensi quo me detulit ira dei.
Haec si contigerint, merita cadet agna Minervae :
Non fecit ad nostras hostia maior opes.
Vos quoque, Tyndaridae, quos haec colit insula, fratres,
Mite, precor, duplici numen adeste viae !
Altera namque parat Symplegadas ire per artas,
Scindere Bistonias altera puppis aquas.
Vos facite ut ventos, loca cum diversa petamus,
Illa suos habeat, nec minus illa suos !*

(*Tristia*, I, 10, v. 18—50)

Am venit în portul, din Imbros
 De-acolo, spre Zerintus minat de-o lină boare,
 În Samosul cel tracic m-a dus truditul vas;
 El numai pîn-aice pe mări și-a dus stăpînul.
 De-aici pîn-la Tempira mai rămînea un pas.
 Căci eu am vrut de-acolo să merg pe jos, prin țara
 Bistonilor, iar nava s-a-ntors la Hellespont,
 Luînd-o spre orașul lui Dàrdanus, de-acolo
 Spre Lâmpsacos, orașul lui Priap închinat,
 Spre marea ce desparte Abidosul de Sestus,
 Pe unde biata Hele în valuri s-a-necat,
 Spre-a Cizicului mîndră cetate, înălțată
 Pe țărmul Propontidei de-un neam tesalian,
 Spre Bôsforul pe care îl străjuie Bizanțul,
 Pe unde-i poartă largă spre cele două mări.
 Minată de aùstri, să scape ea din toate
 Și printre Cianee să-și facă nava drum,
 De Tînia să treacă, de urbea lui Apollo,
 Și pe Anhiâlul cu ziduri întărit,
 Să treacă de limanul Mesembriei, de-Odèsus,
 De cetățuia zisă pe numele lui Bah,
 Și de orașu-n care urmașii lui Alcātu
 Descălecară zeii fugari de peste Mări.
 Pe urmă la cetatea milêtică s-ajungă,
 Acolo unde zeul pe mine m-a gonit.
 De-o fi așa, Minervei junghia-voi o mioară,
 Căci alt prinos mai mare eu nu pot să-i aduc.
 Iar voi, Tindarizi, căror se-nchină-aice lumea,
 Voi calea-mi îndoită să mi-o păziți de-acum :
 O navă se gătește să dea prin Simplegăde,
 Iar alta să despice, bistonul noian.
 Voi faceți fiecare să aib-un vînt prielnic
 Căci drumuri osebite pe mare vor urma

Cu excepția localităților de pe țărmul micro-asiatic al
Propontidei, pe unde ancorează corabia, în rest, pe țărmul
 tracic începînd de la *Tempyra*, poetul va străbate o
 bună parte a drumului respectînd oarecum același itinerar
 parcurs de corabie, adică oprind prin tradiționalele cetăți
 hellenice : *Apollonia* (Sozopol) și *Messembria* (Nesseber)
 din teritoriul tracic. Și, mai spre nord în regiunile getice,
 ajunge la *Odessos* (Varna) — astăzi toate în R.P. Bulgaria.

După unele interpretări, se pare că *Minerva* îl aștepta aici, poetul reîmbarcându-se cu destinația știută. Pe uscat sau pe apă, oricum, el trece pe la *Dionysopolis* (Balci), *Bizone* (Cavarna) — R.P. Bulgaria — *Callatis* (Mangalia românească) și în sfârșit, *Tomis* — Constanța zilelor noastre. În părțile Apolloniei și Mesembriei cunoaște triburile trace ale *Odrysilor* și *Nipsaeinilor*, iar mai spre miază-noapte, pe geții din triburile *Crobyzilor*, *Cotensilor* și *Obulensilor*, toate renumite prin vitejia cu care-și apărau atunci libertatea amenințată de politica necruțătoare a Romei — stăpînă pe litoral — care căuta mai mult pe linie diplomatică decît prin forța armelor, să le integreze teritoriul, altădată tutelat de regatul clientelar al tracilor odrysi, provinciei Moesia, pe cale de constituire.

Să admitem că ultima parte a călătoriei se va fi făcut de la Odessos tot pe mare (soluție facilitată de îmbunătățirea timpului, în primăvara anului 9 e.n.), corabia *Minerva* se va apropia de micul oraș Tomis, pe care poetul, scrutînd zările, l-a putut ușor distinge pe înălțimea unui promontoriu care intra puternic în mare. În golful acestuia corabia îl va depune pe țarm, urmînd să-și petreacă aici ultimii opt ani de viață, în mijlocul unui popor pe care-l va cunoaște îndeaproape, aureolîndu-i virtuțile recunoscute de scrierile contemporane, cu fermentul geniului său latin : daco-geții.

Geții și Tomisul

Cine sînt geții care copleșeau pe greci în propria lor cetate? Sînt băștinașii care dintotdeauna au locuit în antichitate la Dunărea de Jos. Mai precis, ei ocupau teritoriul dintre *Haemus* (munții Balcani), Carpații Meridionali, Sudul Moldovei și actuala Dobroge, pînă la țărmul Mării Negre. Erau frați de sînge și de limbă cu dacii, zona de locuire a acestora extinzîndu-se în arcu carpatic al Transilvaniei și în Moldova — teritorii a căror întindere, analizată pe baza documentelor arheologice, se delimita prin granițe etnice mult mai mari. În acest mare spațiu carpato-dunăreano-pontic, geto-dacii au dezvoltat, încă din epoca bronzului, una dintre cele mai înaintate civilizații, păstrată în așezări și necropole, astăzi obiectul unor asidue cercetări. Tracii, ale căror triburi își duceau existența în întreaga Peninsulă Balcanică — mai puțin Grecia — pe coasta dalmatică (traco-illirii) și în nordul Dunării, unde daco-geții se suprapuneau cu vatra lor, depășind cu mult actualul teritoriu al României, vorbeau aceeași limbă de factură indo-europeană, triburile diferențiindu-se uneori dialectal sau numai regional.

Istoricii și arheologii disting pe tracii de sud — adică de la sudul Munților *Haemus* — de cei de nord, mai exact de cei sud-dunăreni și din Cîmpia Munteană; aceasta, pe baza unor trăsături constatate în culturile lor materiale și spirituale, dar și pe baza unor izvoare literare sigure. Granița dintre tracii de sud și geți, de-a lungul Munților Balcani, rezultă din *Pseudo-Skymnos*, 738—740: „La poa-

lele Munților Haemus se află un oraș Messembria, care vine în imediata vecinătate a ținutului getic și tracic“.

Entitățile congenere dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră, intrînd mai de timpuriu în contact cu grecii, vor fi consemnate în izvoarele literare, încă din secolul IV î.e.n., cu numele de *geți*; triburile din Transilvania, Banat, Moldova și vestul Cîmpiei Muntene, ne sînt menționate de izvoarele latine de mai tîrziu, cu numele de *daci*. În realitate, geții și dacii sînt unul și același trunchi consangvin: au același grai, aceleași îndeletniciri și credințe, iar uniunile lor tribale, care se închegau după necesități, au acționat întotdeauna în istorie, către țeluri comune.

Herodot (*Istorie*, IV, 93), *Tukidides* (*Istorie*, II, 96), *Strabon* (*Geographia*, VII, 3, 10), *Polyainos* (*Stratageme*, VII, 38) etc. și atîtea alte izvoare ni-i menționează ca părtași ai unor evenimente de mare rezonanță istorică, sau ca pe cel mai important etnos în această parte a lumii civilizate dintre veacurile VII î.e.n. — II e.n. Geții sînt aceia care înfruntă temerar armatele persane ale lui *Darius* ¹⁷⁶, între anii 514/513 î.e.n., cînd acesta pornise contra sciților de dincolo de Gurile Dunării — ceea ce i-a prilejuit marelui *Herodot* (l.c.) să remarce: „Înainte de-a ajunge la Istru, birui mai întîi pe geți, care se cred nemuritori. Căci tracii s-au predat lui Darius fără luptă. Geții însă (...) au fost pe dată înrobiți, măcar că ei sînt cei mai viteji și cei mai drepecți dintre traci“.

Eroismul lor proverbial s-a dovedit în numeroase alte fapte de arme de mai tîrziu, atunci cînd acel *Rex histrianorum* ⁷⁷ se amestecă în disputa dintre sciții năvălitori conduși de Ateas ⁷⁸ și armatele regelui Filip al Macedoniei ⁷⁹; sau cînd îl înfruntă curajos pe năvalnicul Alexandru cel Mare ⁸⁰, în anul 335 î.e.n., în Cîmpia Munteană. Conducătorul unei mari uniuni tribale, regele *Dromichaites* ⁸¹, învinge în jurul anului 300 î.e.n. pe Lysimach, Satrapul Thraciei ⁸² și pe fiul său Agathocles. Regele Zalmodegikos ⁸³ din părțile Dunării de Jos, își impusese autoritatea asupra Histriei, cetatea milesiană de pe malul lacului Sinoe. De asemenea, în jurul anului 200 î.e.n., „basileul“ *Rhémoxos* ⁸⁴ — rege în stînga Dunării — ocrotește cetățile grecești de la mare în virtutea unor înțelegeri, consemnate epigrafic. Prima încercare romană, din anii 72/71 î.e.n., condusă de generalul *M. Terentius Lucullus Varro* ⁸⁵,

de a institui dominația acvilei legionare pe litoral, se izbește de apriga rezistență băștinașă, iar în anul 61 î.e.n. răsculații geți, bastarni și greci înfrâng rușinos, sub zidurile cetății Histria, trupele imprudentului *Caius Antonius Hybrida*⁸⁶.

Este vremea când se afirma autoritar și se constituia temeinic, primul stat geto-dac centralizat și independent de sub conducerea energicului rege *Burebista*. Ocuparea țărmului vest-pontic cu orașele grecești de către regele geto-dac, l-a făcut pe Vasile Pârvan să se întrebe dacă nu cumva comandantul învingătorilor băștinași de la Histria, din anul 61 î.e.n., nu va fi fost chiar marele rege. Și este foarte posibil să fie astfel dacă luăm în considerare realitatea exprimată documentar — literar și arheologic — că stăpînirea geto-dacă ajunsese la Marea Neagră, iar amestecul atotstăpînitorului de aici în conflictul dintre Caesar și Pompei, în lupta de la *Pharsalos*, din anul 48 î.e.n., era tocmai urmarea vecinătății statului său — la vremea aceea un uriaș front antiroman — la hotarul său meridional, cu provincia romană a Macedoniei.

După moartea lui *Burebista*, în anul 44 î.e.n., pe teritoriul Dobrogei — *Sciția Mică* sau în accepțiunea administrativă dintre anii 15—46 e.n. *Ripa Thraciae* — au apărut mai mulți mici dinaști, care, măcinați de disensiuni, vor termina prin a fi supuși între anii 29/28 î.e.n.

Aceștia erau protagoniștii scenei istorice de pe țărmul vest-pontic, proaspăt integrat stăpînirii romane, prin victoriile repurtate de guvernatorul Macedoniei, *M. Licinius Crassus*⁸⁷, aliat cu getul *Roles*⁸⁸, împotriva lui *Dapyx*⁸⁹ și *Zyraxes*⁹⁰. În orașele grecești de la Mare stăpîneau romanii, iar în interiorul regiunii tracii-odrysi — în felul acesta se partaja forța dominatoare străină asupra geto-dacilor pontici, pe care curînd după aceea avea să-i cunoască foarte bine *Publius Ovidius Naso*, chiar în *Agoraua Tomisului*.

Turba Tomitanae quae sit regionis et inter

Quos habitem mores, discere cura tibi est ?

Mixta sit haec quamvis inter Graecosque Getasque

A male pacatis plus trahit ora Getis

*Sarmaticae maior Geticaeque frequentia gentis
Per medias in equis itque redique vias*

(*Tristia*, V, 7, v. 9—14)

Vrei tu să afli, poate, și cine-s tomitanii

Și ce fel de moravuri se văd în jurul meu?

Cu geții în amestec sînt grecii de pe-aice,

Dar geții cei războinici îi covîrșesc pe greci.

Călări pe cai, puzderii, sarmații și cu geții

Tot mișună pe drumuri: cînd vin, cînd iar se-ntorc !

Dar este ușor să ne închipuim că în teritoriul îngust dintre Dunărea de Jos și Mare, care de-a lungul veacurilor a fost călcat de numeroși cotropitori, au rămas, printre triburile getice atît de numeroase, și alte elemente alogene: *sciții*, *sarmații*, *bastarnii* etc. Îi vom găsi deseori menționați de Ovidius, iar pe sarmați destul de frecvent.

Sciții, ale căror enclave se stabiliseră pe teritoriul de la Dunărea de Jos încă de la sfîrșitul secolului al IV-lea, s-au fixat mai ales în regiunea dintre Callatis și Odessos. Ei sînt acei sciți *aroteres* — sciții „agricultori“ — pe care ni-i pomeneste Pliniu cel Bătrîn, în a sa *Istorie naturală*, IV, 11 (18), 41 . . . „*Totum eum tractum Scythiae Aroteres cognominati tenere*“ — Tot ținutul l-au stăpînit sciții porecliți „fugari“. Căpeteniile lor au bătut monede, după model grecesc, în atelierele Callatidei. Către sfîrșitul erei vechi și începutul celei noi, semînția lor fusese aproape total asimilată de geții localnici. De la ei a rămas numai numele regiunii — *Sciția Mică*.

Sarmații, de neam iranian — înrudiți dealtfel cu sciții — abia sosiseră în Dobrogea din zonele nord-pontice. În sec. III—I î.e.n., vor pătrunde treptat și-n regiunile actualei noastre patrii, lăsînd în pămînt însemnate urme de cultură materială. Pentru Ovidius *sauromatii* deveniseră după geți o adevărată obișnuință etnică, a căror limbă o și învățase.

*Quem nunc suppositum stellis Cynosuridos Ursae
Iuncta tenet crudis Sarmatis ora Getis.*

(*Tristia*, V, 3, v. 7—8)

*Dar azi eu sînt departe, sub zodii înghețate,
Pe țărmul cel sarmatic, la barbarii de geți.*

Sau

*Ipse mihi videor iam dedidicisse Latine:
Nam didici Getice Sarmaticeque loqui.*

(*Tristia*, V, 12, v. 58—59)

*Chiar limba mea de-acasă eu cred că am uitat-o,
Căci astăzi ca sarmații și geții eu vorbesc.*

Geții și grecii de la cumpăna celor două ere dau poetului de la Tomis înțelegerea și căldura unor oameni care l-au iubit și cinstit ca pe un om ilustru. Ei sînt aceia în mijlocul cărora trăiește și care, din prinosul inimii lor, i-au creat surghiunitului o ambianță plină de solitudine, în ciuda asprimii climei și locurilor pe care, după mărturisirile-i repetate, le-a suportat cu greu.

Deși mediu „barbar“, orașul-cetate Tomis, care avea să-l găzduiască mai bine de 8 ani de viață și să-i adăpostească apoi osemintele, se afla la începutul erei celei noi într-un avînt economic și cultural deosebit, mulțumită tocmai siguranței de care se bucurau neguțătorii, meseriașii și plugarii săi, sub scutul acvilei romane la țărmul vest-pontic.

*

Istoria Constanței se pierde în legendă. Și legenda ne-o redă în distih elegiac însuși Ovidius atunci cînd vrea să explice obîrșia numelui *Tomis*. În elegia a IX-a, din cartea a III-a a *Tristelor*, poetul, potrivit înclinațiilor sale către povestiri inspirate din legende, leagă întemeierea cetății sale de surghiun de unul dintre multele episoade atribuite argonauților în presupusa lor rătăcire prin Marea Neagră. Eroi de pe corabia *Argo* au nume cu rezonanțe de mit. Se spune că mulți dintre ei ar fi participat la războiul troian. Asociind evenimentul homeric confirmat de prețioasele date furnizate de entuziastul *Heinrich Schliemann*⁹¹, deducem lesne că distanța în timp care separă legenda argonauților de începuturile Tomisului face

imposibilă orice apropiere reală. Să acordăm însă atenție fanteziei dezlănțuită cîndva de rapsozi, iar partea de lirism și anecdotă, redată în versuri ovidiene, s-o reținem pentru farmecul ei emoționant: Atrăși de bogăția *Colchidei*, țara de la sudul Munților Caucaz, în care se găsea „lina de aur“, îndrăzneți navigatori greci au pornit s-o caute. Cincizeci dintre cei mai temerari, între care reținem pe Hercules, Castor și Pollux, Orfeu, Peleu, Nestor, Tezeu, Argos⁹² — constructorul corăbiei — etc., s-au imbarcat pe corabia purtînd numele făuritorului, și avînd în frunte pe ambițiosul, îndrăznețul și veșnicul setos de glorie Iason, fiul lui Edin regele *Tessaliei*⁹³, au plecat în aventuroasa expediție. Se spune, că aducerea lînei de aur, a fost cerută de *Pelias*, unchiul său, cu promisiunea că-i va da tronul.

După multe peripeții, cel mai adesea însoțite de jafuri și crime, argonauții, fără Hercules, au ajuns în Colchida, unde domnea regele *Aetes*.

În frumoasa țară de la poalele Caucazilor, curgea riul *Phasus*, în apele căruia se rostogoleau, odată cu nisipul, grăunțe de aur. Era o practică a vremurilor de demult, pe acele țărmuri ca și pe cele ale geto-dacilor din apusul Pontului Euxin, ca în albia riului să se aștearnă blănuri de oaie, în lîna cărora scurgerea apei făcea să se oprească firele de aur... Iată „lina de aur“ a *Colchidei*, pe care o căutau argonauții — ficțiunea legendară pornind deci de la o realitate binecunoscută. Dar, să depănăm povestea...

La cererea lui *Iason*, *Aetes* îi promite prețiosul trofeu, dar i-l va da numai dacă tovarășii săi vor îndeplini mai multe munci grele, încercări altfel de neizbutit, dacă neprevăzutul și fantasticul n-ar fi concurat la înfăptuirea lor. *Eros*⁹⁴, săgetînd inima fiicei lui *Aetes*, frumoasa vrăjitoare *Medeea*, o face să se îndrăgostească de șiretul *Iason*, pe care-l va ajuta să îndeplinească toate condițiile puse de tatăl său. Astfel, *Iason* pune la jug doi tauri sălbatici cu picioarele de oțel și care scoteau flăcări pe nări; ară cu ei un loc în care seamănă dinți de balaur, din care mai apoi, vor răsări uriași. După sfatul *Medei*, *Iason* scapă de primejdia acestora, aruncînd în mijlocul lor un pietroi pentru care aparițiile de basm se încaieră și se sfișie între ele.

Aetes, bănuitor, își dă seama că îndrăzneții argonauți nu puteau ieși biruitori din toate acele încercări fără a fi

ajutați și își calcă promisiunea refuzându-le lina de aur. Atunci îndrăgostita Medee, sfătuindu-se cu fratele său Absyrtos, își trădează țara și-l ajută pe Iason să fure lina de aur. Prin vrăjile ei, adoarme uriașul balaur pus de pază, în timp ce hoții, pregătiți, se îmbarcă pe corabie cu prețioasa pradă și fug. Alături de răufăcători, se aflau Medeea și Absyrtos — luat de soră pentru a-l feri de minia tatălui. Pentru a scăpa de urmărirea colchilor, Argo se îndreaptă grabnic spre nord. Cu mai multe corăbii Aetes aleargă să-i prindă !

În dreptul gurilor Istrului, când urmăritii erau cit pe-acum să fie prinși, vicleanul Iason se folosi din nou de iubirea fecioarei pîngărite, punînd-o pe Medeea la grea încercare... Fermecătoarea vrăjitoare, orbită de iubire, face pe voia lui Iason: își ucide fratele, pe Absyrt, și-apoi, cu sînge rece, tăindu-l, aruncă bucățile în mare. Capul nefericitului tînăr, îl înfige într-un par pe care-l fixează în mal, în așa fel încît să poată fi văzut ușor de urmăritorii colchi.

Într-adevăr, regele Aetes și-a recunoscut feciorul, s-a oprit cu oamenii lui, încetinindu-și urmărirea, a strîns corpul sfîrtecat al lui Absyrtos, și, de teama ca umbra acestuia să nu rătăcească în infern, au hotărît să-l îngroape după datina străbună. Dar, în acest timp, Argo era departe...

Aetes s-a întors în Colchida, dar pe mulți dintre corăbieri i-a lăsat la țărmul îndepărtat să păzească mormîntul odraslei sale. Și ca să rămînă tuturora vie în amintire groaznica ispravă a Medeei, colchii au înălțat o movilă mare pe locul unde a fost îngropat trupul lui Absyrtos.

Acesta ar fi, după Ovidius, locul care a dat numele așezării grecești *Tomis* sau *Tomoi* — cu rădăcină din verbul *τεμνω*, a tăia, a ciopîrți, mai simplu, derivat din *τομή-ης(ῆ)*, tăiere.

Conjectura, astfel prezentată, capătă în ochii poetului valoarea unui pretext ca să explice în versuri originea numelui tipic al orașului în care se afla:

Sed vetus huic nomen, positaque antiquius urbe,

Constat ab Absyrti caede fuisse loco.

Nam rate, quae cura pugnacis facta Minervae

Per non temptatas prima cucurrit aquas,

*Impia desertum fugiens Medea parentem
Dicitur his remos applicuisse vadis.*

(*Tristia*, III, 9, v. 5—10)

Dar locul are-un nume mai vechi decît oraşul:

I-l dete (-aşa se zice) Absyrt, cînd fu ucis.

Cînd pròclela Medöe fugi de-al său părinte,

Pe vasul după sfatul Minervei făurit

Şi care-atunci, întîiul, pluti pe apa mării,

Spre vadurile-aceste se zice c-a vislit.

Continuarea relatării pune pe cititor în faţa groaznicei tragedii care ar explica originea Tomisului, dar fapta nemiloasei Medeea rămîne, după cum se va vedea, o simplă ficţiune.

Ergo ubi prospexit venientia vela tenemur,

Et pater est aliqua fraude morandus ait.

Dum quid agat quaerit, dum versat in omnia vultus,

Ad fratrem casu lumina flexa tulit.

Cuius ut oblata est praesentia, 'vicimus' inquit:

Hic mihi morte sua causa salutis erit

Protinus ignari nec quicquam tale timentis

Innocuum rigido perforat ense latus,

Atque ita divellit divulsaque membra per agros

Dissipat in multis invenienda locis.

Neu pater ignoret, scopulo proponit in alto

Pallentesque manus sanguineumque caput,

Ut genitor luctuque novo tardetur et, artus

Dum legit extinctos, triste moretur iter.

Inde Tomis dictus locus hic, quia fertur in illo

Membra soror fratris consecuisse sui.

(*Tristia*, III, 9, v. 19—34)

Cînd pinzele ea vede: „Pierdută sînt“ îşi zice,

„Dar tot o să-l întîrzii cu viclenia mea!“

Şi căutînd în juru-i să vadă ce să facă,

Deodată dă cu ochii de frate-său Absyrt.

Şi cum îl vede-ndată şi strigă: „Biruit-am !

Căci moartea lui de-acuma va fi scăparea mea !“

Şi cînd el nici nu ştie şi n-are nici-o teamă,

Ea pieptul i-l străpunge cu sabia, ş-apoi,

*Îi sfirtecă și trupul și, în mai multe locuri,
 Bucățile de carne le-mprăștie pe cîmp.
 Și, ca să știe tatăl, atîrnă sus, pe-o stîncă,
 Și galbenele-i brațe și capul lui cel crunt.
 Ea astfel zăbovind-u-l cu-această nouă jale,
 Pin' să-și adune mortul, scurtează-a' lui cărări !
 De-atunci, îi zice Tomis acestui loc, fiindcă
 O soră pe-al său frate aice l-a tăiat.*

De la ficțiune la adevăr, se impune o căutare atentă a documentelor și acolo unde lipsește slova scrisă, să dăm cuvîntul arheologiei, ale cărei progrese marcante din ultima vreme ne îndreptătesc la reconstituiri veridice.

Cele mai vechi urme arheologice de pe teritoriul orașului actual Constanța datează din epoca neolitică (5500—2200 î.e.n.) și-au fost descoperite în preajma lacului Tăbăcării⁹⁵: fragmente ceramice și unelte (lame prelungi, răzuitoare și așchii de silex) care aparțin culturii Gumelnița — a doua jumătate a mileniului IV și începutul celui de al III-lea î.e.n.

De asemenea epoca metalelor și îndeosebi cea a bronzului (2200—1200 î.e.n.) este marcată în vatra orașului de un depozit de unelte găsite în anul 1966 în cartierul industrial Palas⁹⁶, lângă fabrica de mobilă. El se compune din 38 de piese (celturi — topoare — seceri, un vîrf de cuțit și turte de bronz). Trăsăturile lor tehnice vădesc influențe intra și extracarpatiche, dar au și unele analogii cu regiunile nord-vest caucaziene. Un interes sporit îl prezintă „turtele“, aliaj preluorat local pentru noi unelte. Depozitul datează din jurul anului 1300 î.e.n., deci din perioada de tranziție către epoca fierului, cînd se destramă comuna primitivă și apar inerentele diferențieri sociale generate de dezvoltarea forțelor de producție. Se fac progrese calitative în viața omenească.

Dar civilizația de pe țărmul românesc al Mării Negre nu se lasă deslușită numai pe baza izvoarelor arheologice ci și a celor scrise, care încep să facă referiri la fapte petrecute încă din secolul VII î.e.n.

Suma detaliilor asupra perioadei de început a fierului, Hallstatt (1200—450 î.e.n.)⁹⁷ și a celei de a doua, La Tène (450 î.e.n. — sec. I e.n.)⁹⁸ este apreciabilă. Cunoaștem

și populațiile care au trăit în această parte a țării noastre: geto-dacii. Ei sînt aceia care-i primesc pe oaspeții Eladei, în căutarea lor de noi posibilități de viață și de cîștig.

Astfel, la mijlocul secolului VII î.e.n. în cadrul marelui proces de colonizare greacă în Pontul Euxin, se fondează *Histria* pe malul actualului lac Sinoe; în secolul VI î.e.n. este atestat *Tomisul*, Constanța zilelor noastre și, tot atunci, *Callatis* — Mangalia de astăzi.

Investigațiile arheologice pe vatra municipiului Constanța și analogiile cu *Histria* și *Callatis* sporesc mult sursele de cunoaștere asupra celui mai îndepărtat trecut al orașului. Punctul cel mai potrivit pentru cercetări sistematice ni l-a oferit curtea catedralei, între strada Muzeelor și strada K. Marx, spre limita sud—sud-estică a promontoriului (aproape de faleza Cazinoului). Aici terenul a scăpat de răscoliri sau săpături moderne, cu excepția straturii de la suprafață cîndva ras, conținînd vestigii din sec. IV—VII e.n. În adîncime s-au identificat 12 straturi cu urme de cultură materială caracteristice, definitorii, cuprinse între sec. IV î.e.n. — IV e.n. Cele mai profunde straturi ce corespund civilizației grecești, în amestec cu cea geto-dacică, conțin monede istriene de tipul „cu roată“, ce aveau pe avers patru spițe și pe revers legenda IST — ISTROS —, *Histria*, unde fuseseră emise (în sec. V î.e.n.). Mai important este că au apărut vestigii din sec. VI î.e.n. S-au determinat contururile unor locuințe-bordeie, cu podeaua bine bătută și adîncită în pămîntul viu — unele cu urme de arsuri, poate din cauza vreunui incendiu provocat de invazia persană dintre 514/513 î.e.n. Asemenea elemente de epocă arhaică întîlnim și la Tariverde⁹⁹ sau *Histria*. În ele conviețuiau deopotrivă daco-geții localnici și grecii veniți de peste mări, ceea ce conduce la concluzia că orașul elenic suprapune o așezare băștinașă. În interiorul lor s-au găsit vase ceramice întregi și fragmentare, din sec. VI î.e.n.: amfore de *Chios*¹⁰⁰ (unele cu inscripții pictate cu vopsea roșie); boluri și cupe grecești microasiatice; ceramică clazomeniană¹⁰¹ și corintiană¹⁰²; un vas întreg coroană-ionian¹⁰³; olpai de *Chios*¹⁰⁴ ș.a. — între ele mari cantități de ceramică indigenă, geto-dacică, din pastă poroasă, impură, de culoare cafenie-închisă.

Tot din sec. VI î.e.n., datează cele 24 de vîrfuri de săgeți cu trei muchii (tipul scitic) și alte 30 de exemplare

filiforme, fără vîrf și cu peduncul. Ele sînt cunoscutele semne premonetare¹⁰⁵, de epocă arhaică, ce serveau ca etalon comercial înaintea monedei propriu-zise.

Deci la mijlocul secolului VI î.e.n. Tomisul exista. Neîndoios, purta acest nume. Există chiar monede, bătute mai apoi în atelierele sale, cu chipul simbolic al întemeietorului legendar Tomos. Este locul însă, să facem unele precizări. Deși a fost fondat la mijlocul secolului al VI-lea î.e.n., numele său este întîlnit pentru prima oară în izvoarele literare, în cadrul unui eveniment petrecut în sec. III î.e.n. (cf. Memnon, *Fragmenta historicorum Graecorum*, III, B, 21, p. 347—348), cu ocazia războiului purtat cu coaliția histro-callatiană împotriva Bizanțului. În epoca greacă și, mai tîrziu în cea romană, izvoarele îl numesc: *Tomēos*, *Tomoi*, *Tomoe*, *Tomeis* etc., însă formele de bază cele mai frecvent întrebuintate sînt *Tomis* și *Tomi* (Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 62 și nota 1; Iorgu Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 13 și urm.).

Etimologia toponimului a fost interpretată ca fiind ori de origine greacă, ori tracică — deci geto-dacică. Potrivit primei ipoteze, toponimul ar fi o variantă a unor cuvinte elene, al căror sens se referă la forma parcă decupată, tăiată, a țărmului înalt în care configurează promontoriul tomitan.

Cît privește cea de-a doua origine, cea geto-dacică, ipoteză la care aderă mai mulți învățați, ea ar deriva din cuvintele tracice Tomaros, Tumolos etc., ceea ce ar desemna noțiunea de „înălțime“, „ridicătură“. Se pare că se referă la forma proeminentă a promontoriului locuit de geto-daci cu mult înainte de venirea grecilor în sec. VI î.e.n., de la care străinii de peste mări au preluat denumirea. Această a doua opinie se verifică și se confirmă prin săpăturile arheologice recente, care demonstrează nu numai conlocuirea grecilor cu băștinașii, ci și anterioritatea acestora din urmă în peninsulă.

Izvoarele literare, inscripțiile în piatră sau cele de pe monede ni-l fac cunoscut cu această denumire pînă tîrziu în primele decenii ale sec. al VII-lea e.n. Paralel însă, găsim alături de numele *Tomis* sau *Tomi* și o altă denumire din sec. al VI-lea e.n., pe cea de *Constantiana* (*Hierocles*, *Synecdemos*, 637, 6; Procopius din Caesarea, *De aedi-*

ficiis, 307, 51). Aceasta a îndemnat pe unii istorici să găsească explicații care deseori nu concordă cu realitățile. După unii ar fi vorba de localități diferite, alții cred că Tomis și Constantiana se identifică — ceea ce este sigur, din moment ce, încă dinaintea sec. VII e.n., forma *Constanța*, cu derivatele ei, este exclusivă.

Sigur este însă că, în sec. X (Constantin Porfirogenetul, *De administrando imperio*, 9, 96—99) consemnează între alte orașe de pe țărmul de vest al Mării Negre și *Constanța*.

Istoricii explică numele în această formă — *Constantiana* sau *Constantia* — prin construirea în sec. IV e.n., în timpul dinastiei Constantinien ¹⁰⁶, a unui fort învecinat Tomisului cu acest nume luat de la vreun membru al familiei dinastice și care în veacurile ulterioare s-au impus asupra întregului oraș.

Turcii îi vor spune *Küstendje*, ca o coruptelă adaptată limbii lor, de la amintita formă corectă, latină (bizantină); din anul 1878 românii, după reintegrarea Dobrogei în hotarele naturale ale țării, îi vor reda numele de *Constanța* așa după cum îl întrebuițaseră în epoca medievală și ei și genovezii.

Constatările arheologilor conduc la concluzia că Tomisul veacurilor V—IV î.e.n. evoluează mult mai încet în comparație cu surorile sale Histria și Callatis. A fost mult timp un emporion sau după concepția constituțional-juridică a grecilor, o *polis* — oraș-stat — cu reguli de conducere și legi proprii, în cazul nostru identice coloniștilor veniți din metropola Milet, de unde au plecat pentru a scăpa de prigoana persană și în căutarea de noi posibilități de existență. Așa se face că în sud-vestul promontoriului din Pontul Stîng, golful înconjurat de un țărm înalt le-a fost ospitalier, îngăduindu-le o viețuire portuară neîntre-ruptă, alături de daco-geții băștinași.

În ciuda poziției sale, avantajată de golful marin și de apropierea Văii Carasu ¹⁰⁷ prin care se unea cu Dunărea, economia sa din primele veacuri se resimte din pricina apanajului comercial instituit de Histria în zona Deltei cît și de intensul negoț cu cereale care a conferit de timpuriu Callatisului o poziție preeminentă.

Pentru secolele V—IV î.e.n., lipsesc informațiile scrise. Ele sînt însă suplinite pertinent de infinitatea resturilor

de cultură materială, răspândite pretutindeni sub vatra oraşului. Necropola epocii, investigată în cadrul recentelor construcţii din zona fostei gări, a dat la iveală vase *attice* cu firnis negru, altele cu picturi negre şi roşii, statuete de tip Tanagra, podoabe de aur şi argint, monede, obiecte de uz curent şi altele. Descoperirile — atât cele întâmplătoare cât şi cele din săpăturile de la Catedrală, lasă loc unor deducţii cu referiri tocmai la această epocă. Pe lângă monedele „cu roata“ bătute în atelierele de la Histria, relevăm existenţa unor ziduri de piatră şi pământ, datate în sec. V î.e.n., a unor nivele de călcare şi a unor pavaje de piatră din acelaşi timp. Ceramica din sec. III—IV î.e.n. este extrem de abundentă: daco-getică şi grecească de import. S-au găsit loturi importante de amfore de tip Thassos, Heraclea, Sinope, Rhodos etc. — multe cu ştampile pe gît sau pe toartă, cu numele magistraţilor din oraşul de provenienţă, al preotului eponim al localităţii sau atelierului etc. Toate serveau scopurilor comerciale (transportului de ulei, de vinuri, de miere). Încă de pe atunci se închegase bine reţeaua comercială a neguţătorilor greci din Tomis, ale căror produse achiziţionate de la daco-geţi — cereale, animale, miere, brînzeturi, peşte, sclavi etc. — ajungeau pe calea apelor pînă în oraşele cele mai îndepărtate de pe coasta Mării Negre sau a Mării Mediterane. În schimbul lor se aduceau bunuri artizanale sau de natură vegetală: arme, unelte, podoabe, îmbrăcăminte, vin superior, ulei de măsline, răşinuri etc.

Lipsească ştirile despre viaţa socială şi administrativă. Le reconstituim însă prin analogie cu Histria, unde, în pragul dintre sec. V—IV î.e.n., regimul oligarhic este îndepărtat, pentru a face loc unei ordini democratice, de tip sclavagist. Apar instituţii legislative şi executive, magistraturi eligibile şi funcţionari. Adunarea poporului şi sfatul bătrînilor sînt organe consultative; *arhonţii* — magistraţi însărcinaţi cu treburile administrative; *hegemonii* — cu cele militare; *agoranomii* — supraveghetori ai pieţelor şi ai portului — iată numai cîteva exemple. Cetăţenii erau împărţiţi după tradiţie în aşa-numitele triburi, care ca şi în cazul altor cetăţi milesiene, sînt *Argadeis*, *Aigikoreis*, *Boreis*, *Gelontes*, *Hopletes* şi *Oinopes*. Mult mai tîrziu, în epoca romană, li se adaugă cel al romanilor ¹⁰⁸.

Nu cunoaștem date sigure despre felul cum a înfruntat cetatea, cu zidurile ei de apărare de atunci, pericolul scitic (sec. IV î.e.n.), atacul macedonean al lui Filip al II-lea în anul 339 î.e.n. și al generalului *Zopyrion* în 326 î.e.n.¹⁰⁹. Cert este că orașele grecești vest-pontice au încercat amărul opresiunii lui Lisimach al Traciei, ale cărui abuzuri le-a împins la revoltă. În fruntea răsculaților — la care au aderat băștinașii geto-daci — s-au aflat multă vreme locuitorii din Callatis (313—306 î.e.n.), dar sfârșesc prin a fi înfrinți.

Peste puțin timp, condiții favorabile permit Tomisului să iasă din anonimat. Înnoșirea portului histrian determină stagnarea treptată a comerțului său la Dunăre și înlesnește pe cel al Tomisului care se lega prin actuala vale Carasu de fluviu, unde, în sec. III î.e.n., apare orașul *Axiopolis*¹¹⁰. Acesta servea perfect ca antrepozit pentru mărfurile acumulate din zonele riverane Dunării pentru a fi expediate apoi în răsărit, la Tomis.

Dar emporion-ul tomitan întâmpină alte vicisitudini. Chiar dacă, așa cum se crede, n-a suferit de pe urma invaziei celtilor (280 î.e.n.), în schimb a fost afectat de războiul dintre Callatis, aliată cu Histria și Bizanț.

În anul 260 î.e.n. are loc un război pe care ni-l relatează de data aceasta un prim document scris, cel al lui Memnon: „... a izbucnit un război pe care-l porniseră bizantinii împotriva callatienilor — aceștia erau coloniști ai heracleaților și totodată împotriva istrienilor, pentru emporiul de la Tomis, care se afla în vecinătatea callatienilor. Aceștia se gîdeau să facă acolo un monopol al lor...” Se confruntă deci coaliția histro-callatiană cu Bizanțul, ultimul aflat de partea Tomisului. Bizanțul învinge. Dar tomitanii scapă de controlul biruitorilor, căile progresului fiindu-le de-acum larg deschise, în condiții de autonomie. Faptul se confirmă și prin aceea că începînd cu anul 250 î.e.n. orașul face primele emisiuni monetare proprii. Apar construcții de proporții: edificii publice și particulare, temple, străzi pavate; se lărgeste portul și activitatea sa; se constituie un întins teritoriu agrar.

Conflictele cu băștinașii daco-geți sau cu bastarnii și sciții, în sec. II î.e.n., au pus la grea cumpănă pe locuitorii orașului, care s-au apărat nu atît prin forța armelor cît prin abilitatea lor diplomatică, completată cu strălucirea

aurului. Oricum, s-a constituit o gardă civică care supraveghea pe zidul de apărare repetatele atacuri ale dușmanilor. Dar acestor obișnuite evenimente li se adaugă în sec. I î.e.n. altele, de natură să schimbe mersul istoric al cetății, ca și al întregii regiuni dintre Dunărea de Jos și Mare — Scitia Mică.

Roma expansionistă integrează statului său, aproape toată peninsula Balcanică — pînă la Haemus. Statul trac, între Rhodope și Haemus (Balcani), devine clientelar. Încercările lui Mithridates al VI-lea Eupator, regele Pontului¹¹, de a se împotrivi prin forța armelor între anii 74—73 î.e.n. eşuează pentru a treia oară. Imediat după aceea, între anii 72—71 î.e.n., orașele vest-pontice, aliate ale regelui temerar, sînt ocupate de romani, care vor încheia „tratate de alianță” cu ei — în realitate un mod subtil de a le cîștiga încrederea. Însă abuzurile și vexațiunile care au urmat împing atît pe greci cît și pe băștinași la o mare răscoală, în anul 62—61 î.e.n. Armatele trimise pentru reprimare sînt învinse sub zidurile cetății Histria. Se pare că autorul victoriei este *Burebista* din moment ce, la cîțiva ani după aceea, geto-dacii devin stăpîni ai tuturor cetăților grecești din Pontul Stîng, începînd de la *Olbia* și pînă la *Apollonia* (Sozopol) în sud (în R. P. Bulgaria).

Expansiunea romană la Gurile Dunării, deci instituirea în primul rînd a unui atent control al litoralului, constituia un scop mai vechi al Senatului. Abia sub Augustus, legionile lui *M. Licinius Crassus*, pe atunci guvernator al Macedoniei, fac să fie supuși dinaștii locali dezbinați, și în chipul acesta, cucerirea romană, odată încheiată, să dureze peste șapte veacuri consecutiv. La început numai pe țarm, mai apoi în întreaga regiune — Dobrogea actuală devine parte integrantă a unuiia dintre cele mai mari imperii ale antichității.

Astfel începe pentru Scitia Mică o epocă nouă, înfloritoare. Beneficiarul principal este Tomisul, căruia epoca romană îi conferă poziții economice preeminente, locuitorii săi acceptînd astfel să se adapteze noilor condiții. În acest climat ajunge Ovidius la Tomis. Autoritatea Romei nefiind consolidată încă, poetul zugrăvește laturile precare, pline de nesiguranță, ale epocii inaugurate de romani, geto-dacii

fiind cei care atacau permanent și înverșunat pentru a
reintra în posesia teritoriilor lor tradiționale, controlate
acum de garnizoanele odrise, fidele Romei. Însuși poetul
este obligat deseori să ia arma și să lupte.

*Nam dedit e specula custos ubi signa tumultus,
Induimus trepida protinus arma manu;
Histis, habens arcus inbutaque tela venenis,
Saevus anhelanti moenia lustrat equo;*

(*Tristia*, IV, 1, v. 75—79)

*Îndată ce străjerul dă strigăt de alarmă:
Cu miini înfiorate eu armele încing;
Cu arc și cu săgete muiate în veninuri
Dușmanul de-a călare dă zidului ocol.*

Exilul tomitan impus lui Ovidius a fost astfel conceput
de către Augustus, tocmai datorită integrării recente a
țărmlui vest-pontic imperiului său. Coasta era suprave-
gheată — de bună seamă cu o flotă — de o instituție cu
caracter militar și administrativ, atunci și anume creată:
praefectura orae maritimae, avînd în frunte un coman-
dant al prefecturii litoralului. În primii ani ai existenței
sale, depindea de proconsulul provinciei Macedonia, iar
după crearea, în anul 15 e.n. a *Moesiei*, de aceasta. Ecou-
rile situației precare a noii stăpîniri le găsim chiar în
elegiile ovidiene de la Tomis.

*Ciziges et Colchi Teretæque turba Getæque
Danuvii mediis vix prohibentur aquis;
Cumque alii causa tibi sint graviore fugati,
Ulterior nulli, quam mihi, terra data est.
Longius hac nihil est, nisi tantum frigus et hostes,
Et maris adstricto quæ coit unda gelu.
Hactenus Euxini pars est Romana sinistri:
Proxima Bastarnæ Sauromataeque tenent.
Haec est Ausonio sub iure novissima, vixque
Haeret in imperii margine terra tui.*

(*Tristia*, II, v. 191—200)

*Nici Dunărea nu poate să mă păzească bine
De hoarda meteree de geți, iazigi și colhi.*

Tu i-ai gonit pe alții cu vini mai grele încă,
 Dar chiar așa departe pe mine m-ai gonit.
 De-aici încolo nu sînt decît dușmani și frigul
 Și marea cu talazul de ger înmărmurit.
 Pe țarmul stîng de-aice tot Roma e stăpînă:
 Bastarnii și sarmații alături sînt de noi.
 Noi sîntem cei din urmă sub sceptrul ausonic,
 Aici abia-i hotarul imperiului tău.

Atacurile repetate și violente ale geților din stînga Dunării asupra unor cetăți de pe malul dobrogean, urmare firească a conștiinței lor că pămîntul pierdut în favoarea romanilor și odrisilor le aparținea și trebuia redobîndit prin forța armelor, sînt dovedite de evenimentele de la Aegyssus ¹¹² din anul 12 e.n. și de la Troesmis ¹¹³, în anul 15 e.n.

O primă încercare de a pune mina de Aegyssus de către geți o aflăm în Pontice, I, 8, v. 11—20:

*Stat vetus urbs, ripae vicina binominis Histri
 Moenibus et positu vix adeunda loci.
 Caspios Aegyssos, de se si credimur ipsis,
 Condidit, et proprio nomine dixit opus.
 Hanc ferus Odrysiis inopino Marte peremptis,
 Cepit, et in regem sustulit arma Getes
 Ille memor magni generis, virtute quod auget,
 Protinus innumero milite cinctus adest.
 Nec prius abscessit, merita quam caede nocentum
 Se nimis ulciscens, exstitit ipse nocens*

Cetatea veche este la Dunăre sau Istru

Cu ziduri tari: într-însa nu-i lesne de pătruns.
 Aegyssus a clădit-o și-i zice tot Aegyssus
 Pe numele lui însuși, de crezi ce spun chiar ei.
 Cînd geții, fără veste măcelărind pe Odrisii
 De-acolo, ridicară spre Cotys arma lor,
 El, marele lui nume sporindu-și cu virtutea,
 Încins de oaste multă, sosi numaidecît.
 Și nu plecă de-acolo decît atunce numai,
 Cînd înecă în sînge pe geții vinovați . . .

Cel care se învrednicește de laudele poetului în lupta contra geților de la Aegyssus, este *centurionul primipilar Vestalis*, unul dintre primii comandanți ai prefecturii de la Tomis, care sărise în ajutorul detașamentelor odrise la frontiera dunăreană, în centrul amintit.

Cel de al doilea episod, legat de asemenea de un toponim getic prea bine cunoscut, *Troesmis*, ne este redat în *Pontice*, IV, 9, 75—80.

*Præfuit his, Graecine, locis modo Flaccus, et illo
Ripa ferox Histri sub duce tuta fuit.
Hic tenuit Mysas gentes in pace fideli,
Hic arcu fissos terruit ense Getas.
Hic captam Troesmin celeri virtute recepit,
Infecitque fero sanguine Danubium.*

*Pe-aceste locuri Flaccus a comandat odată:
Sub dînsul n-aveai teamă la Istrul cel barbar,
Căci el ținu supuse a Mesiei popoare
Și-nspăimînta pe geții ce se încred în arc
Cu apriga-i virtute luă-napoi Troesmisul
Și Dunărea cu singe barbar o însuși.*

Versurile fac parte dintr-o scrisoare expediată la Roma, în anul 16 e.n. consulului *Pomponius Graecinus* ¹¹⁴, al cărui frate, *L. Pomponius Flaccus* ¹¹⁵ (de numele căruia se leagă succesul de la Troesmis reputat de armatele romane și odrise contra geților), devine guvernator al Moesiei în anul 18 e.n.

Dar acestea sînt reflexe istorice culese din creația de mai tîrziu a exilatului.

Ni se pare însă oportun să aruncăm o scurtă privire asupra întregii opere din surghiun, fără pretenția unei exegeze de natură să împodobească capitole critice. Ne vom supune exclusiv imperativului de a da cititorului posibilitățile de a pătrunde în creația aceluia pe care românii îl consideră pe drept cuvînt un prim bard al pămîntului lor de la mare.

Așadar, îndată ce destinul l-a rupt din atmosfera dulce a Romei imperiale și l-a trimis acolo unde s-ar părea că ia naștere înghețul boreean, „cel care omoară florile“, nefericitului nu-i mai rămînea decît mîngîierea versului.

Ca orice năpăstuit, poetul plînge, își exagerează durerea și-și deformează impresiile — voit sau nu, după cum se va vedea — însă nu este înfrînt. Își schimbă doar registrul muzicii vesele, ușoare, cu unul melancolic, și scrie între anii 8—17 e.n. cele două colecții celebre de elegii care stau la baza reconstituirilor biografice de pînă acum, *Tristia* și *Ex Ponto* — sau ambele *Epistulae ex Ponto* — *Scrisori din Pont*, adevărate capodopere ale literaturii antice. Aceste elegii de o valoare plastică inegalabilă, au ținut treaz, timp de două milenii, interesul pentru cuprinsul lor unic în istoria literelor universale — în general — și al celor românești — în special.

Tristele, operă în cinci cărți, au fost scrise între anii 8—12 e.n. Piese componente, în majoritate, sînt elegii și ele se caracterizează prin sinceritate, forță emoțională și patetism, acesta din urmă căutat uneori din dorința poetului de a trezi compasiunea celor cărora li se adresa. Autorul, ca și în cea mai mare parte a scrierilor sale, folosește fondul mitologic drept element de comparație pentru întîmplări curente și nu rareori cade în retorism, de data aceasta din nevoia de a-și calma suferințele. Astfel, dacă discursurile sale elegiace nu constituie forma cea mai propice canoanelor poetice, în schimb ne pun în situația de a recepționa nemișlocit sarcinile lor emotive.

Elegia I din cartea I, alcătuită în timpul călătoriei spre locul de exil, constituie un fel de introducere la opera sa, un cuvînt de însoțire pentru scrisoarea ce pleacă la Roma, în ținută simplă, lipsită de orice podoabă literară:

*Parve — nec invideo — sine me, liber, ibis in urbem,
Ei mihi, quo domino non licet ite tuo !*

Vade, sed incultus, qualem decet exulis esse:

Infelix habitum temporis huius habe.

(*Tristia*, I, 1, v. 1—4)

Tu, cartea mea, vei merge la Roma fără mine,

Te las: acolo mie a merge nu mi-i dat.

Dar fără de podoabe te du, cum se cuvine:

Un exilat ți-i tată, ia-ți strai de exilat!

Prin această primă misivă poetică către Roma, Ovidius simte nevoia ardentă să comunice cu cei dragi, lăsați atît

de departe. El se arată chiar și în această alcătuire epistolară exigent cu sine, abordînd ideea referitoare la condițiile în care se crează arta, care reclamă liniște și seninătate, ambianță atît de necesară actului poetic:

*Carmina proveniunt animo deducta sereno:
Nubila sunt subitis tempora nostra malis.
Carmina secessum scribentis et otia quaerunt:
Me mare, me venti, me fera iactat hiems.
Carminibus metus omnis obest: ego perditus ensem
Haesurum iugulo iam puto iamque meo.*

(*Tristia*, I, 1, v. 39—44)

*Senin cînd e la suflet, atunci poetul cîntă:
Pe sufletul meu însă nori negri s-au lăsat.
Singurătate cere și tihnă poezia.
Pe mine mă aruncă furtunile pe mări.
Cînd scrii, să n-ai vreo teamă: eu văd în orice clipă
Cum sabia barbară pîndește capul meu.*

Temele principale din *Triste* le constituie peripețiile călătoriei pe mare și amintirile despre Roma și locurile natale. El ne descrie cu deosebită forță picturală peisajul zbuciumului marin, asaltul talazurilor cu coame spumegînde și adîncuri abisale, dezlănțuirea stihiiilor naturii oarbe, vîntul de iarnă și groaza celor de pe fragila navă rudimentară. Spectacolul ne amintește descrierea furtunii pe mare din cea de a doua carte a *Eneidei*, nestînd mai prejos de cea realizată de cel al marelui Vergiliu. Așadar în *Metamorfoze* și în *Triste* trebuie căutat și cotate ca poet Ovidius și nu în opusculul monden, *De medicamine faciei*. Dar să ne oprim o clipă în fața acestui teribil spectacol al mării dezlănțuite:

*Me miserum, quanti montes volvuntur aquarum!
Iam iam tacturos sidera summa putes.
Quante diducto subsidunt aequare valles!
Iam iam tacturas Tartara nigra putes.
Quocumque aspicio, nihil est, nisi pontus et aer,
Fluctibus hic tumidus, nubibus ille minax.*

*Inter utrumque fremunt inmani murmure venti:
Nescit, cui domino pereat, unda maris.*

(*Tristia*, I, 2, v. 19—26)

*Vai mie! munți nămornici de valuri se răstoarnă!
Mai, mai socoți că apa ajunge pîn' la cer.
Cînd marea se despică ce groaznice prăpăstii !
În Tartarul cel negru socoți că ele-ajung.
Oriunde-ntorci privirea, văzduh și apă numai,
Talazuri spumegate și nouri furtunoși,
Iar vișorul cu vuiet cum vijie de tare!
De ce stăpîn s-asculte nu știe-al mării val.*

Mai apoi, în elegia a 12-a, cartea III, el se gîndește iarăși la Sulmona lui dragă și la Roma din care a fost alungat, pe care le cuprinde duios în afecția sa pură, în lumină și exuberanță vegetală. El își dovedește și în această elegie vocația de cîntăreț al frumuseții senine, sensibilitatea și dragostea de patrie:

*Iam violam puerique legunt hilaresque puellae
Rustica quae nullo nata serente venit;
Prataque pubescunt variorum flore colorum,
Indocilique loquax gutture vernat avis.
Utque malae matris crimen deponat hirundo
Sub trabibus cunas tectaque parva facit;
Herbaque, quae latuit Cerealibus obruta sulcis,
Exit et expandit molle cacumen humo.*

(*Tristia*, III, 12, v. 5—12)

*Copiii cei zburdalnici, copilele voioase,
Culeg din iarba verde sfielnici toporași.
Cu flori în fel de fețe cîmpiile se-mbracă
Și păsări guralive pe ramuri ciripesc.
Și, uite, rîndunica sub grindină își face cuibul,
Sărmana! ca să poată spăla al ei păcat.
Și, uite, griul verde, ce-a stat ascuns sub glie,
Își scoate colțul fraged din umedul pămînt.*

Dar purtat parcă de asociația de idei, frumusețile patriei evocate îi aduc aminte și de drama ultimei nopți

petrecute la Roma. Copleșit de tragedia ruperii de familie, Ovidius nu va mai uita niciodată această noapte de coșmar care-l va urmări obsesiv pînă la sfîrșitul vieții.

*Cum subit illius tristissima noctis imago
Qua mihi supremum tempus in urbe fuit,
Cum repeto noctem, qua tota mihi cara reliqui,
Labitur ex oculis nunc quoque gutta meis.*

(*Tristia*, I, 3, v. 1—4)

*Cînd îmi răsare în minte imaginea cea tristă
A nopții de pe urmă din Roma, -n care eu
Am părăsit acolo atîtea lucruri sfinte
Din ochii mei și-acum curg lacrimi, curg mereu.*

Intensitatea durerii sale o măsoară prin concizia unei comparații fără cusur:

*Non aliter stupui, quam qui Iovis ignibus ictus
Vivit et est vitae nescius ipse suae.*

(*Tristia*, I, 3, v. 11—12)

*Eram ca omul care trăsnește din cer de Jos,
Viază, dar nu știe, sărmanul, că e viu.*

Icoana soției sale îndurerate, care a stăruit să-l însoțească în exil, este scoasă în evidență neconținut, asemenea unui lait-motiv simfonic. Fabia lui credincioasă îi însoțește gîndurile de-a lungul mai multor elegii și ei i se adresează poetul ca unui tovarăș de conversație mereu prezent confesîndu-i chinuitoarele sentimente. Alteori, o elogiază ca pe o divinitate scumpă și, pentru a-i pune în lumină incomparabilele ei virtuți, recurge la cunoscutul său procedeu hiperbolic — comparația cu personajele mitologice:

*Nec probitate tua prior est aut Hectoris uxor,
Aut comes extincto Laodamia viro.
Tu si Maeonium vatem sortita fuisses,
Penelopes esset fama secunda tuae.*

(*Tristia*, I, 6, v. 19—22)

O! nici Laodamia, ce-a vrut să moară-odată
Cu soțu-i, nu te-ntrece, nici Andromaca, nu!
Și chiar pe Penelopa în umbră-ai fi lăsat-o
De-ai fi avut tu parte pe lume de-un Homer!

Dintre toate însușirile morale cu care natura a înzestrat sufletul omenesc pentru a-l susține în lupta de supraviețuire, speranța este cea mai reconfortantă. Într-adevăr, ea ne însoțește în toate împrejurările și se ține de noi ca umbra de trup, nevrînd să ne părăsească nici atunci când pierzania este sigură. Poetul nu face excepție. Fiind om, el se adună adesea din durere și începe a spera în oameni, în schimbarea termenilor politici, în intervenția prietenilor care ar putea, dacă nu să-l readucă la Roma, măcar să-i schimbe surghiunul tomitan cu unul mai aproape de patria sa și, deci, mai ușor de suportat. Am văzut cum *Metamorfozele* se termină cu apoteoza lui Iulius Caesar și cu divinizarea lui Augustus. Dar preamărirea împăratului ni se înfățișează mai pregnant în scrisorile sale pontice, în care poetul exilat îi dedică numeroase pagini. Cartea a II-a din *Tristia*, compusă din 600 de versuri, îi este închinată în întregime lui Augustus. Dacă apelurile la clemența imperială n-au produs efectul scontat, de vină nu ar fi atât Augustus, cât Livia cea înverșunată, care face tot ce-i stă în putere ca bătrînul autocrat să nu se lase înduișat de compasiune. Deși Augustus dispăre și după el teribila intrigantă imperială, la cîrma statului vine fiul ei Tiberius, înarmat din vreme de maică-sa cu toată ura împotriva exilatului. Astfel, scrisorile lui Ovidius rămîn nule ca efect politic, dar nu și ca literatură, deoarece ele vor face viabil geniul său de-a lungul a 20 de secole.

Tristelor le urmează *Ponticele* — *Ex Ponto* — alcătuite din patru cărți. Au fost scrise între anii 12—17 (poate și începutul anului 18 e.n.). Epistolele sînt adresate soției sale Fabia, unor prieteni și persoane de vază din aristocrația romană. Printre amicii vizaiți, se numără Atticus, Severus, Rufinus și Sextus Pompeius, cărora le cere să intervină la Curtea imperială, în vederea unei sperate grațieri. Tonalitatea acestor rugămînți nu este prea adesea în concordanță cu ceea ce numim noi „bărbăție“, dar știm că autorul lor devenise un biet om strivit sub lovitura

brutală a stăpînirii, un om doborît de o moarte civilă. Să părăsim, aşadar, exigenţele faţă de anumite atitudini şi să lăsăm să vorbească doar ceea ce rămîne nealambicat din simţirea noastră: compasiunea.

Deoarece fondul documentar al *Tristelor* se aseamănă total cu cel ce a servit în dezvoltarea lor de motiv pentru elaborarea *Ponticelor*, vom face mai întîi o incursiune în substanţa celor dintîi şi după aceea ne vom ocupa de valenţele lor, ca opere artistice.

Epistolele ovidiene sînt concepute la Tomis, unde spune poetul exagerînd obsesiv, „iarna se prelungeşte de la un an, pînă la zăpada iernii viitoare“ şi unde vinul nu se bea ca în Italia ci „se mănîncă, muşcîndu-l în chip de bulgăr de gheaţă“.

*At cum tristis hiems squalentia protulit ora,
Terraque marmoreo est candida facta gelu,
Dum prohibet Boreas et nix habitare sub Arcto,
Tum patet has gentes axe tremente premi.
Nix iacet, et iactam ne sol pluviaeque resolvant,
Indurat Boreas perpetuamque facit.
Ergo ubi delicvit nondum prior, altera venit,
Et solet in multis bina manere locis;
Tantaque, commoti vis est Aquilonis, ut altas
Aequet humo turres tectaque rapta ferat.
Pellibus et sutis arcent mala frigora braxis,
Oraque de toto corpore sola patent.
Saepe sonant moti glacie pendente capilli,
Et nitet inducto candida barbara gelu;
Nudaque consistunt, formam servantia testae,
Vina, nec hausta meri, sed data frusta bibunt.*

(*Tristia*, III, 10, v. 9—24)

*Cînd însă vine iarna cea tristă şi cumplită,
Şi geru-mbracă ţara în albul lui veşmînt
Şi cînd la miazănoapte e crivăţ şi ninsoare
Atunci să-i vezi pe barbari de viscol doborîţi!
Nici soarele, nici ploaia nu pot topi zăpada,
Şi crivăţul o-ngheaţă: ea-n veci nu se mai ia;
Nu s-a topit cea veche şi vine alta nouă
Şi-n multe părţi rămîne omăt din două ierni.*

*Și-așa de tare-i vîntul, că dezgolește case
Și turnurile-nalte le surpă la pămînt
Atunci, de frig, barbarii își pun pe ei cojoace,
Își pun ȋtari: nu-și lasă decît obrazul gol;
Iar ȋurȋturii de gheață le zuruie în plete,
De albă promoroacă scînteie barba lor,
Aice vinu-ngheață și el păstrează chipul
Ulciorului, și nu-l bei, ci-l fărîmi în bucăȋi!*

Adresanȋii sînt Fabia, soȋia sa, și ciȋiva, foarte puȋini, din foștii lui amici; un detractor, care ca și asinul, vȋzînd cȃ leul e mort îl mai gratulează și el cu o loviturȃ de copitȃ; precum și Curtea imperialȃ cu cei doi autocraȋi, Octavian Augustus și urmașul lui, Tiberius. Ovidius a sperat mult timp cȃ aceștia îl vor scoate din locul de exil. Dar soarta lui a fost bine pecetluitȃ de Livia, încît n-a fost vorba numai de relegarea poetului, ci de condamnarea sa la moarte, sub forma surghiunului definitiv. Nici chiar mort, cenușa lui nu s-a adȃugat strȃmoșilor italici, ci s-a unit cu cea a geȋilor în mijlocul cȃrora și-a trȃit ultimii ani de viață și care l-au înconjurat cu toatȃ dragostea lor.

Dar peisajele zugrȃvite de pana sa trebuie interpretate cu mult discernȃmînt, multe din ele fiind redade exagerat. Ovidius avea nevoie sȃ accentueze unele asperitȃȋ ale climei, și în general ale mediului din regiunea dintre Dunȃrea de Jos și Mare, tocmai pentru a stîrni compasiunea imperialȃ și a obȋine graȋierea. Cu toate acestea informaȋiile sale rȃmîn cele mai autentice izvoare de documentare, privind pȃmîntul, moravurile, indeletnicirile și gradul de culturȃ ale strȃmoșilor noștri. Cunoșcînd bine coordonatele istorice pe care s-a înscris persoana lui Ovidius în exilul tomitan, e lesne sȃ redȃm trecutul îndepȃrtat al etnosului geto-dac, importantȃ componentȃ a alcȃtuirii poporului român.

Venind din ȋinuturile luminoase ale ȋȃrmurilor mediteraneene, cu soare generos și ierni blînde, poetul se îngrozește de clima excesiv continentalȃ a Scythiei Minor. Fiînd prima rigoare a naturii vest-pontice, frigul îi stîrnește un fel de panicȃ, încît pierde noȋiunea de anotimp, afirmînd pentru cine vrea sȃ-l creadȃ cȃ la Tomis nu este nici primȃvarȃ și nici varȃ, ci numai o iarnȃ eternȃ.

Se poate ca venirea sa la Tomis să fi coincis cu una din acele ierni mult prea lungi, dar în cursul celor peste opt ani de exil, nu credem că soarele nu a încălzit din belșug prea fragilul său trup. Este bine știut ce înseamnă în zilele noastre litoralul românesc al Mării Negre, unde milioane de oameni caută soarele de aici, cu toate binefacerile sale terapeutice.

Anotimpul hibernal este prezent chiar și în odele lui Horațiu, dar el nu are intensitatea aproape neverosimilă a iernilor din elegiile ovidiene — cu toate că acestea aparțin altor meridiane mai nordice decât celei italice cunoscute de contemporanul exilatului. Cum însă ne aflăm în fața unor pagini de pastel ne vom ocupa de valoarea artistică a imaginilor surprinse de poet și nu de veridicitatea lor. Să-l ascultăm pe poet:

*Quid loquar, ut vincti concrecant frigore rivi,
Deque lacu fragiles effodiantur aquae ?
Ipse, papyrifero qui non angustior amne
Miscetur vasto multa per ora freto,
Caeruleos ventis latices durantibus, Hister
Congelat et tectis in mare serpit aquis;
Quaque rates ierant, pedibus nunc itur, et undas
Frigore concretas ungula pulsant equi;
Perque novos pontes, subter labentibus undis,
Ducunt Sarmatici barbara plaustra boves.*

(Tristia, III, 10, v. 25—34)

*Ce să mai spun de riuri că-s înghețate bocnă,
Că numai cu burdufuri scot apa de băut!
Ba chiar și Istrul, care, ca riul cel cu trestii,
Se varsă-n marea largă tot prin mai multe guri,
Cînd geru-ncremenește albastrele talazuri,
Sub acoperiș de gheață își mîină apa lui.
Pe unde-au mers corăbii, se merge cu piciorul
Și-auzi sunînd copita pe riul înghețat.
Pe podurile nouă, întinse peste ape,
Trec boii cei sarmatici, la care înjugăți.*

Nici o pagină de cronică nu ne-ar putea reda atît de plastic peisajul hibernal al Scythiei Minor, ca această elegie ovidiană care, cu tot plusul de imaginație a celui ce

a scris-o, constituie o pictură măreață. Ce i se poate contesta autorului nu este imaginea iernilor dobrogene, ci numai durata lor, care la poet este fără limită. Pe de altă parte, în operele sale din exil, Ovidius ne face cunoștință cu propriii noștri strămoși, al căror chip nu l-am fi văzut niciodată fără oglinda — fie chiar și exagerată — a scrisorilor sale.

Ceva mai mult, el ne face cunoștință și cu vecinii geților — grecii, sarmații, sciții — al căror mod de viață și ținută vestimentară le descrie cu multă măiestrie. Poetul ne confirmă că primii locuitori ai *Scythiei* Minor au fost geții, între care apoi au venit coloniștii greci cu negoțul lor, și alte câteva enclave de neamuri invadatoare, sarmați și sciți de exemplu. Proporția geților față de aceștia este absolut majoritară, după cum chiar Ovidius ne asigură: *Maior Geticaeque frequentia gentis* — „mai mulți la număr sînt geții“. Aceștia se ocupă cu agricultura și creșterea vitelor și constituie populația statornică a acestui străvechi ținut.

Revenind la elegia X din *Tristia*, care reflecta realități atât de importante despre meleagurile noastre, mai aflăm că marea îngheață pe o întinsă adîncime spre larg, iar Istrul ¹¹⁶, în întregime, oferă barbarilor din nord un lung prilej de năvălire asupra Tomisului, cu greu apărat de scundul zid de incintă și de cei 40 de ostași de pe mețereze.

*Sive igitur nimii Boreae vis saeva marinas,
Sive redundatas flumine cogit aquas,
Protinus aequato siccis Aquilonibus Histro
Invehitur celeri barbarus hostis equo;
Hostis equo pollens longeque volante sagitta
Vicinam late depopulatur humum.
Diffugiunt alii, nullisque tuentibus agros
Incustoditae diripiuntur opes
Ruris opes parvae, pecus et stridentia plaustra,
Et quas divitias incola pauper habet.*

(*Tristia*, III, 10, v. 51—60)

*Cînd crivățul sălbatec, cu aspra lui suflare
Îngheață apa mării în Istru-nvălurat,
Îndată se așterne cîmpia cea de gheață*

*Barbarii dau năvală pe caii lor cei iuți.
 Săgețile lor zboară departe, pîn-depart
 Și toată-mprejurimea călări o pustiesc.
 Fug oamenii! De țărini nu-i nimeni să mai vadă;
 A barbarului pradă e-al omului avut
 Nimica toată: carul ce scîrțîie, vreo vită
 Și toată agonisita sărmanului plugar.*

După cum vedem, tabloul năvălirilor scitice peste Istrul înghețat este redat cu multă măiestrie. Victimele nu sînt însă cei dinăuntrul zidului de incintă, ci locuitorii dinafara lui, despre care însuși Ovidius spune că se ocupă cu agricultura. Ori această îndeletnicire legată de țarină reclamă o populație statornică, harnică și numeroasă. Aceștia sînt geții „nemuritori” — cum îi numea Herodot și pe care acum Ovidius îi zugrăvește cu de-amănuntul, dîndu-le un amplu atestat de existență în istorie.

Dar descrierea invaziilor barbare este mult mai amplă. Cîți dintre bieții băștinași n-au pierit uciși de săgețile unse cu venin sau au fost tîrîți în robie, aruncînd jalnice priviri asupra căminului lor dat pradă flăcărilor. În urma urgiei barbare rămîn pămînturi părăsite și vor trece ani pînă se vor reface așezările omenești.

Pînă aici referințele ovidiene sînt credibile, iar recențele descoperiri arheologice în solul dobrogean le confirmă în cea mai mare parte. La sfîrșitul elegiei însă, pentru a-i impresiona pe cititorii Romei, poetul mai adaugă cîteva inexactități:

*Non hic pampinea dulcis latet uva sub umbra,
 Nec cumulant altos fervida musta lacus.
 Poma negat regio, nec haberet Acontius, in quo
 Scriberet hic dominae verba legenda suae.
 Aspiceres nudos sine fronde, sine arbore, campos:*

(Tristia, III, 10, v. 71—75)

*În umbra cea de viță un strugur nu se-ascunde,
 Nu fierbe mustu-aice în căzile adînci ...
 Și poame nu-s pe-aice: Acontiu dragei sale
 Nu i-ar putea trimite de-aice nici un măr!
 Aice cîmpul n-are nici arbore, nici frunze:*

Un pastel dezolant și ireal. De ce oare nu fierbe mustul în căzile adânci ? Atunci numeroasele teascuri descoperite în subsolul Dobrogei la ce serveau ? Dar frunzele de viță și ciorchinii de struguri ce împodobesc mii de monumente ale epocii, de cine au fost sugerate artiștilor ? Și la urma urmei, pentru care pricină cetatea grecească de la sudul Callatisului — Balcicul de azi din R.P. Bulgară, s-a numit *Dionysopolis* ?

De asemenea nu se poate pune nici un temei serios pe afirmația privind inexistența arborilor fructiferi — deoarece astăzi ca și pe vremuri, pe teritoriul acesta de la Dunărea de Jos și Marea Neagră se plantau toate soiurile pomicole mai ales în sud și nord, deși livezile nu se întindeau pînă la porțile cetății exilatului.

Referințele ovidiene la populația tomitană, ca și la diverse triburi sedentare dimprejur, pot fi culese din mai toate epistolele sale adunate în *Triste* și *Pontice*. Din nefericire autorul căutînd să-și „impresioneze”, iar nu să-și „informeze” destinatarul, se mărginește la simple schițe trase pe suprafață, ocolind sau ignorînd mai multe date care ne-ar interesa în legătură cu neamul, locul, data, religia, felul de trai și atîtea altele din viața băștinașilor. Oricum știrile spicuite din opera ovidiană, atîtea cîte sînt, constituie confirmarea neîntreruptei noastre continuități etnice în spațiul geografic pe care îl ocupăm din antichitate și pînă astăzi. Repetăm, uneori știrile ovidiene despre geți nu sînt veridice. În lumina descoperirilor arheologice, știm însă exact că geții se aflau pe o treaptă de civilizație superioară — fără să înțelegem prin aceasta că erau mai presus decît grecii și romanii.

Dar să-l lăsăm din nou pe poetul-martor să vorbească despre tomitani și vecinii lor, de data aceasta prin textul scrisorii a VII-a din cartea a V-a a *Tristelor* — „Între barbari“:

*Turba Tomitanae quae sit regionis et inter
Quos habitem mores, disecere cura tibi est ?
Mixta sit haec quamvis inter Graecosque Getasque,
A male pacatis plus trahit ora Getis.*

(*Tristia*, V, 7, v. 9—12)

Vrei tu să afli poate și cine-s tomitanii
Și ce fel de năravuri se văd în jurul meu ?
Cu geții în amestec sînt grecii de pe-aice,
Dar geții cei războinici, pe greci îi covîrșesc!

Ar reieși deci că grecii din Tomis trăiau laolaltă cu geții, făceau schimburi comerciale, se întâlneau la circ, la teatru etc. În acest timp însă, dincolo de zidurile de incintă, veneau, asaltau, jefuiau și fugeau alte triburi de geți și sarmați:

*Sarmaticae maior Geticaeque frequentia gentis
Per medias in equis itque reditque vias.
In quibus est nemo, qui non coryton et arcum
Telaque vipereo lurida felle gerat.
Vox fera, trux vultus, verissima Martis imago,
Non coma, non ulla barba resecta manu,
Dextera non segnis fixo dare vulnera cultro,
Quem iunctum lateri barbarus omnis habet.*

(*Tristia*, V, 7, v. 13—20)

Călări pe cai, puzderii, sarmații și cu geții
Tot mișună pe drumuri: cînd vin, cînd iar se-ntorc.
Nici unul nu-i să n-aibă la dînsul arc și tolbă,
Și cu venin de șarpe sînt unse-a lor săgeți.
Au glas și chip sălbatec, aidoma lui Marte;
Nici barba nu și-o taie, nici părul de pe cap,
Și mina lor îndată te-njunghie cu cuțitul
Căci tot barbarul are cuțit la coapsa lui.

Epistolele cuprinse în *Tristia* au fost scrise în prima parte a șederii lui Ovidius la Tomis — de aceea sentimentele sale de groază și disperare au o formă extrem de virulență. Disprețul lui pentru barbari se explică prin caracterul dur al băștinașilor cu care venea în contact — caracter ușor irascibil și pornit pe gîlceavă, situație explicabilă pentru condițiile istorice la care ne referim.

Nu reiese din nici o scriere ovidiană că poetul ar fi fost înzestrat cu înclinații către bravură, dar de vreme ce la Tomis își punea coiful și scutul pentru a urca la nevoie pe metereze, aceasta o făcea dintr-o stringentă necesitate.

Pe de altă parte ne mărturisește că era în relații rele cu geții. Că este o **exagerare**, o dovedim tot prin versurile sale, acelea prin care arată o situație inversă:

*Forsitan obiciunt exiliumque mihi.
Utque fit, in me aliquid ficti, dicentibus illis
Abnuerim quotiens adnuerimque, putant.*

(*Tristia*, V, 10, v. 40—42)

*Surghiunul meu se vede că mi-l înfruntă ei,
Cînd fac vreun semn cu capul la ceea ce spun dinșii,
Gîndesc ei despre mine ceva — ce-o fi gîndind !*

Se degajă de aici o latură virtuoasă a geților, poate cea a ospitalității, redată sugestiv de către Ovidius.

Citind *Epistolele pontice*, vom vedea că lamentațiile ovidiene deși continuă, vor fi tot mai puținperate în comparație cu cele din *Triste*. Poetul s-a mai obișnuit cu noua situație sau poate a început să se resemneze. De asemenea și atitudinea sa față de geți se schimbă mult. De unde pînă acum se împăca greu cu gîndul că trăiește alături de ei, începe să le învețe limba și spre sfîrșitul vieții sale va ajunge chiar să se mîndrească de a fi „cel mai mare poet de pe malul Istrului“. Atitudinea sa de bunăvoință față de gazde crește pe măsură ce descrește speranța sa în repatriere. Căci din toate epistolele trimise la Roma, nici una n-a reușit să-i aducă vreun răspuns incurajator. Augustus s-a stins din viață, la tronul imperiului urmîndu-i Tiberius, de la care surghiunitul nu poate spera nimic. Exilul continuă. În epistolele pe care le trimite la Roma aflăm același pesimism și prea rar întîlnim amănunte noi.

Soarta poetului rămîne aceeași și el începe să presimtă că nici nu se va mai schimba vreodată.

Semnificativ, pe linia noilor sale vederi față de geți, este că din epistola a doua din cartea I a *Ponticelor*, aflăm un amănunt deosebit și anume că geții sînt un popor foarte rezistent la privațiuni și războinic:

*Maxima pars hominum, nec te, pulcherrima, curat
Roma, nec Ausonii militis arma timet,*

*Dant illis animos arcus pleneque pharetrae;
Quamque libet longis cursibus aptus equus:
Quodque sitim didicere diu tolerare famemque,
Quodque sequens nullas hostis habebit aquas.*

(*Ex Ponto*, I, 2, v. 83—88)

*De tine-aceste hoarde, o! Roma mea frumoasă, n-au
frică*

*Nici nu se tem de arma soldatului roman,
Căci doară ei în arcuri și-n cucurile pline
Se biziue și-n caii ce-aleargă drumuri lungi.
Și știu mult timp să rabde de foame și de sete:
Dușmanul n-are însă în țara lor ce bea.*

În sfârșit, putem culege câteva știri foarte prețioase
despre unele îndeletniciri cu adincă semnificație sub ra-
port social:

*Purpura saepe tuos fulgens praetexit amictus.
Sed non Sarmatico tingitur illa mari.
Vellera dura ferunt pecudes et Palladis uti.
Arte Tomitanae non didicere nurus.
Femina pro lana Cerialia munera frangit
Suppositoque gravem vertice portat aquam.*

(*Ex Ponto*, III, 8, v. 7—12)

*Pe toga ta porfiră adesea strălucește:
Aici porfiră nu e, în Pontul Euxin,
Și oile de-aice dau lână așa de aspră
Iar fetele din Tomis de tors nu se mai țin:
Aici, la noi, femeia își macină făina,
Urciorul greu de apă și-l duce ea pe cap.*

La rîndul lor tomitanii manifestă față de poetul sufe-
rind grijă și dragoste — sentimente sugestiv redată în
versurile din *Scrisoarea către Rufinus*:

*Molliter a vobis mea sors excepta, Tomitae,
Tam mites Graios indicat esse viros,
Gens mea Peligni, regioque domestica Sulmo,
Non portuit nostris tenior esse malis.
Quem vix incolumi cuiquam salvoque daretis,*

*Is datus a vobis est nuper mihi honor.
Solus adhuc ego sum vestris immunis in oris;
Exceptis, si qui munera legis habent.
Tempora sacrata mea sunt velata corona,
Publicus invito quam favor imposuit.*

*Tam mihi cara Tomis, patria quae sede fugatis,
Tempus ad hoc nobis hospita fida manet.*

(*Ex Ponto*, IV, 14, v. 47—60)

*Cu dragoste pe mine voi m-ați primit aice,
O, tomitani ! Se vede că sînteți de neam grec,
Pelignii mei, Sulmona cu casă pîrintească
La fel de-a mele chinuri s-ar fi înduioșat.
Voi mai deunăzi mie mi-ați hărăzit o cinste
Pe care abia ați da-o unui nevinovat:
Scutit de dări sînt singur pe țarmurile voastre
Afară doar de aceia prin lege chiar scutiți.
Ba eu încins sînt astăzi cu iedera pe care
Ați pus-o fără voie pe fruntea-mi de poet.*

*Și Tomisul îmi este drag mie: — aice sînt oaspe
De cînd gonit din țara mea scumpă eu am fost.*

Citind elegiile de început, nu-i greu să se sesizeze desconsiderarea gazdelor de către insolitul oaspe, care va dispărea și se vor dura chiar legături prietenești între cele două părți. La aceasta contribuie și faptul că anii trec și de la Roma nu vine nici un semn de anulare a rele-gării, iar poetului nu-i rămîne decît resemnarea. El începe deci să se apropie de geți, luînd parte la bucuriile lor, le deprinde graiul și, fiindcă vrea să-și dovedească și mai mult apropierea de ei, alcătuiește un poem în limba lor. Dar, cum am amintit deja, din nefericire, acest unic produs literar în limba getică s-a pierdut. Poate că supraviețuirea piesei pierdute ar fi echivalat cu aflarea pietrei de la Rosetta, grație căreia Champollion a putut descifra tainele hieroglifelor egiptene.

Tot în vremea surghiunului la Tomis, poetul a mai scris și un poem în limba greacă, *Halieutica*, rămas neterminat. În acest opuscul dădea știri asupra diferitelor specii de pești ca: murena, lupul de mare, anthiasul etc. De

asemenea el ne împărtășește amănunte de ordin biologic: lupta continuă dintre specii, armele lor de atac și apărare, cu legile care guvernează lumea animalelor. Alcătuirea acestei lucrări poetico-științifice dovedește că liricul din Sulmona căpătase în vremea studiilor sale la Roma, o instrucție solidă, datorită căreia el știe să minuiască nu numai iambii, troheii și dactilii, dar chiar și elementele necesare studiilor științifice. Tot *Halieutica* ni-l arată pe poet ca bun cunoscător al limbii lui Homer, de vreme ce s-a încumetat să scrie o operă în limba acestuia.

În sfârșit, tot la Tomis, Ovidius scrie și *Ibis*, în distih elegiac, de vreo 600 de versuri. Lucrarea datează din primii cinci ani ai exilului, fiind alcătuită din invective și blesteme adresate unui dușman necunoscut, numit convențional *Ibis*. Alcătuiind-o, Ovidius se aliniază cu ea lângă iambii lui *Archiloc*¹¹⁷, și lângă scrierea cu același titlu semnată de *Callimach*¹¹⁸. Și aici, ca în mai toate scrierile sale, apelează la fondul mitologic, trimițând pe capul dușmanului său înverșunat nenorocirile îndurate de anumiți eroi legendari sau mitologici.

Damnațiunea nefericitului sulmonez s-a prelungit până la sfârșitul vieții sale. Bătrîn și bolnav, exilatul nu-și mai așteaptă rechemarea în patrie, ci moartea, în întîmpinarea căreia alcătuieste tristul epitaf, acum săpat pe marmura soclului care-i poartă statuia de bronz din Constanța:

Hic ego qui yaceo tenerorum lusor amorum

Ingenio perii Naso poeta meo . . .

.

Caracteristica acestui catren stă în blîndețea și duiosia celui care l-a alcătuit: nici un semn de mînie sau de infatuare, poetul moare așa cum a trăit: iubindu-și cu obstinație talentul și privind îngăduitor la cei ce vor veni să-i vadă mormîntul. În privința aceasta el și-a exprimat către soția sa, *Fabia*, dorința ca după moarte să i se adune rămășițele pămîntești și să-i fie duse într-o urnă la Roma. Nu reiese însă din nici un document sau informație că această dorință i-ar fi fost îndeplinită. În versurile sale, poetul nu exclude nici posibilitatea înmormîntării sale într-un *tumulus* la Tomis:

Inque Tomitana iaceam tumultatus arena...

(*Ex Ponto*, 6, v. 49)

Să zac aici, în groapă, pe țărmul de la Tomis.

Într-adevăr el moare în anul 17 e.n. și este înmormintat cu cinste de către tomitani — *ante oppidi portam* — la poarta cetății. Desigur, a murit trist, dar nu lipsit de consolatorul gând al supraviețuirii prin opera sa. Astăzi marele liric persistă în amintirea întregii umanități, iar numele său constituie gloria întregului neam latin, deci și a națiunii române.

Ipostaze tomitane postovidiene

S-au scurs aproape două milenii de cînd poetul sacrificat de ambițiile deșarte ale unui autocrat de la început de imperiu se stîngea întrînd în neființă. Mica cetate a Tomisului din zilele sale, care l-a primit atît de ospitalier, i-a devenit pentru eternitate lăcaș de odihnă și de liniște absolută. Țărîna lui Ovidiu s-a contopit pentru veșnicie cu pămîntul patriei adoptive.

Să încercăm așadar, călătorule, ca împreună, reluînd narațiunea istorică a acestui loc de acolo de unde s-au sfîrșit zilele poetului latin, s-o aducem în contemporaneitate și trecînd peste decenii, veacuri sau milenii, să-i cunoaștem transformările sale citadine. Aceasta de bună seamă, avînd sub braț tomul versurilor sale din exil, pentru că oamenii și locurile pe care le-a cunoscut se pot regăsi în ele, în ciuda schimbărilor, chiar și de nerecunoscut, care s-au produs. Fiindcă Tomisul de la începutul erei noastre parcurge un drum lung, cu avataturi uluitoare. Deseori dispare mistuindu-se în trecutul umbrat de neștiința faptelor, pentru a reapare la lumină, mai mare și mai strălucitor — întotdeauna însă pe aceeași vatră a promontoriului în care, acum 2500 de ani, grecii milesieni au început să conviețuiască alături de geți, înlocuind treptat bordeiele cu ziduri de piatră.

Bardul tomitan cu Scrisorile sale din Pont, se identifică și cu începutul de drum al epocii romane în părțile acestea, și cu perioada în care plămădirea românilor se concepea la țarmul mării, într-un amestec etnic căruia

Ovidius i-a fost martorul cel mai autentic. El poate fi socotit indiscutabil, piatră de temelie în vatra de zămislire a unui popor care îi poartă memoria în ființa sa eternă.

Așadar după anul 29 î.e.n. litoralul Sciției Mici devine un patrimoniu roman, cu toate implicațiile ce decurg dintr-o dominație tipică unor armate deja experimentate în cuceriri și stăpîniri de teritorii străine. Grecii din Tomis, dedați de veacuri comerțului și navigației, vor face casă bună cu Roma, înțelegînd că identitatea orînduirilor lor sociale și economice face să-i apropie, nu să-i despartă, așa cum se întîmplase nu de multă vreme.

Începe romanizarea — mai exact spus adaptarea orașului la condițiile noi, de viață și practică economică specific romane, care, fiind caracteristica hellenică de mare tradiție a orașelor Histria, Tomis și Callatis, nu exclude nimic din ceea ce este grecesc; mai ales în spiritualitate se produc fuziuni, contaminări și adaptări de credințe, obiceiuri, practici funerare — multe dintre acestea fiind tributare chiar lui Ovidius, a cărui memorie stăruie în conștiința generațiilor care au urmat: *Hic ego qui yaceo* ... sînt cuvinte săpate în veacurile următoare pe multe pietre funerare !

În anul 46 e.n. *Ripa Thraciae* a fost integrată provinciei Moesia, iar în urma reformelor lui Domitian din anul 86 e.n., la Dunăre apar două entități administrativ-militare: *Moesia Superior* și *Moesia Inferior* — celei din urmă fiindu-i inclusă actuala Dobroge. Tomisul este reședința provinciei, a praefecturii țărmului pontic, a comunității religioase constituită pe baza intereselor de supraviețuire în universul latin, tot mai extins, a orașelor grecești din Pentapolis ¹¹⁹ — mai apoi, Hexapolis (deci Histria, Tomis, Callatis, Odessos și Dionysopolis mai apoi, cea de-a șasea, Messembria).

Această comunitate, τὸ κοινὸν τῶς Ἑλλήνων păstra pentru greci vechile lor instituții social-administrative — sfatul și poporul —, cultele și practicile inerente ce decurgeau din acestea, îndeletnicirile lor economice. Tomisul devine începînd cu secolul II e.n. o adevărată metropolă a Pontului Stîng — Μητρόπολις τοῦ Εὐωνόμου Πόντου atestată în această ipostază de numeroasele documente literare, arheologice, epigrafice și numismatice descoperite pretutindeni astăzi în subsolul vechiului oraș.

Prosperitatea se amplifică în timpul dinastiei Antoninilor, sec. II e.n., meritul consolidării definitive a puterii romane la Dunărea de Jos revenindu-i eminentului împărat *Marcus Ulpius Traianus* — 98—117 e.n. De numele său se leagă mari înfăptuiri: se pun temelile *limes*-ului dunărean ¹²⁰, se înalță Marele Monument triumfal de la Adamclisi — care comemorează, ca și *Columna traiană* de la Roma, cucerirea Daciei —, se înființează sate, orașe și cetăți de o impresionantă înfățișare.

Tomisul înflorește și cu precădere îi prosperă comerțul, se înmulțesc relațiile cu lumea pontico-egeeană și mediteraneeană, neguțătorii de aici ajungând în orașe de mare renume: Bizanț ¹²¹, Cyzic ¹²², Palmyra ¹²³, Smyrna ¹²⁴, Athena ¹²⁵, Nicomedia ¹²⁶, Ancyra ¹²⁷ ș.a. Pe uscat, din zonele dunărene și ale Daciei romane veneau imense cantități de mărfuri care-i aduceau însemnate venituri. Biroul vamal era supraaglomerat.

În interiorul rural al orașului apar noi proprietăți ale coloniștilor, veniți din imperiu; sînt acele *villae rusticae* ¹²⁸ și *praedia* ¹²⁹ cu producții însemnate destinate și consumului dar mai ales comerțului. Numeroase sate din împrejurimi — *vici* — asigură producția agricolă și mîna de lucru. În același timp ele constituie celule de conviețuire intensă între romani și băștinași. Acestora din urmă, inscripțiile le menționează frecvent antroponimele: Arebalis, Deospor, Mucasius, Seuthes, Decibalus etc. ¹³⁰.

Coloniștii, veteranii și soldații romani veniți în oraș și în teritoriu produc interpenetrări etnice cărora le corespund, inerent, forme noi de cultură, limbă și religie. Pătrund culte și divinități străine, în special orientale: *Cybela* ¹³¹, *Mithras* ¹³², *Isis*, *Attis* ¹³³ ș.a. Dar sînt menținuți cu grijă și zeii proprii. Se practică cultul autohtonului *Cavaler trac* ¹³⁴, atît în sanctuarele urbane cît și în cele rurale, dovadă a popularității sale. Au existat temple, dar din ele ne-au rămas infime resturi, de piatră și marmură. Inscriptiile găsite atestă de asemenea divinități greco-romane: *Poseidon*, *Dionysos*, *Apollo*, *Dioscurii*, *Diana* ¹³⁵ etc. Acestui larg pantheon tomitan îi corespund opere de artă de mare interes. În cadrul tezaurului celor 24 de monumente sculpturale descoperite în 1962, se detașează prin rafinament și execuție, *Fortuna cu Pontos* (protectori ai cetății) ¹³⁶, *Șarpele Glykon*, *Aedicula cu dubla Nemesis*,

Isis, Cavalerul Trac, Hecate etc.¹³⁸, toate din sec. I—II e.n. Adăugăm acestora uriașele sarcofage în marmură, ca cel al unui *agoranom*¹³⁹ închinător al zeului *Men*¹⁴⁰, statuia *Cetățeanului din Tomis*, și atâtea altele, toate mărturii ale unor practici artistice locale, laice și religioase, de înaltă clasă.

Acestei *Pax Romana* îi urmează însă o lungă perioadă de criză cu implicații largi în toate domeniile: social, economic, politic etc. La mijlocul sec. III e.n., granițele nord-estice ale imperiului sînt străpunse de neamuri barbare: la Roma se desfășoară virulent anarhia militară — armatele ofereau purpura imperială comandanților lor. Luptele intestine se repercutează grav în întregul organism statal.

În anul 238 e.n. carpii¹⁴¹ și goții¹⁴² atacă și distrug regiunea de la Gurile Dunării. În întâmpinarea lor vin armate puternice, conduse de împărați și generali destoinici, care cu greu îi vor stăvili. Jafurile, incendiile și alte calamități se succed la intervale scurte. În 269 e.n. Tomisul este asediat pe apă și pe uscat de goți și heruli¹⁴³ și scapă cu mare greutate grație zidurilor sale puternice și, poate, galeriilor subterane care au permis alimentarea populației și mișcarea trupelor. Viața economică este grav afectată. Încă din timpul lui Filip Arabul (245—249 e.n.) emisiunile monetare încetează. Erau semne că „prea strălucita metropolă“ va apune. Dar n-a fost așa. În timpul lui *Aurelian* (270—275 e.n.) și a urmașilor săi începe redresarea; se pune capăt războaielor cu barbarii — *bellum scythicum* —, se refac orașele și satele, se restabilesc granițele. *Diocletian* (284—305 e.n.), prin reforme aplicate energic pe plan militar, administrativ, economic etc., readuce liniștea și ordinea. Prosperitatea revine începînd cu sec. IV e.n. sub *Constantin cel Mare* (306—337 e.n.). Noua denumire a regiunii dintre Dunăre și Mare este, începînd cu *Diocletian*, *Scythia*, cu reședința la Tomis.

Capitala imperiului se mută la Constantinopol, iar vecinătatea ei dă Tomisului alte impulsuri vitale, făcînd din el o puternică bază de aprovizionare. Aserțiunea se întărește dacă dăm ca exemplu marele edificiu cu mozaic construit în sec. IV e.n. în agoraua tomitană. Dealtfel în oraș se desfășoară o vie activitate edilitară, dar nu lipsesc și momente de panică (*Zosimos, Istorie contemporană*, IV, 40). Acestea sînt prilejuate de atacuri gotice, ca cele din

timpul lui *Valens* (364—378 e.n.), împărat care moare în timpul bătăliei la *Adrianopol* în 378 e.n. Mulți dintre barbari sînt fixați acum la Dunăre, să apere hotarul, dar strategia reușește mai puțin fiindcă atacurile prădalnice se repetă. În acest context se plasează incidentul relatat de *Zosimos* cu privire la atacul din 386 e.n., săvîrșit la Tomis de goții pe care cu greu *Gerontius*, comandantul cetății, i-a oprit printr-un act de înaltă bravură.

Un alt autor (*Sozomenos*, *Istoria bisericească*, VI, 21, 2) ne înfățișează Tomisul sec. V e.n. ca un oraș mare — prosper și renumit centru episcopal — ca urmare a politicii tolerante inițiate de Constantin cel Mare. Aici are loc adevărata operă de edificare a unor lăcașuri creștine, unele dintre ele, ca cele descoperite recent, fiind impresionante prin dimensiunile și criptele lor. Marea bazilică cu *martyrium*¹⁴⁴, interpretată ca fiind sediul arhiepiscopal — sau cripta pictată din Tomis — alături de alte două bazilici — sînt mărturii care dovedesc importanța sa față de celelalte reședințe ecleziastice din regiune. Amintim participarea unor reprezentanți ai clerului tomitan la diferite sinoade ecumenice, izvoarele vremii citind nume de episcopi care au intervenit energic în disputele dogmatice care condamnau arianismul. Din Tomis creștinismul a iradiat în nordul Dunării. De asemenea la goți și la huni.

Un tezaur capturat din Tomis atestă numele episcopului *Paternus* „mitropolit al provinciei *Scitia*“¹⁴⁵, iar alți urmași ai săi s-au dovedit mari personalități ecleziastice. Izvoarele menționează această poziție preeminentă a Tomisului în lumea creștină ortodoxă, veacuri în șir. Alături de edificiile religioase se înmulțesc și cele laice, prin grija unor împărați care se străduiesc să refacă imperiul. *Procopius din Caesareea* menționează că în timpul lui *Iustinian* (527—565 e.n.) în toată provincia se refac cetăți și orașe, unul dintre ele fiind Tomisul. Atunci breasla măcelarilor a refăcut pe bani proprii o porțiune a zidului de apărare cu un turn, fapt dovedit de inscripția săpată în piatră cu această ocazie, vizibilă și astăzi.

Imperiul romano-bizantin, istovit de nesfîrșitele războaie ale lui *Iustinian*, cu greu mai poate face față atacurilor barbare. Între anii 566—602 e.n. au loc lupte hotărîtoare cu *avarii*¹⁴⁶ și cu *slavii*¹⁴⁷. Tomisul suferă un greu asediu în anul 599 e.n., din care scapă cu mare anevoință.

La începutul veacului următor regiunea este ocupată de slavi — doar litoralul mai rămîne sub stăpînire bizantină. Lovitura decisivă o dau în anul 679/680 *bulgarii*¹⁴⁸, în drumul lor vertiginos spre sud, atrași de mirajul bogățiilor bizantine.

În chipul acesta se încheie epoca romană și romano-bizantină a Tomisului — ca și a întregii provincii de la Gurile Dunării — ale căror începuturi s-au împletit cu destinul poetului surghiunit; se pune capăt unei stăpîniri de peste șapte veacuri, care în formele-i social-economice perimate, mult îmbătrînite, zămislise, pe fondul restructurărilor etnice din această parte a lumii, alți oameni, cu alte obiceiuri, credințe, îndeletniciri . . . Sînt înaintașii noștri de la mijloc de mileniu care deveniseră deja o realitate perenă. Lor li se deschisese larg evul mediu; românii pontici sînt aceia care aveau să înfrunte eroic valurile noilor migrări ale *pecenegilor*¹⁴⁹, *uzilor*¹⁵⁰, *cumanilor*¹⁵¹ și *tătarilor*¹⁵²; ei aveau să cunoască îndeaproape civilizația străjuită de pajura bizantină a *Țarigradului*¹⁵³, sau să alimenteze cu roadele pămîntului lor de la Dunărea de Jos corăbiile neguțătorilor genovezi, în schelele de la *Vicina*¹⁵⁴, *Lykostomion*¹⁵⁵, *Constantia*, *Pangalia* (Mangalia) etc. Și nici că se puteau consemna în cronici fapte de eroism, de o bărbăție și de un curaj neasemuit, decît acelea dovedite de Basarabi¹⁵⁶ și de Mușatini¹⁵⁷, de Mircea cel Bătrîn și Ștefan cel Mare, de Iancu de Hunedoara¹⁵⁸ și Mihai Viteazul¹⁵⁹, de toți acei voievozi munteni, moldoveni și transilvăneni care au luptat cu sabia dreptății și drepturilor lor inalienabile, contra turcilor osmanlii, pentru a nu le ceda acest scump pămînt al patriei lor strămoșești.

Istoria a făcut însă ca cel mai puternic imperiu al vremii, devenit și stăpîn al Peninsulei Balcanice, să ia în stăpînire și acest pămînt, unde vor rămîne aproape patru veacuri și jumătate. Alte opresiuni și silnicii, impilări și vexațiuni, siluiri spirituale și vitregii amare . . .

Drumul istoriei medievale este presărat numai cu mărturii ale luptei și suferinței acelor care, păstrîndu-și ființa neatînsă de vicisitudini, vor ieși pînă la urmă biruitori.

Războiul neatîrnării din 1877 aduce țării noastre, pe lingă independență și suveranitate și împlinirea drepturilor

de stăpîni asupra acelei părți de țară cu largă deschidere la mare, țara lui Burebista, Decebal, Traian, Mircea cel Bătrîn...

La 23 noiembrie 1878, după Congresul de la Berlin, odată cu întreaga Dobroge, *Küstendje* — cum o numiseră pînă atunci turcii —, frumoasa cetate a lui Ovidius, redevine în pronunția românească de sorginte latină *Constanța*, reședință a județului omonim, portul cel mai mare al României la Marea Neagră.

Redată astfel țării din care a fost ruptă, Dobrogea, cu orașul său de reședință Constanța, avea să devină în anii renașterii sale, una dintre cele mai de seamă provincii românești. Și dacă ascensiunea sa social-economică și cultural-politică avea să întîmpine piedici nebănuite, reieșite dintr-o ocîrmuire nedreaptă care a dominat România burghezo-moșierească, în schimb, în anii socialismului victorios se vor produce în venerabilul oraș evoluții uriașe. Neîndoios, toate sînt rezultatele firești ale dreptelor întocmiri aduse de Partidul Comunist Român la capătul unor neînfricate lupte susținute decenii de-a rîndul de cei mai vajnici fii ai țării, de clasa celor care muncesc și se jertfesc, contra exploatării și parazitismului.

Milenarul oraș este astăzi între cele mai mari din țară, ca număr de locuitori, ca întindere și ca pondere economică. El s-a extins în decursul veacurilor în funcție de împrejurări și de regimul politic respectiv. Întotdeauna însă accentul de permanență umană l-a constituit peninsula care închide, la nord-est, golful portuar — portul fiind dintotdeauna rațiunea și fondul dezvoltării impetuoașe a Constanței. În jurul golfului, în care altădată adăstau corăbii mîinate cu pînze sau de ramele condamnaților, s-a desfășurat, succesiv, un proces de arhitectură și sistematizare care a împins orașul pînă la dimensiuni nebănuite. Și dacă adăugăm și plaja mirifică ce se întinde de la Năvodari în nord, pînă la Mangalia în sud, atunci înțelegem o dată mai mult de ce regimul administrativ contemporan al Constanței implică tot ceea ce a creat mai frumos civilizația socialistă pe litoral, suprapunînd cu suita stațiunilor balneoclimaterice, de renume universal, așezări getice și cetăți greco-romane care au ființat pe aici în urmă cu multe veacuri.

Monumentele străvechi, care populează orașul, și *Muzeul de istorie națională și arheologie* reprezintă în realitate oglinzi fidele în care se reflectă trecutul; ele reușesc în imagini veridice istoria veche, cuprinsă în mijlocul minunatelor edificii ale epocii noastre socialiste.

Să ne purtăm, așadar, pașii pe acolo pe unde poetul meleagurilor noastre și-a plîns amarul, dar a împărtășit și bucuriile acelora cu al căror destin istoria avea să dea peste milenii roadele unor civilizații despre care vin să ne mărturisească monumente antice minunate, la fel ca și zidurile din piatră și oțel, beton și cărămidă, ridicate de urmașii săi de peste veacuri.

1. *Parcul arheologic din curtea Catedralei*. Pe o suprafață de circa 1 000 m.p., se impun atenției zidurile restaurate ale unui mic sector din orașul Tomis — sec. IV e.n. Aici s-au efectuat săpături arheologice sistematice, între anii 1971—1975, dat fiind că pămîntul păstra intacte resturi de civilizație antică, straturile de pămînt nefiind scormonite decît cu prilejul unor lucrări edilitare moderne. Din cele mai de jos straturi au fost recuperate elemente arheologice care atestă vechimea cea mai îndepărtată a orașului Tomis: ceramică autohtonă daco-getică și grecească de import, semne premonetare în forma unor vîrfuri de săgeți, amfore de Chios, resturi de construcții în piatră, locuințe-bordeie cu podeaua adîncită în pămîntul viu etc. — totul datat la mijlocul sec. VI î.e.n.

Suprapunerea stratigrafică în scoarța superioară a solului a îngăduit reconstituirea unei continuități a vieții omenești în sec. VI—I î.e.n. și epoca romană, sec. I—VII e.n. La suprafață se pot vedea acum ziduri de locuințe, străzi și sisteme de canalizare, în cea mai mare parte reconstituite și consolidate în așa fel încît să se poată întregi imaginea unui cartier al Tomisului din sec. IV e.n., într-o zonă marginală a sa.

Se pot de asemenea întregi imagini ale modului cum era sistematizat orașul: străzi drepte, dar înguste, delimitate de pereții locuințelor, pavate cu dale mari de piatră și orientate NE-SV.

2. *Parcul arheologic*. Călătorul sosit la Constanța, în gara feroviară, parcurge obligatoriu spre centrul orașului modernul Bulevard al Republicii. Către partea sa finală, în dreptul clădirii recent construite — sediul Consiliului

popular județean — înainte de întretăierea sa cu bd. Tomis — pe latura din dreapta se întinde „parcul arheologic“. Amenajarea sa în anul 1963 a fost impusă de apariția de-a lungul bulevardului, pe o lungime de 600 de metri, a unor porțiuni din zidul de apărare al cetății Tomis. Cercetările au fost executate între anii 1915—1916 de către Vasile Pârvan și între anii 1958—1959 de către un colectiv al Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța. În secțiunea dintre cinematograful de vară „Tomis“ și clădirea Bibliotecii municipale, s-au degajat două porți de intrare în cetate: cea de vest făcea legătura cu cetățile de pe litoral, din sud, în primul rînd cu Callatis; cea din nord, în apropierea bibliotecii, făcea legătura atît cu așezările de pe țărmul din nordul Tomisului — în special cu Histria —, cît și cu așezările dacogetice din teritoriul rural, pînă la Dunăre, unde portul *Axiopolis* (Cernavodă) constituia baza de tranzit a mărfurilor aduse din spațiul carpato-dunărean. Ambele porți au fost reconstituite.

Zidul are mai multe turnuri de apărare pe traseul său. Observațiile științifice au dus la concluzia că el a fost construit în a doua jumătate a sec. III e.n., poate chiar în timpul împăraților *Tacitus* (275—276) și *Probus* (276—282). Distrus în cadrul atacurilor barbare de mai târziu, a fost refăcut în timpul lui *Justinian* (527—565 e.n.), după cum atestă inscripția cu caractere grecești care se află în paramentul turnului semirotund — acum reconstituit pe o înălțime apreciabilă, alături de calcanul înalt al Bibliotecii municipale. În același loc s-a realizat o hartă o Dobrogei, în ceramică și plăci de marmură albă, pe care sînt marcate prin simboluri, cetăți și așezări de epocă grecească, romană și daco-getică, toate identificate în anii din urmă.

Între zidul de incintă și sediul Consiliului popular al județului, într-un spațiu verde de dimensiuni apreciabile, de-a lungul aleilor sînt așezate piese arheologice diverse: chiupuri (*pithoi* — gr.; *dolia* — lt.), pentru păstrat alimente, cereale, apă, vin etc.; coloane de marmură sau de calcar cu capiteliuri, sarcofage și elemente de arhitectură etc. În partea centrală a parcului, la intrarea prin poarta de nord, sînt așezate pe postamente de beton, patru importante piese de arhitectură: o arhitravă, o cornișă, un

capitel uriaș și o friză, toate provenind dintr-un atelier de prelucrat marmura de pe malul portului, „la Serpentină“, aduse la lumină în cadrul campaniei de săpături din anul 1959.

3. *Galeriile subterane.* Peninsula, locul unde orașul nou se suprapune peste cel vechi, aduce, ca o curiozitate specifică, ineditul unor așa-numite *galerii subterane*. La circa 17 m adâncime, ele formează o rețea întinsă, cu înălțimi între 1,50—1,80 m, și largi între 0,80—1 m. Sînt canale săpate în stîncă de calcar, sau chiar în loess. Ca să se împiedice surparea pămîntului în porțiunile mai slabe, pereții au fost căptușiți cu piatră și mortar și apoi tencuiți. Au apărut astfel nenumărate ramuri, care străbat subsolul orașului în diferite direcții, uneori intersectîndu-se.

Cîteva porțiuni au fost cercetate mai atent. Astfel, galeria care pornește din fața Edificiului roman cu mozaic trece pe sub acesta și pe sub actualul Muzeu de istorie națională și arheologie, pe sub statuia și piața Ovidiu și ajunge în portul sportiv Tomis. De aici, continua spre vest, dar alunecările de teren, surparea malurilor, au antrenat și galeria. Se pare că ea continua în această direcție spre nord-vest, pînă dincolo de limita orașului actual, spre Mamaia.

Cercetătorii și-au pus fireasca întrebare la ce au servit aceste galerii prin care omul putea să meargă destul de lejer? S-a spus că sînt săpate anume pentru trecerea ostașilor și populației în caz de asediu și că aerisirea se făcea prin puțuri căptușite cu piatră, adînci de 16—17 m, care apar din loc în loc. Adăugăm însă observația că întotdeauna aceste puțuri aveau un capac de plăci de piatră ajurate, ornamentate prin traforare, și că ele se aflau la nivelul străzilor antice. Menționăm, de asemenea, că în porțiunea cercetată s-au descoperit sub imobilele din fața statuii lui Ovidiu două-trei conducte din tuburi ceramice care coborau din straturile de pămînt superioare în galerii. Coroborînd aceste constatări, deducem că ele foloseau în primul rînd pentru scurgerea apelor menajere și a celor pluviale din oraș. Nu excludem nici interpretarea potrivit căreia au servit pentru drenarea subsolului tomitan, anulînd efectul distructiv al apelor freatice care se scurgeau prin ele în mare. Dat fiind că în antichitate nivelul mării era mai jos decît în zilele noastre și că scurgerea apelor

freatice și menajere din canale se făcea lesne și rapid, lăsându-le mai tot timpul goale, este foarte posibil să fi folosit și la trecerea ostașilor și populației prinse de încleștarea vreunui asediu. Aceasta ar explica de ce, în cadrul numeroaselor atacuri barbare dintre sec. III—VII e.n., orașul a scăpat deseori cu succes de la dezastru.

4. *Termele romane.* Bulevardul Marinarilor — un fel de centură a portului, care începe de la Statuia Victoriei și merge spre capătul Peninsulei, la Vraja Mării și la intrarea nr. 1 în port — coboară printre mai multe obiective arheologice. La capătul său de sus, dinspre Statuia Victoriei, la dreapta, apare un mic complex arhitectural antic: este un turn de apărare al zidului de incintă. Pentru a da și o mai clară imagine simbolică asupra cetății din sec. III e.n., s-a așezat și o coloană cu capitel pe turn, și alta vizavi, unde se bifurcă bd. Marinarilor cu Aleea V. Canarache. Spre extremitatea sud-estică a bulevardului, după ce se depășește clădirea care adăpostește edificiul roman cu mozaic, pe faleză, apar ruinele *termelor romane* din sec. III—IV e.n. Un zid lung de aproape 30 m și înalt de 7 m făcut din cărămizi și blochete de piatră, care a aparținut unei săli pavate cu plăci de marmură și care sprijină acum malul. Este un zid dublu, cu un spațiu larg de 50 cm, care comunică direct cu sala mare prin orificii. Acestea serveau circulației aerului și aburilor calzi, produși printr-un sistem de încălzire — *hypocaustum*.

La dreapta, zidul desparte încăperea amintită de casa scărilor, care făceau legătura între terasa inferioară a falezei — nivelul portului antic — și cea superioară — nivelul vechiului oraș — are trei uși, cu canaturile făcute din piatră. Pe arhitrava uneia dintre ele se află o inscripție cu caractere grecești, din sec. III e.n., din care reiese că acolo se afla o încăpere în care se depozita lenjeria pentru cei care făceau baie: *lentiaron*.

Întregul ansamblu face parte din suita numeroaselor construcții care împodobeau faleza portului și este o mărturie autentică a civilizației tomitane, ajunsă la un înalt grad de evoluție.

5. *Bazilica portului.* La intrarea nr. 1 în port, bd. Marinarilor face o buclă largă prin spatele braseriei Vraja Mării pînă la intrarea în terme. Bucla înconjoară resturile

unui edificiu antic din sec. V e.n. Este absida unei bazeilice creștine, înscrisă unui zid gros, din piatră cu mortar, care făcea parte dintr-o construcție adiacentă, obișnuită pe lângă astfel de lăcașuri de cult în antichitate. Corpul bazeilicii era, se pare, într-o singură navă.

6. *Cripta pictată*. Se află în curtea liceului Mihai Eminescu și aparține unei bazeilice creștine ai cărei pereți, zidiți în piatră, s-au păstrat parțial. În schimb cripta subterană de sub altar se menține întreagă și are scări de piatră care acced în interior. Este o încăpăre cu trei nișe la răsărit, ale căror intrări largi permit o trecere lesnicioasă. Cripta este pictată în culori vegetale; tencuiala pe alocuri este sfărâmată sau chiar căzută. Se păstrează totuși motivele ornamentale cu caracter vegetal și chenare cu linii simple care închid carouri și ghirlande realizate din frunze. Predomină culorile verde, roșu, bleu, alb etc.

7. *Bazilica mare*. Tomisul sec. V—VII e.n., ca sediu episcopal și mitropolitan, se relevă nu numai prin mulțimea inscripțiilor de caracter creștin sau prin textele literare, ci și prin lăcașurile de cult, între care este de subliniat și Bazilica Mare. Se află între strada Traian (pe malul portului) și bd. Republicii, între imobile construite recent. Descoperită și cercetată în anii 1960—1961, s-a dovedit a fi cea mai mare construcție de acest gen din Dobrogea romană: are 48 m lungime și 23 m lățime. Absidei largi i se înscrie o criptă mare, cruciformă, compusă din 8 încăperi pătrate, zidite în piatră cu mortar și tencuite, toate formînd un *martyrium* — loc de păstrare a osemintelor unor martiri și înalți prelați tomitani. Cripta, ca și întreaga bazilică, se impune prin monumentalitate. Lîngă Bazilica Mare, mai spre nord-vest cu 30—40 m, sub Bl. E 3, se află resturile unei alte bazeilice, mai mici, cu o criptă simplă. Este acoperită cu pămînt. Ambele formau sediul episcopal, după exemplele care se cunosc și în alte centre ale lumii romane.

Și una și cealaltă sînt deocamdată acoperite cu pămînt, pentru mai buna lor conservare, urmînd ca proiectul restaurării lor să fie în curînd realizat.

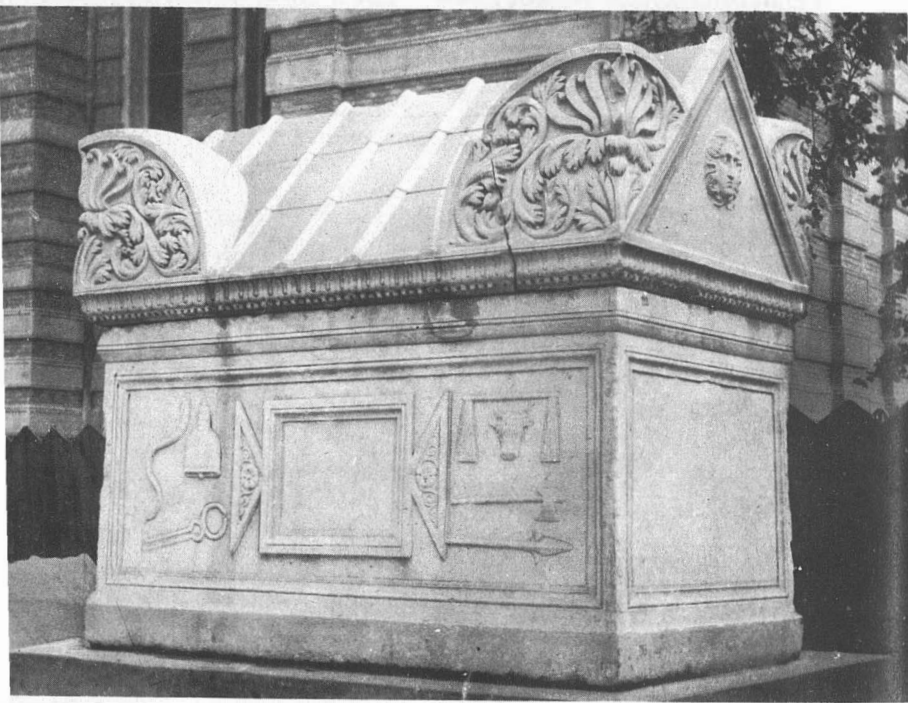
8. *Edificiul roman cu mozaic*. Este un mare monument arheologic de epocă romano-bizantină, descoperit în anul 1959; pentru protecția ei s-a clădit o hală din beton și

Delegația sulmoneză, condusă de primarul Antonio Trotta, și delegația Constanței, condusă de primarul Gh. Trandafir, în vizită la monumentul de la Adamclisi (Trophaeum Traiani).

Decebal și Traian, medalioane de David Serth.

Sarcofagul cu simboluri din Tomis (sec. II e.n.).

Fortuna cu Pontos, statueta din sec. II e.n. (Tomis).

OVIDIUS

METAMORFOZE

Ediția a II-a revăzută

Studiu introductiv,

traducere și note de

DAVID POPESCU

Ediții românești ale Metamorfozelor.

OVIDIU

METAMORFOZE

TRISTELE PONTICELE PVBLIVS OVIDIVS NASO

Ediții românești ale Tristelor.

P. OVIDII NASONIS TRISTIVM

LIBRI V.

ET

EPISTOLARVM

EX PONTO

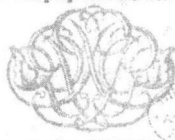
LIBRI IV.

SCOLII PERPETVI EXPLANATI
adiectaque Tabula Geographica,
Vita Ovidii, Chronologia horum carminum,

et in hunc usque locum
ad usum inuicem elegantiorum litterarum
adaptatis

PROF. J. E. G. O. L. P. F.

Cur. Præf. Reg. Mus. Vol. 8. Elci. Sax.

Prostant COBURGI,

apud J. E. G. O. L. P. F.
Superiores, Scenae PENTZOLDIANO.
A. C. 1812. XII.

Primarul Constanței, Petru Nicolae, este declarat cetățean de onoare al Sulmonei de către primarul Paolo di Bartolomeo (1973).

Italia și Peninsula Balcanică. Se poate vedea figurat alegoric drumul lui Ovidiu de la Roma la Tomis. Basorelief compus de Gh. Popescu și L. Nunni Donna.

Delegațiile constănțeană și sulmoneză în sala de recepții a Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța; deasupra, în frescă, se poate vedea portretul lui Ovidiu.

Car alegoric la statuia lui Ovidiu din Constanța, în 1928, la sărbătorirea semicentenarului reintegrării Dobrogei în hotarele României.

**Basorelief de pe Columna lui Traian reprezentind chipuri de daci.
Muzeul de istorie națională și arheologie din Constanța.**

sticlă. Din piața Ovidiu, o frumoasă alee, care desparte clădirea Muzeului de istorie națională și arheologie de un bloc modern de locuințe, conduce către mozaicul construit în sec. III—IV e.n., pe faleza portului antic, de a cărui funcțiune comercială se leagă în chip organic.

Grandiosul ansamblu arhitectural face parte integrantă dintr-un șir de edificii care înfrumusețau în trecut trei din cele patru terase ale falezei. A patra, cea inferioară, apropiată de nivelul mării, cu cheiuri, instalații portuare, magazii de cereale, diguri etc., este acoperită cu pământ.

De-a lungul aleii care pornește din piața Ovidiu și duce spre Mozaic, se înșiruie la dreapta, pe postamente de piatră, mai întâi o arhitravă de marmură, fragmentată, și apoi 7—8 inscripții funerare în versuri grecești. Ele pun cititorul în atmosfera specifică epocii în care teama și regretul, credința transcendentă și respectul pentru divinitățile adorate făceau din omul obișnuit un tribut al neștiinței și necunoscutului.

Pardoseala cu mozaic măsoară în antichitate aproximativ 2 000 m.p. (sala avea 100 m lungime și 20 m lățime). Construcția de preservare îmbracă numai 700 m din suprafața inițială, adică numai partea unde s-a găsit pavimentul mozaicat.

Pereții, ciți au mai scăpat efectului distructiv al veacurilor de vicisitudini, au pe latura de nord-vest înălțimi de pînă la 8 m. Sînt realizați din straturi alternînde de piatră și cărămizi, iar pe fețele interioare ritmează cu pilăstri. Totul era tencuit cu mortar și apoi placat cu marmură albă și colorată, într-o gamă ornamentală de la care păstrăm capiteli, basorelieful, motive vegetale și geometrice etc. Modul de fixare a plăcilor de marmură pe suprafața pereților se lasă reconstituit grație numeroaselor găurele adîncite în pereți pentru introducerea crampoanelor de metal.

Pavimentul cu mozaic policrom este conceput în două mari registre: un chenar lat de aproape 7 m și o parte centrală cu cercuri ornamentate diferit, înscrise unor mari carouri.

În registrul lateral apare mai întâi un vrej de iederă ce șerpuiește pe toată lungimea sălii. Unele sînt albe cu contur roșu, altele, spre sud-vest, cu negru. Diferența de culoare și de formă — ultimele vădesc o oarecare stîngă-

cie în realizare — se explică prin refaceri ulterioare. Și, dacă asociem observația aceasta cu aceea a deosebirilor din structura peretelui aferent, înțelegem mai clar că în decursul existenței sale edificiul a suferit reparații în urma unor distrugerii provocate fie de mișcări tectonice, fie de atacuri barbare.

Brîului de iederă îi urmează spre interior o bandă largă de rozete cu patru foi, rezultate din intersectarea unor cercuri. Totul este limitat de torsade — un adevărat șnur în nuanțe ce se acordă perfect cadrului general. Un ultim motiv al chenarului este așa-numitul „nod al lui Solomon“, flancat la rîndu-i de două „valuri etrusce“.

Partea centrală a covorului are o decorație mai complexă. Deosebim spre capătul de sud-vest un mare pătrat cu chenar și șnur, căruia i se înscrie un cerc de solzi ce descresc de la perimetru către centru; totul este realizat într-un joc de culori și forme de mare efect plastic.

Cel de al doilea mare pătrat, cu cerc înscris la nord-est, conține o rețea de carouri mici, romburi și alte figuri geometrice, cu motive ornamentale diferite; vase din care răsar frunze, panoplii, cruci gamate, linii frînte etc. Într-unul din colțurile marelui pătrat se impune silueta unui vas — *cantharos* — din care ies frunze de iederă, dar a cărui toartă dinspre dreapta desenează unica imagine zoomorfă din ornamentica covorului policrom: un porumbel.

Dacă adăugăm și faptul că între cele două carouri centrale se întinde o adevărată „plasă“ împletită din același șnur ce apare deseori pe suprafața mozaicului, avem imaginea întregului covor — adevărată operă de artă a secolului III—IV e.n.

Construcția de preservare a acestui mare obiectiv istoric-arheologic, are două nivele: un promenoar superior de-a lungul căruia sînt orînduite elemente arheologice scoase din săpături: ancore de metal, amfore „piriforme“ încărcate cu substanțe rășinoase de import (smirnă, tămîie, colofoniu, minereuri de fier etc.); apoi se coboară pe cel de al doilea promenoar, care îngăduie o atentă și apropiată examinare a edificiului cu mozaic și a pereților. Printr-o ieșire prevăzută pe latura de nord-est, se ajunge la casa scărilor — în realitate un hol pardosit cu dale de piatră care face legătura între terase.

Coborînd spre terasa inferioară, pe scările originale, în partea stîngă apare o succesiune de încăperi care au servit în antichitate pentru comerț și, în continuare, resturi de ziduri masive ale altor construcții; la dreapta treptele se leagă de clădirea restaurată și conduc spre substrucție — terasa a III-a unde, de la un capăt la celălalt al edificiului se succed 11 încăperi largi, cu intrările arcuite. În antichitate acestea serveau drept magazii și antrepozite pentru mărfuri. Așa se explică de ce în încăperile nr. IV și V s-au găsit imense cantități din produsele care intrau sau ieșeau din portul tomitan.

Edificiul roman cu mozaic se constituie într-un muzeu de aspect și interes aparte, componentă organică a istoriei milenare a orașului Constanța, care unește perfect arhitectura veche cu cea nouă, modernă.

9. *Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța.* Deschis la 25.XII.1977 în clădirea fostei primării a municipiului, din piața Ovidiu, Muzeul de istorie națională și arheologie din Constanța — mai înainte, Muzeul de arheologie — este rezultatul unui recent proces de reorganizare pe baze tematice elaborate într-o nouă viziune și într-o structură care sintetizează istoria părții de țară pe care o reprezintă, într-o succesiune narativă ce se întinde din antichitatea îndepărtată pînă în contemporaneitate.

Cele 24 de săli — număr ce sporește cu marea încăpere de la parter rezervată tezaurelor arheologice — din cuprinsul unui măreț edificiu aflat în piața Ovidiu (peninsula constănțeană) și o sală a Centrului de studii ovidiene se înlanțuie, conform cu desfășurarea muzeologică adaptată succesiunii cronologice a istoriei românești. Din zorii comunei primitive și pînă în zilele socialismului victorios, rînd pe rînd se derulează simbolic, și într-o condensare specifică metodei de exprimare muzeală, tot ce au creat mai măreț și au înfăptuit mai temeinic înaintașii noștri. Te întîmpină, în săli spațioase, iluminate și îmbrăcate tocmai în vederea dobîndirii contrastelor, o nesfîrșită gamă de piese de mult consacrate ca neprețuite componente ale patrimoniului cultural național; altele, scoase mai de curînd la lumină prin grija celor care ostenesc în căutarea trecutului mai îndepărtat, vin să desăvîrșească ansamblul muzeal care asigură prestigiul științific și artistic al noului lăcaș. Cine nu cunoaște superbe statuile din grupul celor

24 de monumente sculpturale descoperite la Constanța în anul 1962, între care Fortuna și Pontos, alături de Șarpele Glykon, sînt vedete magistrale ale civilizației tomitane din secolele I—II e.n. ? Sau cui îi sînt străine acele splendide statuete de pămînt ars — de tip Tanagra — care în dispunerea lor expozițională vin să degaje atîta sensibilitate ? Dar puțini sînt aceia care au putut să afle că în așa-numita sală „tezaur“ a Muzeului constănțean se aliniază precedentelor vestigii, altele inedite; să amintim cu titlu de informație: *centauromachia* — friză de marmură de la Callatis, cu redarea în basorelief, în formă desăvîrșită, a luptei dintre lapiți și centauri; un basorelief de marmură cu imaginea, perfect sculptată, a unui cavaler cu mantia fluturînd; o gîngășă camee, de mărime medie, scoasă dintr-un mormînt al necropolei romane de la Capidava; tezaurul celor peste 2300 de piaștri de argint, scos ocazional cu fierul plugului la Cernavodă ș.a.

În circuitul tematic al muzeului înfățișările arheologice de pe pănouri poartă mai întotdeauna amprenta noului, ori sînt înscrise unor ansambluri ilustrative complexe. Oricine zăbovește în fața inspiratelor diapozitive, care alătură secvențe de pe Columna de la Roma și silueta Monumentului triumfal de la Adamclisi, de curînd restaurat și redat patrimoniului cultural național; hărți și texte explicative circumscrise aceluiași cadru — dominat de medalioanele ce ne înfățișează chipurile lui Decebal și Traian — explică începuturile zămislirii românești ca popor și limbă.

Ideea romanității și perenității noastre în spațiul car-pato-dunăreano-pontic este întărită apoi, prin multitudine și varietatea materialelor reunite conform cu realitatea istorică. Alături de piese care grăiesc în epoca romană despre urbanism, armată, comerț, artă etc., întîlnim unelte și ceramică geto-dacice, datînd chiar din **veacurile** de adîncire a procesului de romanizare. Încă în secolele II—IV băștinașii geto-daci, reprezentau o entitate capabilă să-și asigure prezența și continuitatea, în dispută cu autoritatea romană. Asimilarea și ipostazele de mai tîrziu ale amestecului etnic — cu urmările sale cunoscute — din acest spațiu geografic, sînt marcate în muzeu cu inscripții, monede, ceramică, fragmente sculpturale și arhitecturale,

unelte, planuri de cetăți și fortificații, imagini grafice de edificii publice și particulare, locuința tipic românească din secolele IX—X găsită la Capidava ș.a.

Trecerea de la antichitatea clasică și feudal-timpurie către feudalismul dezvoltat și epoca modernă și contemporană se produce printr-o organică înlanțuire a mărturiilor fie arheologice, fie de arhivă.

Este impresionantă cunoașterea realităților din secolele X—XI, când bizantinii și genovezii ¹⁶⁰ își disputau interesele comerciale și militare cu stăpînitorii de drept și de fapt ai acestor pămînturi: hărți nautice, resturi de corăbii, arme și unelte, imaginea cetății de la Enisala ¹⁶¹ sau cea de la Păcuiul lui Soare ¹⁶², invită la contemplare și cunoaștere, iar chipul dominator al lui Mircea cel Bătrîn, redat aidoma frescei de la Cozia ¹⁶³, confirmă perfect care a fost locul și rolul Dobrogei în conștiința noastră națională. Tocmai această conștiință a constituit în evul mediu mobilul permanent care a îndemnat pe Vlad Țepeș, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și alți mari voievozi să lupte pentru dreptate și neatîrnare la fel ca și pentru alungarea cotropitorilor de pe această moșie a lor, care le deschidea larg drumul apelor „mării celei mari” către toate orizonturile lumii. Pămîntul dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră, parte integrantă a vetrei strămoșești, poartă pecetea marilor fapte săvîrșite de poporul român în veacurile de mari frămîntări, iar, ca o încununare a acestora, momentul crucial din istoria Dobrogei, războiul de independență de la 1877, cu deznodămîntul său care a însemnat revenirea provinciei românești transdanubiene la trupul de unde a fost ruptă, ocupă maiestuos un spațiu impunător în muzeu. Eroi marii epoei și tot ce a rezultat de aici se constituie într-un complex muzeal elevat — bază a României moderne care înregistrează la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX evenimente memorabile. Între acestea — fără să mai amintim marea Unire din 1918 — se acordă o binemeritată atenție mișcării socialiste și muncitorești, care în Dobrogea a avut o activitate intensă și a dat mari eroi ca Andrei Ionescu ¹⁶⁴ sau Filimon Sîrbu ¹⁶⁵ — ca să ne limităm la cîțiva dintre cei dispăruți. Revoluția de eliberare socială și națională, anti-imperialistă și antifascistă din 1944, cu evenimentele de mare ecou în viața politică a patriei noastre postbelice, cu

acea infinită gamă de restructurări și mutații radicale ce se datoresc clasei muncitoare și Partidului Comunist Român, în frunte cu secretarul general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, permit edificarea vizitatorului pe linia înfăptuirilor istorice contemporane.

În chipul acesta mesajul istoric își atinge țelul și se împlinește dorința atîtor generații de arheologi și istorici care s-au străduit din răputeri altădată să înalțe la malul Mării Negre un lăcaș muzeal demn de istoria unui popor care și-a durat aici nemuritoare opere testimoniale. Muzeul de istorie națională și arheologie din Constanța s-a constituit astăzi într-un veritabil depozitar de istorie multimilenară, spre lauda generațiilor noastre care au știut să aureoleze prezentul faptelor înălțătoare ale socialismului cu pildele înțelepte și vrednice de laudă ale strămoșilor.

Permanențe ovidiene

Indiscutabil, *Metamorfozele* constituie opera de vîrf a geniului ovidian, atît prin frumusețea pieselor constitutive, cît și prin implicațiile lor în literatura universală. Fiindcă puține din marile lucrări literare ale antichității au avut atît de mare aderență în rîndurile oamenilor de litere ca aceste minunate istorioare. La timpul potrivit s-a arătat că de aceste mituri sau legende s-au mai apropiat și alți artiști greco-latini, dar nimeni dintre ei n-a cunoscut popularitatea lui Ovidius și, deci, faima sa. Se știe că nu este destul să scrii frumos, numai pentru o categorie restrînsă de cititori, ci trebuie să elaborezi opera în așa fel încît ea să prezinte interes pentru întreaga lume. Or, Ovidius, încă de la începutul activității sale literare a înțeles să producă pentru lectori și nu numai pentru cercuri restrînse; a intuit minunat condiția necesară pentru ca opera sa să devină nu numai perenă, dar și universal valabilă.

Un loc aparte îl ocupă cele două colecții de poezii elegiace: *Tristia* și *Pontica*, opere a căror substanță se trage din lirismul cel mai autentic. În ele autorul își cîntă iubirea, își plînge durerea, își întreține speranța într-o viitoare reabilitare. Dar se pune întrebarea: fără suferința exilului de la Tomis, s-ar fi născut oare cele două perle ale liricii universale? Elegiile sale pontice sînt un dar făcut umanității, care de la apariția sa și pînă astăzi, iubește, plînge și speră. Aceste stări sufletești sînt de fapt izvoarele din care s-a născut poezia lirică.

Operele ovidiene sînt valori poetice de certă calitate, deoarece reușesc să atingă țelul suprem: ele comunică lectorului emoția estetică și au dat umanității un mesaj nou. Ele ne înduioșează și ne zguduie.

I s-a reproșat lui Ovidius că în *Tristia* și *Ex Ponto* manifestă retorism. Este adevărat. Dar să vedem în ce constă acest retorism: în rugămințile către autocrați de a-i curma osînda; în enumerarea momentelor dramatice produse de despărțirea familială; în implorarea amicilor de a interveni în favoarea sa la Curtea imperială etc. Cum poți convinge pe cineva dacă nu exagerezi voit anumite situații? Iată pentru ce retorismul ovidian nu trebuie socotit drept un minus în tehnică poetică, ci un mod de autoanaliză, în care se pot pune accente persuasive.

Am amintit mai sus că o altă condiție de îndeplinit de către artistul autocritic este aceea de a înmîna un mesaj nou umanității. Ce anume mesaj personal ne-a adresat poetul sulmonez? Este chemarea duioasă la iubire! În lumea contemporanilor săi Ovidius aplică o nouă exegeză genului feminin, făcîndu-se confesorul lui intim și aplecîndu-se ou multă delicatețe și cu foarte multă înțelegere asupra femeii. Putem spune că, prin duioșia sa, el anunță în lirica universală aparițiile lui Petrarca, Dante, Alfred de Musset și, de ce nu, a marelui Mihai Eminescu. Fiindcă nu în zadar s-a autointitulat în propriul său epitaf „cîntărețul iubirilor gingașe“, iar invitația din finalul cîntecului funebru emoționează prin cuvintele „tu care treci întîmplător pe-aice, dac-ai iubit vreodată, rostește: cdihnească-se oasele lui Ovidiu în pace“.

Puțini sînt poeții antici care au inspirat, în cele două milenii de la moartea lor, atîți urmași ca Publius Ovidius Naso. Și acest fenomen confirmă puterea sa de seducție. Emulii săi de mai tîrziu vor dovedi că admirația poezilor medievali și moderni nu s-a manifestat doar formal, ci și-au însușit motivele ovidiene, integrîndu-le substanței propriilor lor opere. Grație compilărilor și imitatorilor, dar mai ales traducătorilor și artiștilor autentici, care au reconsiderat materialul ovidian, acesta a intrat în circuitul de valori universale. În evul mediu au fost puse în circulație diferite interpretări alegorice și cu finalitate moralizatoare ale pieselor din *Metamorfoze* — scrierea cea mai răspîndită dintre toate operele lui Ovidiu. Reprezen-

tanții literaturii franceze medievale, care au cunoscut profund opera lui Ovidius, sînt: *Chrétien de Troyes*¹⁶⁶, *Guillaume de Lorris*¹⁶⁷ și *Jean de Meung*¹⁶⁸. Pentru suavul poet englez *Chaucer*¹⁶⁹, autorul vestitelor *Povestiri din Canterbury*, *Metamorfozele* și *Fastele* erau operele predilecte, socotite a fi de mare valoare estetică. Dar poeziile lui Ovidius cunosc o mare răspîndire mai ales în epoca Renașterii.

Celebrul canzonier Petrarca — prerenascentist — adre-sindu-se Laurei, folosește mijloace de expresie ovidiene. Mulțumită erudiției mitologice și măiestriei lor artistice, *Metamorfozele* au fost mult apreciate de umaniștii Renașterii din Italia, Franța și Anglia. În Franța, de exemplu, *Ioachim de Bellay*¹⁷⁰ și *Pierre de Ronsard*¹⁷¹ sînt cei mai fervenți admiratori ai poetului sulmonez. Ei imită și prelucreează în piesele lor lirice motive poetice ovidiene. De asemenea, în Anglia — unde marele Shakespeare este considerat coroana întregii renașteri a occidentului european — motivele ovidiene se resimt în minunatele sale sonete ca și în piesa *Visul unei nopți de vară*. În aceasta autorul englez preia legenda lui *Piram* și *Tisbe* și cea a lui *Acteon* și-și transformă eroii, după modelul ovidian, *Acteon*, *Narcis*, *Echo* etc. De asemenea, în literatura germană mari scriitori ca *Goethe* și *Schiller* beneficiază de inepuizabila sevă ovidiană. Legenda doctorului Faust, cu transformarea sa la comanda unei vrăjitoare, parcă ar descinde de-a dreptul din *Metamorfoze*.

*

Spuneam că Ovidius face parte și din galeria poetilor naționali. Aceasta nu numai fiindcă a scris un poem în limba strămoșilor geto-daci, dar opera și figura lui au pătruns de timpuriu în literatura română. Prima traducere în românește, scurtă dar cu suficient drept de document, datează încă din anul 1679 și ea se datorează unui anonim din Sibiu. La 1803, *Vasile Aaron*¹⁷² face o traducere mai întinsă, a șapte legende din colecția *Metamorfozelor*, sub titlul: *Alese istorii din Cartea Mutărilor* — încercare nepublicată însă. În 1807 în schimb, se traduce și se publică în românește în întregime de către un autor necunoscut *Metamorfozele*. În 1808 logofătul Scarlat Barbu Cîmpea-

nu¹⁷³ traduce, prelucrează și adaptează *Metamorfozele* la stilul popular, intitulându-le „Basnuri“ în loc de „Cinturi“. Dar această răspîndită operă este amintită și în *Cartea pentru descălecarea dinții*, a lui Nicolae Costin¹⁷⁴. Printre primii traducători și imitatori ai lui Ovidius figurează chiar marele cronicar Miron Costin¹⁷⁵, iar savantul domn moldovean Dimitrie Cantemir¹⁷⁶, în *Chronicul vechinii româno-moldo-valahilor*, ca și în *Descriptio Moldaviae*, amintește și de viața lui Publius Ovidius Naso.

Din *Metamorfoze*, mai traduc apoi, Ion Barac¹⁷⁷, Timotei Cipariu¹⁷⁸ și Costache Conachi¹⁷⁹ încă din prima jumătate a secolului trecut, iar în cea de a doua jumătate, Bogdan Petriceicu Hasdeu¹⁸⁰ și Ștefan Vîrgolici¹⁸¹ traduc din *Elegiile din Exil*. În fine, la sfîrșitul secolului XIX, *Ars amandi* apare în românește la Focșani. În 1890, din colecția *Fasti* se traduc cîteva cînturi. Chiar și Eminescu contribuie la cunoașterea operei ovidiene, traducînd din *Tristele*, nemuritoarele versuri:

*Donec eris felix, multos numerabis amicos,
Tempora si fuerint nubila, solus eris.*

(*Tristia*, I, 9,5—6)

*Cît vei fi fericit, număra-vei amici o multime,
De se vor întuneca vremile, singur rămîi*¹⁸².

Tot Eminescu traduce din poemul semnat de Pușkin — *Către Ovidiu*¹⁸³.

În epoca modernă, după incerte căutări privind existența și localizarea cetății Tomis, se reușește identificarea sa în subsolul orașului Constanța, iar conștiința colectivă a poporului român nu a cunoscut odihnă pînă ce nu a aflat prin izvoare directe și referiri indirecte, că marele poet sulmonez și-a sfîrșit zilele în acest colț de străvechi pămînt românesc, la marginea Mării Negre. De aceea, în tot cursul sec. XX, literatura și lirica românească înregistrează o contribuție masivă la patrimoniul culturii universale, cu lucrări de o valoare incommensurabilă — fapt explicabil tocmai prin apartenența lui Ovidius la pămîntul țării noastre.

Cîstind memoria lui Ovidius, poporul nostru demonstrează că înțelege să-și continue avîntul spre pro-

gres, să prețuiască moștenirea înaintașilor. Din acest unghi am încercat să-l redăm contemporaneității, fiindcă acest cântăreț al „iubirilor gingașe“ a izbutit să biruie uzura celor peste două milenii și să ajungă în zilele noastre amplificat la proporțiile unui creator de valență universală. Durata operei sale n-a fost cea a unei relicve ascunse și descoperite după secole, ci una permanent activă, în continuă luptă cu critica și servind minunat ca mijloc de antrenament intelectual și de aspirație creatoare, la zeci și zeci de generații.

*

Robusta sa personalitate a persistat pe meleagurile de surghiun, îmbrăcînd în viziunea generațiilor care i-au urmat, forme dintre cele mai variate, amplificîndu-se adesea pînă la proporțiile unor legende în fața cărora ochiul cercetătorului trebuie să fie extrem de circumspect.

Legendare sau chiar știri deformate, izvorite din circumstanțele istorice atît de vitrege ale locurilor, se impune totuși o succintă trecere în revistă a datelor destinate să lămurească cititorul asupra unor ipostaze ovidiene în veacurile care i-au succedat morții la Tomis.

Știm că Ovidius se stinge din viață la Tomis în anul 17 e.n., singura informație demnă de crezare fiind opera lui *Eusebius din Caesareea*¹⁸⁴, a cărui *Cronică* a suferit interpolări făcute ceva mai tîrziu de către un alt scriitor ecleziastic, *Hieronymus* (345—420 e.n.).

Pe scurt, cronica relatează: *Anno 17 p. Chr. CXVIII Olymp. Ovidius poeta in exilio diam obiit et iuxta oppidum Tomos sepelitus.* — „În anul 17 d. Chr., în timpul olimpiadei 198, a murit în exil poetul Ovidius care este înmormîntat lingă cetatea Tomis“.

Izvoarele literare mai tîrzii, datorate lui *Georgius Trapezuntius*¹⁸⁵, călugăr grec care preda la Veneția, și lui *Caelius Rhodiginus*¹⁸⁶, scriitor umanist de la începutul veacului al XVI-lea, ambii bazați, se pare, pe informații culese din opera călugărului bizantin din sec. XIII, *Planudes*¹⁸⁷, relatează nu numai că Ovidius s-a bucurat de onoruri alese din partea tomitanilor, dar că după moarte i s-a făcut un lăcaș funerar demn de mare admirație, pe care l-au depus undeva la poarta de atunci a cetății. Cît

de veridice sînt aceste importante ştiri, şi pe ce se bazează ele este foarte greu de demonstrat. Însă pînă la proba contrarie, poate pînă la o fericită descoperire arheologică pe care ne-am putea construi alte concluzii, le vom lua în considerare pe cele amintite.

Dar unde putea fi acest zid cu poarta sa? Nu există nici un indiciu, cît de vag, pe urmele căruia cercetătorii ar putea întreprinde săpături.

S-ar putea bănuî numai, că la vremea exilului tomitan al lui Ovidius, încă mai funcţiona incinta elenistică, destul de mică, dacă judecăm că putea fi apărată de numai 40 de oşteni comandaţi de doi *hegemoni*. Traseul său ar fi putut urma linia de demarcaţie între peninsula şi zona continentală a oraşului actual admitînd că micul *polis* — *πολίχιον* — în accepţia lui Strabo (Georg. VII, 6, 1) — ocupa numai promontoriul.

De căutat mormîntul aici, fie el un sarcofag impunător fie numai o urnă sepulcrală, este imposibil, şi aceasta din două motive hotărîtoare: a) straturile de civilizaţii au fost atît de mult şi adînc răscolite în vremurile moderne încît elementele arheologice, indiferent de epoca lor, au fost categoric distruse; b) suprapunerea diferitelor oraşe în succesiunea lor cronologică, în acest loc culminînd cu aşezarea modernă a Constanţei peste vatra vechiului Tomis, face astăzi imposibile cercetări sistematice. Dar cine ştie?!?

Poate că tradiţia şi legendele din jurul Constanţei ar putea duce la unele dezlegări, şi unele începuturi în acest sens s-au făcut. În ciuda insuccesului lor, ni se par demne de reţinut două episoade de dată mai recentă, cu întîmplări legate tocmai de dorinţa contemporanilor de a descoperi relicva funerară a marelui poet.

Seculara dominaţie otomană la Dunărea de Jos se apropia în chip inerent de sfîrşit. Popoarele din Balcani îşi cereau dreptul la libertate şi independenţă. Disputa înversunată dintre Imperiul ţarist şi cel otoman pentru stăpînirea gurilor Dunării, pleda încet şi sigur pentru închegarea statului unitar român. Războiul Crimeii, 1853—1856¹⁸⁸, constituie un prim prilej în direcţia unirii Moldovei şi a Ţării Româneşti.

Din Dobrogea, vasele englezeşti şi franţuzeşti, încărcate cu monumente arheologice de la Tomis şi împrejurimi, luau drumul marilor muzee occidentale. Spolierea, impusă

prin forța împrejurărilor dramatice ale epocii, are însă și un rezultat științific de importanță capitală pentru români: inscripțiile grecești și latine, încăpute pe mâinile unor autorități științifice, ca Th. Mommsen¹⁸⁹, determină topografic Tomisul, pe locul fostului sat Anadolkiioi¹⁹⁰ de lângă Küstendje (Constanța). De aici savanți străini și români — între alții locul preeminent i se cuvine lui Gr. Tocilescu — au dedus lesne apoi, în jurul anului 1880, că însăși Constanța suprapune exact anticul Tomis. Cu această demonstrație științifică incontestabilă se pune capăt tuturor disputelor anterioare, se stabilește exact locul cetății de exil a lui Ovidius, iar condițiile istorice noi, date de integrarea Dobrogei hotarelor naturale ale României imediat după războiul de independență din 1877, concură la vaste cercetări arheologice și istorice, cu rezultate excepționale.

Lui Ovidius i se acordă atenție deosebită, românii și italienii căutându-i urmele în fosta cetate, sau pe lângă ea, în tradiții, obiceiuri, povestiri etc. Emulația legitimată de entuziasmul renașterii și unității unui popor tânăr, viguros și cu trecut îndepărtat strâns legat de daco-geți și romani, devine pentru generațiile de atunci un fundament moral, un crez patriotic.

Pe acest fundament psihologic se naște în 1880 ideea prefectului Remus Opreanu de a înălța lui Ovidius o statuie în orașul care abia cu puțin înainte se identificase cu Tomisul antic! Gr. Tocilescu, dînd curs unor imperative categorice ale epocii, croiește vastul plan al cercetărilor de la Adamclisi, al organizării unui mare muzeu constănțean — alături de același inimos prim-prefect al Constanței — și, tot în acea vreme, omul de vastă cultură și mare prieten al românilor, napolitanul Bruto Amante¹⁹¹, vine la Constanța, pe urmele sulmonezului.

Bruto Amante, fiindcă asupra lui vom stărui, a auzit de o „insulă a lui Ovidiu“. Și împreună cu gazdele sale constănțene întreprinde în 1884 o excursie în insula din mijlocul lacului Siutghiol, de lângă lacul *Canara* — azi comuna suburbană „Ovidiu“, de lângă autostrada care leagă orașul București de Constanța — convins fiind că povestirile relatate de sătenii turci, ca și denumirea ostrovului amintit, l-ar putea pune pe urmele poetului. Iată ce notează vizitatorul italian: „În insulă, care aparține lui

Ibraim Effendi și unde n-a pătruns poate niciodată vreun vânător, un straniu spectacol se înfățișa ochiului. Sute de vulturi, mii de corbi și de porumbei sălbatici se învîrtesc în aer și formează o boltă deasă deasupra tufișului. Crăcile sînt acoperite de un mare număr din acești locuitori și strigătele lor sînt așa de asurzitoare și insuportabile încît este imposibil de a rămîne mult timp în insulă. Copacii sînt în mare parte stejari foarte vechi, ici-colo se văd peri sălbatici și cîteva vițe pe care am observat struguri de o micșorime extraordinară, iar pe jos crește cucută. La mijlocul insulei se află o grămadă mare de pietre, care par a fi fost transportate acolo în trecut pentru vreo mare clădire în perimetrul insulei“.

În fața insulei, la puțină distanță, se văd pe țărm multe case răspindite care formează satul *Canara* (cuvînt turcesc care înseamnă *stîncă*).

D. Contogiorgi scrie că satul Canara este într-o insulă ce se află în lagună și că acesta, după spusa indigenilor, conține casele unui personaj însemnat. „Într-un teren vecin cu lagunele pasc vitele și acesta se numește *Tomes*, chiar azi după cum mi-au spus primații¹⁹² și hogii¹⁹³ tătari cu care am vorbit mulțumită dragomanului¹⁹⁴ meu Năstase al lui Ion Adrianopolitanul, care locuiește în acel sat de mult timp făcînd comerțul de băcănie. Dragomanul meu mi-a mai spus că fuseseră transportate de acolo la Constanța chiar cu căruța sa, două pietre mari cu inscripțiuni elene și că mai erau încă multe alte pietre în zidurile caselor Nogailor tătari¹⁹⁵ unde nimeni nu putea pătrunde (...). Dincolo de satul Canara spre N-E, se află o vastă cîmpie acoperită cu coloane înjumătățite, cu pietre și pervasuri sculptate și ornate cu flori, rămășițe de mari clădiri. La extremitatea cealaltă spre est, se află un istm de nisip care înconjură laguna“ (— Este cordonul litoral, pe care astăzi se înalță stațiunea balneoclimaterică internațională Mamaia — n.n.).

Premisa lui Bruto Amante a prins, cu timpul, valoarea unei ipoteze de lucru, căreia în 1963, cercetători ai Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța i-au dat curs, prin practicarea unor săpături reclamate și de prezența unor indicii de suprafață, determinate periegetic.

În lumina celor descoperite conchidem: popina a fost locuită într-o îndelungată epocă a antichității, atît în

cadrul orînduirii comunei primitive, cît și în perioada sclavagistă greco-romană. Acest lucru este firesc din moment ce lacul prezenta condiții optime pentru dezvoltarea vieții omenești: posibilitatea practicării agriculturii și a pescuitului; în plus, era bine apărată de apele lacului.

În epoca romană ea a constituit o parte a unei așezări întinse și bogate în materiale arheologice, situată pe malul de vizavi, la SV, pe locul unde astăzi există grădinile C.A.P. Ovidiu, și unde săpăturile din ultimii ani pun în lumină o puternică fortificație.

Această vecinătate imediată, precum și similitudinea materialelor arheologice de pe insulă cu cele din fortificația alăturată — unul dintre numeroasele castre de pe teritoriul rural al Tomisului — atestă faptul că insula a fost populată în antichitatea romană. Deși săpăturile nu au scos la iveală resturi de construcții romane, așa după cum se sperase, ele au existat. Dovadă, numeroasele blocuri de piatră semifasonate aruncate pe marginile insulei, precum și relatările călătorului italian, Bruto Amante.

Corelînd elementele de cultură materială de apartenență romană, atît de diverse, găsite în insulă, cu nebuloasele imagini legendare, de ce n-am admite că ținutul acesta, loc de inspirație poetică, de meditație și de recreație sufletească, a constituit colțul de refugiu al autorului *Tristelor* și *Ponticelor*? Poate în satul de pe insulă sau în cel învecinat, căruia i s-a suprapus turcescul *Canara* — azi Ovidiu — a cunoscut poetul pe geții aspri la înfățișare cărora le-a consacrat atîtea versuri.

Nu este exclus deci ca în urma repetatelor și îndelungatelor sale vizite în insulă și vicus-ul apropiat, poetul să fi rămas în amintirea vie a poporului care i-a perpetuat chipul și firea în povestiri transmise din generație în generație pînă în zilele noastre. Și nu-i va fi fost greu ascultătorului din popor să identifice pe „Ovidiu” în basmele care circulau prin partea locului, cu marele poet roman. Mai mult chiar, tradiția, relatată de Bruto Amante, spune că mormîntul lui Ovidius s-ar găsi într-un loc ascuns al insulei. Desigur, această informație ajunsă la noi pe o cale atît de nesigură nu este credibilă. În schimb se poate pune mai mult temei pe izvoarele literare cu conținut istoric, după care poetul se odihnește în cetatea Tomis,

lîngă una din porțile zidului de apărare al cetății, existent la începutul erei noastre, cînd puterea romană abia se infiripase în Pontul Sîng.

Cei mai mulți dintre cercetători și istorici au căzut de acord că „Lacul Ovidiu” — măcar în partea sa corespunzătoare așezării omenеști omonime — este denumire cultă și s-ar datora unor tehnicieni englezi care între anii 1857—1860 lucrau la amenajarea liniei ferate Constanța—Cernavodă. Generalizarea hidronimului este apoi rezultatul campaniei de ridicări topografice întreprinse de ofițeri români după anul 1880, temeiul acestei preferințe fiind același imbold istoric al zămislirii noastre daco-romane.

Iată însă că în *Acta conventus omnium gentium ovidianis studiis fovendis*, — Actele Congresului Studiilor Ovidiene, București, 1976, se publică articolul „*Le lieu de la rélegation d'Ovide selon certains sources du Moyen age*”, al prof. C. C. Giurescu, în care face considerații asupra unei hărți a vienezului Tobias Conrad Lottar, intitulată „*Transilvania, Moldova, Valahia și Bulgaria Nouă și delimitările lor*”. Documentul cartografic, datat în 1722 menționează la nord de *Tomiswar* lacul *Ovidovo Iezero* — *Siutghiolul* amintit. Informația ridică nedumeriri. Mai întîi fiindcă învățatul geograf a știut la vremea aceea să localizeze atît de bine *Tomiswar*, *Küstendje*, cînd se știe prea bine că o determinare exactă, științifică s-a făcut cu peste 150 de ani mai tîrziu; apoi, pe ce temei lacul să se fi numit Ovidiu? Dacă în prima situație am fi dispuși să acceptăm că orașul *Küstendje* a fost bine plasat datorită unor cercetări pe care nu le cunoaștem, în cazul denumirii lacului astfel menționat la acea dată, nu poate fi vorba, credem, decît de o sursă tot cultă, datorată vreunor călători anonimi, de mai tîrziu, în trecere prin Dobrogea. Oricum ar fi, avem un lac și o insulă, ambele denumite Ovidiu încă din secolul al XVIII-lea.

Căutările febrile pentru aflarea mormîntului ovidian, s-au intensificat pe măsura scurgerii anilor. După 1878, atenția întregii opinii constănțene se concentra către împlinirea acestui vis.

Orice descoperire arheologică mai importantă însemna o posibilitate... Numai că astfel de apariții, la Constanța, țineau mai mult de domeniul utopiei, din moment ce mo-

dernizarea oraşului şi aglomerarea lui, făceau imposibile căutări mai sistematice în incinta cetăţii sau în necropole. Dar întâmplările, şi ele fondate pe lucrări edilitare şi de construcţii, nu lipsesc. Şi acestea, de multe ori în trecutul cercetărilor, s-au dovedit mai bogate în rezultate spectaculare chiar decât săpăturile în care se investesc cele mai mari speranţe...

Iată că în 1931 la lucrările de amenajare ale falezei portuare, spre zona sud-vestică a oraşului Constanţa, de-a lungul şoselei care ducea „la vii“, după surparea malului de pământ a apărut un mare sarcofag de marmură, al cărui rafinament în execuţie sculpturală şi figuraţie bizară — pentru acele timpuri — au stîrnit nu numai un viu interes în rîndurile cetăţenilor din oraş, în presa naţională şi internaţională, dar şi în lumea ştiinţifică.

Cercetările întreprinse cu rigurozitate şi competenţă ştiinţifică de către prof. Constantin Brătescu¹⁹⁶, directorul Muzeului Regional al Dobrogei, au fost adesea îngreunate de curiozitatea gazetărească, ca şi de insistenţa opiniei publice care dorea cu tot dinadinsul „Sarcofagul lui Ovidiu“! Şi nu a fost nevoie de nici un fel de discernămint pentru slujitorii senzaţiilor ieftine să proclame de la înălţimea acelei *nesciendi ars*, că în sfîrşit, sarcofagul marelui exilat a fost descoperit. Nedumeriţii cercetători, obligaţi la o activitate mai îndelungată, ruptă de zgomotul unor aserţiuni gratuite, vehiculate de gazetele timpului, s-au văzut la un moment dat în situaţia delicată să procedeze cu răbdare şi tact la edificarea corectă a tuturor acelora care s-au lăsat înşelaţi de entuziasmul gratuit, manifestat, după mărturiile lui C. Brătescu, astfel: „Încă din prima zi a descoperirii, un singur nume flutura pe buzele tuturor: *Ovidius! S-a descoperit mormîntul lui Ovidius!* De la public numele a trecut apoi în presă şi a răsunat pînă la Sulmona şi Paris“ (Const. Brătescu, *Sarcofagul cu simboluri din Constanţa*, în *Analele Dobrogei*, XII, 1931, p. 232).

Preţioasa relicvă, astăzi una dintre cele mai de seamă podoabe ale muzeului constănţean, s-a constituit într-un obiectiv de îndelungate şi stăruitoare studii, numeroasele articole care i-au fost consacrate de-a lungul anilor ajungînd la încheieri diferite. Simbolurile de pe faţa anterioară, împrejmuind cadrul, în forma unei *tabula ansata*¹⁹⁷,

căreia nimeni nu i-a mai săpat vreun text epigrafic, au constituit temeiul unor interpretări felurite, între care reținem pe aceea că cel înhumat va fi fost un negustor de animale; o alta, că ele reprezentau atributele juridice ale unui înalt magistrat, sau închinător al zeului oriental *Men*¹⁹⁸ etc. Abia în ultimii ani s-a conchis definitiv că este un sarcofag din sec. II—III e.n., din marmură adusă din Asia Mică și că a aparținut indiscutabil unui înalt funcționar — unul dintre agoranomii de la Tomis, al cărui nume n-a mai putut fi trecut în epitaful funerar.

Actul istoric de la 9 mai 1877, când România își dobîndea libertatea și neatîrnarea statală, cu urmarea firească a reintegrării Dobrogei hotarelor țării, marca totodată pătrunderea mai adîncă în conștiința națională a acelor constatări revelatorii, susținute cu argumente covârșitoare, potrivit cărora formăm o imensă masă neolatină la Dunărea Inferioară. Pretutindeni în arcu carpatice, pe platourile Moldovei, pe cîmpiile Olteniei și Munteniei și în țara lui Dobrotici, se culegeau mărturii de o semnificație incontestabilă pentru atestarea originii noastre daco-romane. Columna lui Traian de la Roma, Monumentul Triumfal de la Adamclisi, Ovidius la Constanța și întregul patrimoniu de cultură materială și spirituală care ni se dezvăluie în toată splendoarea lui începînd cu 1878, formau temeiul legitimei noastre prezențe între fruntariile fixate cîndva de către Burebista și de către Decebal.

Iată ce justifică și explică deferența pe care au acordat-o literații vremii, marelui tomitan. Bardul de la Mircești, Vasile Alecsandri¹⁹⁹, realiza în versuri inspirate marea punte de peste două milenii, pe care s-au întîlnit muza lui Ovidius cu cea a „regelui poeziei“, într-un dialog perfect sudat în drama de triumf, *Ovidiu*, jucată în 1885 pe prima scenă a țării, la București.

De cîtă simțire și recunoștință a dat dovadă autorul *Pastelurilor* și *Lăcrămioarelor*, al lui *Despot Vodă* și *Fîntinei Blanduziei*, față de creatorul *Artei iubirii* și *Metamorfozelor*, al *Tristelor* și *Ponticelor*, o dovedesc cu prinos de grațitudine filială versurile din actul final al piesei „Ovidiu“ recitate magistral pe scenă de actorul Grigore Manolescu, în 1885 :

„Trec secoli . . . O! minune . . . Aici în răsărit,
Vlăstarul, fiu al Romei, stejar a devenit,
Și Istrul moștenește al Tibrului renume.
Se-nalță o nouă Romă, renaște-o nouă lume.
Mormintu-mi se deschide . . . din el în viitor
Un lung torent de viață se-ntinde roditor“.

Acelorași simțăminte dezlănțuite din strînsoarea opreliștilor seculare, impuse de străini, le răspund cu suflul libertății și demnității de gintă, toți aceia care au inițiat și realizat statuia lui Ovidiu de la Constanța. Înălțarea ei pe soclul plasat în vechea agora — *forum*-ul veacurilor de după Ovidius — prilejuiește o mai mare și mai strînsă apropiere între România și Italia, între Constanța și Sulmona. Festivitatea dezvelirii operei statuare a constituit un binevenit prilej de manifestare națională a unei conștiințe de neam și de limbă căreia Ovidius i-a dat virtuți nemuritoare. Se prefigurau atunci momente înălțătoare, care aveau să survină în cursul relațiilor tot mai strînse între orașul în care Ovidius a văzut lumina zilei și cel în care geții i-au alinat suferințele exilului și morții. Iar replica din 1925, dată de sulmonezi, care au ridicat în orașul natal aceeași statuie a lui Ettore Ferrari — folosind matrițele din 1883—1887 — nu face decît să confirme apropierea sufletească și identitatea țelurilor nobile ale celor două orașe.

Și dacă încă din secolul al XIII-lea sulmonezii au așezat pe emblema orașului — devenită astfel blazon ovidian — literele criptogramatice SMPE (*Sulmo mihi patria est*), de ce n-am admite că statuia sa, ca simbol pe scutul emblemei adoptată recent pentru municipiul Constanța, n-ar răspunde aceleiași nevoi de justificare a apartenenței poetului la patrimoniul cultural românesc ?

*

Poeziile dedicate lui Ovidius sînt numeroase și un rol de seamă în răspîndirea lor, ca un mesaj uman și peren al memoriei ovidiene la țărmul mării, l-au jucat publicațiile și cercurile literare din Constanța, ca să nu mai adăugăm că numeroasele cercetări istorice și arheologice

aduc, în centrul analizelor, izvoare de maxim interes ale epocii: *Tristele* și *Ponticele*. Astfel, Cercul *Ovidius* și revista literară omonimă au luat ființă în orașul de pe malul mării încă din 1898. Cu intermitențele impuse de evenimentele triste ale veacului, cercul îl vom regăsi în anii noștri fiind cu rezultate remarcabile. Apoi bunele oficii pentru pătrunderea cât mai temeinică în patrimoniul ovidian, l-au prilejuit *Analele Dobrogei*, și în zilele noastre prestigioasa revistă de cultură *Tomis*, fără să pierdem din vedere că *Pontica*, anuarul arheologic constănțean îi consacră studii dintre cele mai alese.

Un imbold fără precedent în analele literaturii române — și cu exemple rarissime în cea universală — pe direcția căutărilor ovidiene, pentru și în numele poetului, l-au constituit acele serbări ale ginte din anul 1957, când românii, italienii, francezii și belgienii s-au reunit pentru a cinsti împlinirea a 2000 de ani de la nașterea sa.

Țara noastră, și în primul rînd Constanța — anticul *Tomis* — au îmbrăcat haină de sărbătoare națională, proslăvindu-l pe *Ovidius* cu vorba și cîntul, ca pe un autentic poet al acestor pămînturi. La statuia din piața care-i poartă numele, și în expoziția organizată atunci special de Muzeul de arheologie, istorici, filologi, poeți, literați, critici, artiști plastici etc., sosiți aici din toate colțurile lumii latine, au evocat în cuvinte emoționante pe nemuritorul poet ale cărui opere și suferințe au impresionat atîtea generații.

Cu această ocazie românii au înțeles să întîmpine evenimentul cu cîteva creații artistice, literare și muzicale între care se cuvine să zăbovim o clipă asupra cîtorva: editurile scot traducerile integrale ale *Tristelor* și *Ponticelor* într-o magistrală interpretare poetică a prof. Th. Naum de la Cluj — venind astfel să completeze literatura noastră de specialitate savantele tălmăciri ale *Tristelor*, din 1930; și *Metamorfozele*, în traducerea lui St. Bezdechi²⁰⁰, sînt cuprinse într-o ediție de lux, lui S. Toduță i se interpreta în primă audiere, simfonia „*Ovidiu*“, iar sculptorul C. Medrea realizase, într-o nouă viziune plastică, un bust al poetului, asupra căruia criticii de mai tîrziu, pentru a-l deosebi de lucrările precedente, subliniau: „Sculptorul a reușit să exprime un întreg univers, o lume a gîndurilor și a faptelor. Zbucium înăbușit în

cutele frunții, un patetism reținut, o durere sobră imprimată în arcuirea buzelor, și o necuprinsă teamă de implacabil oglindită în ochii umbriți de căderea resemnată a sprincenelor. Gitul personajului se profilează căpătînd o formă accentuat cilindrică, expresie a forței interioare, elansare care marchează nota de spiritualitate, de înălțare spre orizonturi de cunoaștere, de frumusețe și adevăr.²⁰¹

Succesul lucrării și aderența ei la public au determinat multiplicarea în bronz sau ipsos, cele cinci exemplare fiind expuse la București în Muzeul Colecțiilor și în parcul Kiseleff, apoi pe litoral, la Mamaia, în Muzeul de artă și în sala Centrului de studii ovidiene de pe lângă Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța.

Prin strădaniiile conducerii municipalității constănțene, s-a pus în scenă piesa *Ovidius*, una dintre cele mai de seamă realizări dramatice din ultimele decenii — a treia în ordinea elaborării, după cea a lui V. Alecsandri și a lui N. Iorga din 1931. Ea aparține poetului și dramaturgului Grigore Sălceanu, pasionatul rapsod al Mării și al lui Ovidius, în ale cărui versuri romantice se reflectă fidel tragedia vieții nefericitului exilat. Punerea în scenă, la festivitățile bimilenarului, i-au prilejuit prestigiosului regizor Val Mugur caracterizarea : „Degajîndu-l pe Ovidiu din langurozitatea lirică a altor texte în care „Arta iubirii“ prima, și folosindu-l pe linia eroismului genial, *Ovidius* a căpătat anvergura poetului-erou și a cetățeanului-constructor. Victimă a unui conflict politic și nu a unei slăbiciuni sentimentale, erou al unei mari epopei, și nu discipol al depravărilor palatine, Ovidius a trăit și a murit pe scenă, ca un zguduitor erou din tragediile shakespeariene, lăsînd după el lira unei poezii neimitabile și amarul unei vieți nedreptățite“.

Abia s-au încheiat festivitățile bimilenarului și vehicularea, în toate direcțiile, a producțiilor legate de Ovidius, s-a intensificat, antrenînd totodată un adevărat exod de turiști de pretutindeni, care aveau să admire și să contemple pe litoralul românesc un adevărat patrimoniu ovidian. Cu Sulmona se fac permanent schimburi de delegații și de mesaje. În memoria poetului se dă curs unor adevărate acte de fraternitate, întemeiate pe simțămintele posesiunii comune a tezaurului ovidian, și pe un etnic care se identifică.

Numele lui Ovidius stă la baza actului de înfrățire între orașele Constanța și Sulmona, iscălit la 6 iunie 1968 la Constanța, când primarii celor două orașe, *Petre Nicolae* și *Paolo di Bartolomeo*, au sancționat de la înălțimea autorității lor, mândria și conștiința că marele poet a unit pe veci cele două localități. Apoi, cu ocazia vizitelor reciproce, prin mijlocirea vorbei, cîntului, poeziei ș.a., care au făcut să vibreze inimile românilor și italienilor — conștanțenilor și sulmonezilor — s-au sedimentat dragostea și prietenia între cele două popoare. Primarul Constanței a fost declarat solemn în 1973, cetățean de onoare al Sulmonei, într-un cadru festiv adecvat.

Astfel locuitorii din mirifica Dobroge, vatră de provincie românească, leagăn al străvechilor civilizații getodacice și romane, și cei din țara pelignilor, mândria abruzezilor de azi, participă cu succes la marea competiție umană pentru progres și civilizație, în virtutea celor mai prestigioase contribuții ale lor la tezaurul culturii universale. Este dreptul lor legitim pe care li-l conferă plennar, alături de mari personalități de mai târziu — ilustrul lor precursor, cel de acum 2000 de ani, care sfîrșea din viață la Tomis, sub privirile înlăcrimate de durere ale „nemuritorilor geți“. Fiindcă P. Ovidius Naso nu este numai o perlă neasemuită a genului poetic din patrimoniul culturii universale ci, deopotrivă, și poetul preaiubit al românilor și italienilor. Este contribuția lor comună la tot ceea ce are mai sublim omenirea în suflet: artă, poezie, dragoste, prietenie...

În 1968 se înfăptuia actul istoric al contopirii spirituale și prietenești, în numele păcii și umanității, a două orașe atît de strîns legate prin destinul ovidian, a cărui identică și simbolică statuie, străjuind Constanța și Sulmona, îi semnifică opera, talentul, umanismul.

În anul 1972, la Constanța a avut loc cel de al II-lea Congres de Studii Ovidiene, în cadrul căruia academicieni cu contribuții substanțiale la cunoașterea operei și vieții poetului și cercetători de pretutindeni au pus bazele *Asociației Internaționale Ovidianum*, în scopul continuării și intensificării eforturilor de cunoaștere și valorificare a marelui poet. De asemenea, în cadrul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, ființează din 1970, *Cen-*

trul de studii ovidiene, analog celui de la Sulmona, cu aceeași menire de a promova în țară și peste hotare opera poetului în toată complexitatea și frumusețea ei.

Eliberat, prin procesul de la Sulmona din anul 1967, de acuzele injuste ale oarbei patimi imperiale, blindul și nevinovatul Ovidius apare astăzi în fața posterității, ca o maiestuoasă personalitate poetică, căreia îi închinăm deseori bucuria unor întâlniri pe meleagurile unde a copilărit, a creat și a suferit. Românii și italienii, cu gândul, cu inima și cu faptele lor, înalță numele poetului pe culmile cele mai înalte ale artei lirice și ale umanismului, al cărui mesager universal se constituie.

Adio scump Ovidiu ! eternul Romei bard !

În versurile tale comori de gânduri ard !

Cu ele în cetatea de marmură, revin,

Ca un etern omagiu poporului latin.

Și spune tuturoră, că Tomisul, cetatea,

În care, ani de-a rîndul și-a dus singurătatea

Se va mindri de-a pururi că falnicul ei zid

A răsunat de pașii poetului Ovid

(Gr. Sălceanu, *Ovidius*, București, 1958,
p. 175—176)

Note

¹ Monumentul triumfal Tropaeum Traiani, ridicat de către romani în anul 109 e.n., din ordinul împăratului Traian, cinstește o mare victorie repurtată de legiunile cuceritoare împotriva dacilor, a căror luptă eroică pentru apărarea libertății și ființei statale, în cadrul războaielor dintre anii 101—102 și 105—106 e.n., a fost condusă de regele-erou, Decebal. Monumentul, cercetat încă de la sfîrșitul sec. al XIX-lea de către Grigore Tocilescu, a fost restaurat în anul 1977 cu prilejul marilor aniversări ale poporului român care întîmpina centenarul independenței sale de stat.

² Ettore Ferrari, sculptor italian de mare talent — 1850—1929 — care s-a consacrat creațiilor memorialistice, a fost nu numai o mare personalitate artistică ci și una social-politică, multă vreme alături de Garibaldi și Mazzini, în lupta pentru idealurile naționale. Între realizările sale cele mai de seamă, amintim sculpturile: Abraham Lincoln de la Washington; Giordano Bruno la Roma; Giuseppe Garibaldi la Pisa; Ion Heliade Rădulescu la București; Ovidiu — la Constanța — cu sora sa geamănă la Sulmona etc.

³ Florica Postolache, *Avatarurile unei statui*, în *Tomis*, anul 2, februarie, 1967, p. 17.

⁴ Traducerea epitafului aparține lui Grigore Sălceanu, dramaturg, poet și romancier constănțean, născut în 1901, autor, între altele, al lucrărilor: *Nopți pontice* (poezii, 1937), *Ovidius* (tragedie, 1957), *Tropaeum Traiani* (dramă, 1976).

⁵ Remus Opreanu (1844—1904), primul prefect al județului Constanța după reintegrarea Dobrogei în hotarele României. Are merite deosebite pe plan administrativ și organizatoric în spiritul

burgheziei liberale a vremii. Contribuie la redactarea „Legii pentru organizarea Dobrogei“ din 1881 și este inițiatorul și președintele Comitetului pentru ridicarea statuii lui Ovidiu, înființat în 1883.

⁶ Grigore Tocilescu (1850—1909), istoric, arheolog, epigrafist și folclorist român de mare renume, autorul cercetărilor întreprinse între anii 1882—1884 la Adamclisi — Tropaeum Traiani, în urma cărora, în colaborare cu doi învățați vienezi a editat monografia monumentului (în l. română și l. germană).

⁷ Lucanus, *Pharsalia*, II, 295—297, cf. VI. Iliescu în Izvoare privind istoria României, II, 1974, p. 375.

⁸ Dicționar de istorie veche a României, București, 1976. S.v. *Argedava*.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ *Marcus Vipsanius Agrippa* (63—12 î.e.n.), unul dintre principalii generali ai lui Augustus, de numele căruia se leagă importante campanii războinice și construcții la Roma (panteonul, apeducte, terme etc.).

¹² *Caius Cilnius Maecenas* (70—8 î.e.n.), personalitate marcantă a vieții politice și literare de la sfârșitul erei vechi; bogat fiind, sprijină material și moral pe cei mai de seamă poeți și prozatori ai epocii — Vergilius, Horatius, Propertius — el însuși dând dovezi ale însușirilor scriitoricești. Prin extensiune, numele său a devenit sinonim cu acela de sprijinitor, încurajator și protector al oamenilor de litere și de artă.

¹³ *Scriitori greci și latini*, București, 1978, passim.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ I. Mașkim, *Istoria Romei antice*.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Toate versurile din *Tristia*, citate în lucrare, sint traduse de Th. Naum, cf. *Publius Ovidius Naso, Scrisori din Exil*, ESPLA, București 1957 (*Tristele și Ponticele*, Univers, București. 1972).

¹⁹ Nicolae Lascu, *Ovidiu, omul și poetul*, Ed. Dacia, Cluj, 1971, p. 14.

²⁰ *Op. cit.*, p. 26—27.

²¹ Între legile cu privire la familie și căsătorie, prin care Augustus căuta să dezbată desfrîul, libertinajul conjugal, deci infidelitatea — tocmai pentru a întări societatea și a redresa moravurile, altădată austere — un loc important îl ocupă așa-numitele *leges Iuliae de adulteriis coerecendis*, cu prevederea unor sanc-

țiuni foarte aspre. Acestora li se adaugă *lex de maritandis ordinibus* și *lex Papia Poppea*, ultima făcînd deosebirea între celibatari și cei fără copii.

²² Vezi dicționarele.

²³ Scriitori greci și latini, S.v. *Catul*.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Versurile din *Amores*, sînt în tîlmăcirea Mariei Valeria-Petrescu, cf. Publius Ovidius Naso, *Artă iubirii*, Ed. Minerva, București, 1977, *passim*.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Scriitori greci, S.v. *Apollonios din Rodos*.

²⁸ Anca Balaci, *op. cit.*, S.v. *Medeea*.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

³² Maria-Valeria Petrescu, *op. cit.*, p. 183, și urm.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ *Scriitori greci și latini . . .*, S.v. *Cato cel Bătrîn*.

³⁶ *Catul*, Poezii, Ed. pentru literatură universală, București, 1969, p. 102—112 (poemul LXIV).

³⁷ Versurile din *Metamorphoses* aici citate, sînt în tîlmăcirea lui Ion Florescu, cf. *Metamorfoze*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1959.

³⁸ *Scriitori greci și latini . . .*

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Anca Balaci, *op. cit.*

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem; v. *Menade*.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Traducerea versurilor din *Fasti* aparține lui Ion Florescu și Traian Costa, cf. Ovidiu, *Fastele*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1965. *Aitia* sau *Cauzele* reprezintă în opera lui Calimah o culegere de povestiri cu caracter legendar, în care divinitățile, ca personaje, sînt în același timp repere și puncte de pornire, cauze ale unor evenimente, tradiții, legende, vieți de eroi etc. Între povestiri există o oarecare coerență, ceea ce dă impresia unei opere continue.

- ⁴³ Scriitori greci și latini..., S.v. *L. Cincius Alimentus*.
- ⁴⁹ Libellus de vita et moribus imperatorum, 1, 24.
- ⁵⁰ A. Bayeux, Prefață la traducerea *Fastelor*, Rouen, 1788.
- ⁵¹ A. Cuvillier-Fleury, *Revue de Paris*, 1829, p. 200 sqq.
- ⁵² G. Boissier, *L'exil d'Ovide*, în *Revue des deux Mondes*, 1867, p. 580—612 (reprodus în volumul *L'opposition sous les Césars*).
- ⁵³ A. Cartault, *Encore sur les causes de la relégation d'Ovide*, în *Melanges Chatelain*, Paris, 1910, p. 42, sqq.
- ⁵⁴ *Metamorfoze*, ed. Ehwald-Haupt-Korn, Berlin, 1915—1916.
- ⁵⁵ M. Schanz—K. Hosius—Er. Krüger, *Geschichte der römischen Literatur*, München, 1935.
- ⁵⁶ F. Villeneuve, *Les origines de l'épique latine*, în *Études de littérature latine*, Montpellier, 1947.
- ⁵⁷ E. Nageotte, *Ovide, sa vie et ses oeuvres*, Dijon, 1872. Paris, 1921.
- ⁵⁸ F. Plessis, *La poésie latine*, Paris, 1909, p. 418.
- ⁵⁹ E. Ripert, *Ovide, poète de l'amour, des dieux et de l'exil*.
- ⁶⁰ S. Reinach, *L'exil d'Ovide*, în *Revue Archéologique*, 1909, p. 145, sqq.
- I, 1925, p. 289—313.
- ⁶¹ J. Carcopino, *De la Porta Maggiore la Tomis*, în *Orpheus*,
- ⁶² Anca Balaci, *Mic dicționar...*, S.v. *Isis*.
- ⁶³ Ibidem, S.v. *Acteon*.
- ⁶⁴ *Dicționar de istorie veche a României*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1976, S.v. *Ripa Thraciae* și *Moesia*.
- ⁶⁵ Ibidem, S.v. *Sciția Mică*.
- ⁶⁶ Între anii 60—49 î.e.n., viața politică la Roma a fost dominată de mari personalități, disputa pentru supremație avînd loc între C. Iulius Caesar și Cneius Pompeius (cel Mare). Cei doi împreună cu Licinius Crassus formaseră primul triumvirat în anul 59 î.e.n., din care cu timpul se impune Caesar. Tot el este cel care întreprinde între anii 58—50 î.e.n., marile campanii de cucerire a Galliei; în lipsa sa, capătă ascensiune Pompeius. Caesar, conștient de primejdie, se întoarce în Italia; la 10 ianuarie 49 î.e.n. trece râul Rubicon, care separa Gallia de Italia, rostind celebrele cuvinte: *Alea jacta est* — zarurile sînt aruncate — și începe războiul civil. Acesta durează pînă la bătălia de la *Pharsalus*, din anul 48 î.e.n., cînd Caesar învinge. Pompeius Magnus fuge în Egipt unde regele Ptolomaos al XII-lea, fratele Cleopatrei, îl ucide.

⁶⁷ Grecia a fost încorporată statului roman imediat după cel de al treilea război punic, în anul 146 î.e.n. și transformată în provincie, cu numele de *Achaia* — după numele vechii *Achaia* din nordul Peloponezului.

⁶⁸ Insulă la nord de *Cephalonia*, strâns legată de poemele homerice — patria lui Ulisse.

⁶⁹ Versurile sînt traduse de George Murnu, cf. *Homer, Iliada*. București, 1955, XXIV, V, 519—525.

⁷⁰ Idem; cf. *Odiseia*, București, 1956, IX, v. 26—38.

⁷¹ Lîngă orașul Corinth se desfășurau din doi în doi ani jocuri panhelenice, aidoma celor olimpice, apollinice (delphice), nemeene etc., în care tinerii din toată Grecia, reuniți în chip special sub tutela lui Poseidon, se întreceau în agerimea trupului și istețimea minții, angajînd concursuri de gimnastică, muzică, teatru etc.

⁷² Una din curiozitățile Corinthului din acea vreme. Fîntîna Pirene se spune că a fost mai întîi femeie, care s-a preschimbât în izvor din pricina lacrimilor vărsate la moartea fiului ei, *Kendrias*.

⁷³ Un izvor aflat sub Acrocorinth; era captat prin mai multe tuburi și condus către rezervoare anume făcute, unde se afla un splendid portic. Se spune că aici a încercat să se înece *nereida* Glauke, pentru a scăpa de otrava Medeei. Deasupra fîntinii se află cunoscutul Odeon.

⁷⁴ *Dicționar de istorie veche a României...*, S.v. *Cabiri*.

⁷⁵ Ocrotitor al literaților; a devenit proconsul în Achaia, acordîndu-i lui Ovidius toate înlesnirile pentru drumul său către locul exilului.

⁷⁶ *Dicționar de istorie veche a României...*, S.v. *Darius I*.

⁷⁷ *Istoria Dobrogei*, vol. I, p. 111 și 129—130.

⁷⁸ *Dicționar...*, S.v. *Ateas*.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Ibidem.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ *Heinrich Schlimann* (1822—1890), entuziast arheolog diletant german, de o erudiție neasemuită, care, urmînd indicațiile homerice, descoperă ruinele Troiei; sapă de asemenea la Micene, Ordiomene, Thirint și Itaca, căutînd urmele acelorași eroi ai *Iliei* și *Odissei*.

⁹² **Vezi** dicționarele.

⁹³ Regiune a Greciei de Nord, înconjurată de Munții Olimp la nord, Pind la vest, Otharys la sud. Bogățiile pămîntului au atras de timpuriu pe străini — primii fiind dorienii. În sec. IV î.e.n. este cucerită de Macedonia, apoi a făcut parte din Imperiul roman, cel bizantin și cel turc. Din 1881 este parte inseparabilă a Greciei moderne.

⁹⁴ Anca Balaci, *Mic dicționar*..., S. v. *Eros*.

⁹⁵ Cartier al Constanței, cu același nume cu al lacului vecin, aflat la nordul orașului. S-a dezvoltat în special după anul 1960, bd. Lenin fiindu-i artera cea mai importantă, care conduce la Mamaia.

⁹⁶ Alt cartier al Constanței, înspre sud-vest; aici s-a dezvoltat sectorul industrial municipal, care reunește în special întreprinderi de producție de necesități curente.

⁹⁷ Denumirea primei epoci a fierului — 1200—450 î.e.n. — după stațiunea eponimă din Germania.

⁹⁸ Denumirea celei de a doua epoci a fierului, care pentru Dobrogea se încadrează cronologic între anii 450 î.e.n. — sec. I e.n..

⁹⁹ Tariverde, așezare autohtonă getică, puternic influențată de civilizația greacă de la Histria, în apropierea căreia se afla. Parcurge în timp o lungă perioadă, pînă în epoca romană. Se pare că a fost o importantă bază economică-agrară a cetății de pe malul lacului Sinoe.

¹⁰⁰ Amforele de Chios sînt unele dintre cele mai vechi tipuri de recipiente de import — din insula Chios, a Mării Egee. Sînt dateate între sec. V—IV î.e.n.

¹⁰¹ Ceramică fină pictată cu roșu — cu motive geometrice și vegetale — din sec. VI î.e.n., produsă în atelierele din Clazomenoi — Grecia.

¹⁰² Vase de dimensiuni mici, dar de o mare finețe, importate din Corinth, în sec. VI î.e.n.

¹⁰³ Vas mic, de formă cu totul specială, bombat, cu gît îngust, plasat lateral și cu o toartă ce acoperă partea superioară a recipientului. Este destinat păstrării unguentelor și parfumurilor; sec. VI—V î.e.n.

¹⁰⁴ Vas foarte mic de formă simplă, pentru conservarea unguentelor. Sec. VI—V î.e.n.

¹⁰⁵ În sec. VI î.e.n. au fost create, pentru îmbunătățirea și dezvoltarea schimburilor comerciale dintre orașele grecești pontice și lumea băștinașă — înainte de apariția monedei propriu-zise — semne de schimb sub forma unor virfuri de săgeți, filiforme, nefiind tăioase. Erau turnate în bronz, în tipare și în serii numeroase.

¹⁰⁶ Constantin cel Mare (306—337 e.n.) este întemeietorul dinastiei căreia i se circumscriu cu nume asemănătoare, dominând aproape în întregime sec. IV e.n.; sediul era la Constantinopole — fost Bizanțion — craș pe coasta Propontidei, care din anul 330 e.n. ia numele dinastului întemeietor.

¹⁰⁷ O depresiune care separă platoul dobrogean în două, de la vest la est. Poate, în epoci geologice îndepărtate, să fi fost un braț al Dunării. Este extrem de fertilă și bogată, iar în decursul istoriei, de-a lungul său au înflorit numeroase așezări omenești, acum obiectul unor însemnate cercetări arheologice.

¹⁰⁸ *Dicționar de istorie veche a României...*

¹⁰⁹ Ibidem, S. v. *Zopyrion*.

¹¹⁰ Orașul antic *Axiopolis*, întemeiat probabil la sfârșitul sec. IV și începutul sec. III î.e.n., va evolua considerabil în epoca romană. Astăzi este orașul *Cernavodă*, la capătul podului construit de Anghel Saligny, în 1895.

¹¹¹ *Dicționar de istorie...*, S. v. *Mithridates VI*.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ Destoinic comandant militar, dotat și cu o cultură aleasă, iubitor de artă și literatură. Ovidius a apelat deseori la serviciile sale, fiind o personalitate influentă.

¹¹⁵ Frate cu *Pomponius Graecinus*; în anul 18 e.n. devine guvernator al Moesiei; dar pînă atunci, încă din anul 15 e.n. el ar fi cucerit de la geții care-și revendicau teritoriile pierdute în dreapta Dunării — în folosul aliaților romani, tracii odrysi — *Troesmis*-ul.

¹¹⁶ Numele grecesc al Dunării; la geto-daci, *Dunaris*.

¹¹⁷ Scriitori greci și latini..., S. v. *Archiloch* și *Calimah*.

¹¹⁸ Ibidem.

¹¹⁹ *Dicționarul de istorie veche a României*, S. v. *Pentapolis*.

¹²⁰ Ibidem, S. v. *limes Scythicus*.

¹²¹ Ibidem, S. v. *Bizanț*.

¹²² Oraș grecesc în Propontida (Marea de Marmara) de mare importanță economică. Histria și Tomis au întreținut de timpuriu relații economice cu cyzicienii, monedele bătute în atelierele lor avînd aici o mare circulație în antichitate; cf. *Dicționar de istorie veche*..., S. v. *Cyzic*.

¹²³ Regatul Palmyrei cu orașul omonim, în Orientul apropiat.

¹²⁴ Antica denumire a actualului oraș *Izmir* din Turcia.

¹²⁵ *Enciclopedia civilizației grecești*, București, 1970, S. v. *Atena*.

¹²⁶ Oraș în Bithinia — Asia Mică.

¹²⁷ Anticul nume al orașului *Ankara*, capitala Turciei.

¹²⁸ *Dicționar de istorie veche*..., S. v. *villa*.

¹²⁹ Unitate agricolă, aparținînd cu titlu de proprietate coloniștilor romani și veteranilor pe care o exploatau conform relațiilor social-economice ale orînduirii sclavagiste.

¹³⁰ I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967, *passim*.

¹³¹ Anca Balaci, *op. cit.*, S. v. *Cybela*.

¹³² *Dicționar de istorie veche*..., S. v. *Mithras*.

¹³³ Anca Balaci, *op. cit.*, S. v. *Attis*.

¹³⁴ *Dicționar de istorie veche a României*, S. v. *Cavalerul Trac*.

¹³⁵ Anca Balaci, *op. cit.*, toate divinitățile inserate în frază.

¹³⁶ *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, Constanța, 1963, p. 16—24.

¹³⁷ *Ibidem*.

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ *Dicționar de istorie*..., S. v. *agoronom*.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ *Ibidem*, S. v. *carpi*.

¹⁴² *Ibidem*, S. v. *goți*.

¹⁴³ *Ibidem*.

¹⁴⁴ *Ibidem*, S. v. *martyrium*.

¹⁴⁵ *Ibidem*, S. v. *Paternus*.

¹⁴⁶ *Ibidem*, S. v. *avari*.

¹⁴⁷ *Ibidem*, S. v. *slavi*.

¹⁴⁸ *Ibidem*, S. v. *bulgari*.

¹⁴⁹ *Ibidem*, S. v. *pecenegi*.

¹⁵⁰ *Ibidem*, S. v. *uzi*.

¹⁵¹ *Ibidem*, S. v. *cumani*.

¹⁵² *Ibidem*, S. v. *tătari*.

¹⁵³ Numele slav al Bizanțului — Constantinopole.

¹⁵⁴ Important centru economic la Dunărea de Jos, poate centrul formațiunii statale condusă de *Satza*, în sec. X. Încă nu a fost identificat, deși cercetările din ultima vreme s-au intensificat.

¹⁵⁵ Oraș medieval în Delta Dunării — Chilia zilelor noastre — de o mare importanță economică în sec. XIII—XIV, dată după care dispare, după toate probabilitățile din pricina innisipărilor produse de aluviunile vărsate de Dunăre în mare. Chilia contemporană se pare că nu respectă întocmai locul vechiului Licostomion.

¹⁵⁶ Dinastie de lungă durată în Țara Românească, inaugurată de Basarab I (circa 1310—1352); cel mai de seamă, *Mircea cel Bătrîn* (1386—1418).

¹⁵⁷ Dinastie moldoveană din sec. XIV—XVI care a dat Moldovei domnitori dintre cei mai destoinici, între alții pe *Ștefan cel Mare* (1457—1504).

¹⁵⁸ Voievod al Transilvaniei (1441—1456) și guvernator al Ungariei.

¹⁵⁹ Domn al Țării Românești între 1593—1601; a apărut libertatea și independența țării sale dobândind mai multe victorii contra asupritorilor turci. Este făuritorul primei unități a celor trei țări române — Țara Românească, Moldova și Transilvania — în 1600.

¹⁶⁰ Genovezii, negustori din orașul italian Genova, au practicat în Marea Neagră și de-a lungul Dunării un intens comerț în veacurile XIII—XV. Ei dau Mării Negre denumirea de „Mor Maggiore“, pe care în titulatura Voievodului român *Mircea cel Bătrîn* o vom întâlni tradusă în românește „Marea cea Mare“.

¹⁶¹ Localitatea contemporană, pe malul lacului Babadag — la sud-est — în apropierea marelui complex lagunar Razelm. (De fapt, Razelm, Golovița, Zmeica, Sinoe). Aici se înalță zidurile unei foste fortărețe bizantine, plasată pe ruinele unei așezări de epocă romană care s-a numit *Vicus Novus* (Satul Nou); slavii vor traduce toponimul în *Novoe Selo* — cu aceeași semnificație, iar din sec. XVI turcii îi vor spune, tălmăcind în osmană, Eni-Sale, de unde *Enisala*.

¹⁶² *Dicționar de istorie veche a României...*, S. v. *Păcuiul lui Soare*.

¹⁶³ Mănăstire, ctitorită de *Mircea cel Bătrîn* între 1387—1388, în județul Rm. Vilcea, pe a cărei frescă se păstrează și astăzi chipul domnitorului, cu membrii familiei sale și cu titulatura sa.

¹⁶⁴ *Andrei Ionescu* (1874—1943) militant de seamă al mișcării comuniste și muncitorești din România, participant la Congresul al VI-lea al Internaționalei I-a de la Stuttgart, președinte al Congresului de transformare a Partidului Socialist în Partidul Comunist Român, la 8—12 mai 1921.

¹⁶⁵ *Filimon Sîrbu* (1916—1941), militant al mișcării muncitorești din România. A desfășurat o bogată activitate revoluționară, anti-fascistă, ca membru al U.T.C. În 1941 a fost din nou arestat, judecat și condamnat la moarte pentru activitate antirăzboinică. A fost executat la Jilava.

¹⁶⁶ Poet francez din sec. XII, cu lucrări inspirate din autori latini. Cele mai multe lucrări i s-au pierdut, cu excepția *Filomeinei* și a romanelor *Enea* și *Eneida*, *Lancelot* etc.

¹⁶⁷ A trăit în sec. XIII și este autorul primei părți din „*Roman de la Rose*”.

¹⁶⁸ Scriitor francez — 1240—1305 — care a scris cea de a doua parte a lucrării „*Roman de la Rose*” ș.a.

¹⁶⁹ Geoffrey Chaucer — 1340—1400 — poet și literat englez, întemeietor al literaturii naționale engleze.

¹⁷⁰ Poet francez care, alături de Ronsard, a întemeiat grupul *Pleiadei*; a scris *Apărare și valorificare a limbii franceze*, poeme, sonete satirice, *Regretele*, *Antichitățile Romei* etc.

¹⁷¹ Poet și scriitor francez — 1524—1585 — șef al *Pleiadei*; scrie sonete, cuprinse în volumul *Amours*; apoi *Continuation des Amours*, *Amour pour Helène* etc.

¹⁷² N. Lascu, *Ovidiu în România*, în *Publius Ovidius Naso*, București, 1957, cap. IV, *Vasile Aaron și Ovidiu*, p. 402 și urm.

¹⁷³ *Ibidem*.

¹⁷⁴ *Mic dicționar enciclopedic*, București, Ed. enciclopedică Română, 1972, S. v. *Costin*.

¹⁷⁵ N. Lascu, *op. cit.*, p. 374 și urm.

¹⁷⁶ Domn al Moldovei, între anii 1710—1711; mare cărturar și umanist; a fost membru al Academiei din Berlin. Între lucrările mai de seamă, amintim: *Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman*; *Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor*; *Descriptio Moldaviae* etc. Pentru preocupările sale privind viața și opera lui Ovidius, vezi N. Lascu, *op. cit.*, p. 387 și urm.

¹⁷⁷ *Mic dicționar enciclopedic*, S. v. *Barac*.

¹⁷⁸ *Ibidem*, S. v. *Cipariu*.

¹⁷⁹ *Ibidem*, S. v. *Conachi*.

¹⁸⁰ Cărturar român — 1838—1907; lingvist, istoric și scriitor, membru al Academiei Române. Lucrări: *Cuvinte din bătrâni* (cu documente românești din sec. XIII—XVII); *Etymologicum Magnum Romaniae*, 4 vol.; a mai scris romane istorice, drame — *Răzvan și Vidra*; comedia *Trei crai de la răsărit* etc.; pentru preocupările sale despre Ovidius, vezi N. Lascu, *op. cit.*, *Ovidiu în România*, p. 402 și urm.

¹⁸¹ Ștefan Virgolici (1843—1897) profesor universitar la Iași (1876); publică poezii, traduceri din scriitori universali și din Ovidiu: „*Plecarea lui Ovidiu în surghiun*“ (Tristia, I, 3) în „Convorbiri literare“, 1875 (9), p. 254—256.

¹⁸² N. Lascu, *op. cit.*, p. 536.

¹⁸³ Ibidem, p. 537—538.

¹⁸⁴ Scriitor ecleziastic; a trăit între anii 240—340 e.n. *Cronica* sa, a fost continuată și tradusă din grecește în latinește de către Hieronymus. În jurul anului 325 scrie o *Istorie bisericească* și mai apoi *Viața a fericitului împărat Constantin*.

¹⁸⁵ N. Lascu, *op. cit.*, p. 345, cu întreaga problematică.

¹⁸⁶ Ibidem.

¹⁸⁷ Ibidem.

¹⁸⁸ Războiul purtat în anii 1853—1856, între Rusia, pe de o parte, și Turcia, Anglia, Franța și Sardinia de cealaltă, ultimele cu scopul extinderii zonelor lor de influență și pentru a sprijini Imperiul Otoman, în plină decădere. Înaintea asedierii orașului Sevastopol, în Crimeea, unde operațiunile militare au avut o mare intensitate, armatele aliaților au cantonat o vreme la Constanța, însă din pricina molimei de ciumă care le-a decimat rândurile, cîmpul de luptă s-a mutat în nord.

¹⁸⁹ Istoric și filolog german (1817—1903), de reputație mondială. Scrie: *Istoria romană*, *Istoria monedei romane*, *Manual de antichități* etc. Numele său este însă strîns legat de celebrul *Corpus inscriptorum latinarum*, la a cărui editare a lucrat ani mulți, ca director.

¹⁹⁰ Fost sat turcesc, acum important cartier al municipiului Constanța, ortografiat *Anadolköi*, înseamnă „*Satul anatolienilor*“.

¹⁹¹ Bruto Amante, ziarist și scriitor italian. Publică, între altele, după o vizită în România (Constanța) lucrarea „Ovidiu în exil“ (trad. de Cecilia Bruzzeri, 1885), *passim*.

¹⁹² Primat, în sens de primar — conducătorul unui sat.

¹⁹³ Preot musulman.

¹⁹⁴ Aici, în sens de tălmaci, interpret oriental.

¹⁹⁵ Minoritate musulmană, de origine mongolă, al cărei nume e luat de la primul han *Nogai*. În sec. XIII ocupă o regiune întinsă din Siberia — Irtiș și pînă la Dunăre; au centrul statal în Crimeea, de unde vor fi cucerți și dislocați de ruși în 1783. Retrași în Turcia, trăiesc dispersați în diferite regiuni, dar mulți se găsesc astăzi și în zona Caucazului de Nord.

¹⁹⁶ Geograf român (1882—1945) profesor la Universitatea din Cernăuți și apoi la cea din București; membru corespondent al

Academiei Române. Are importante contribuții la studiul Mării Negre și al Dobrogei (ex.: *Oscilațiile de nivel ale apelor din bazinul Mării Negre în cuaternar; Delta Dunării*). A condus editarea Analelor Dobrogei și a fost director al Muzeului regional al Dobrogei.

¹⁹⁷ Cadru rectangular, de forma unei mese, cu laturile verticale unindu-se la mijloc cu virfurile unor triunghiuri isoscele, amintind de „apucători“ — torți (l. latină, *ansa-ae*, de unde denumirea amintită). De regulă sînt destinate săpării unor texte funerare, așa cum se văd pe sarcofage de epocă romană.

¹⁹⁸ *Dicționar de istorie veche a României...*, S.v. *Culte orientale în Dacia și Scythia Minor*.

¹⁹⁹ Mare poet român și om politic. În ultima calitate, a fost părtaș și a condus importante acțiuni în timpul revoluției de la 1848, a Unirii principatelor române în 1859. Ca poet și dramaturg are contribuții uriașe în patrimoniul culturii naționale. Lucrări mai importante: *Poezii populare ale românilor; Doine și lăcrămioare; Legende; Ostașii noștri; Pasteluri; Iorgu de la Sadagura; Iașii în Carnaval; Ciclul Chirițelor* (ultimele trei, comedii). Drame istorice: *Despot Vodă, Fintina Blanduziei, Ovidiu* etc.

²⁰⁰ *Mic dicționar enciclopedic român...*, S.v. *Bezdechi*.

²⁰¹ Simona Urziceanu, *Bustul poetului Ovidiu în viziunea sculptorului Corneliu Medrea*, în mss.

Bibliografie selectivă

- Acta conventus omnium gentium Ovidianis studiis fovendis*, București, 1976.
- Amante, Bruto** — *Ovidiu în exil*, București, 1898 (trad. Cecilia Bruzzesi).
- Aricescu A.** — *Armata în Dobrogea romană*, Ed. Militară, București, 1977.
- Atti del Convegno internazionale Ovidiano*, Sulmona, 1959, Roma, Istituto di studi romani, 1959.
- Barbu Vasile** — *Tomis, orașul poetului exilat*, București, 1972.
- Benedum Z.** — *Studien zur Dichtkunst des späten Ovids*, Giessen, 1967.
- Bernbeck E. Z.** — *Beobachtung zur Darstellung in Ovids Metamorphosen*, München, 1967.
- Bernini F.** — *Ovidio*, Tomis, 1938.
- Bezdechi St.** — *Ultimii ani ai lui Ovidiu la Tomis*, în SCRISORI DIN TOMIS, Cluj, 1930, p. III—XIV.
- Bordenaçhe G.** — *Sculture greche e romane nel Museo Nazionale di Antichità di Bucarest*, I, București, 1969.
- Bulgăr Gh.** — *Ovidiu în peisajul dobrogean*, în STUDII DE LITERATURĂ UNIVERSALĂ, II, București, 1960, p. 69—77.
- Bouynot** — *La poésie d'Ovide dans les oeuvres de l'exil*, Paris, 1957.
- Cahen R.** — *Le rythme poétique dans les Métamorphoses d'Ovide*, Paris, 1910.
- Castiglioni S.** — *Studi intorno alle fonte e alla composizione delle Metamorfosi di Ovidio*, ed. II, Roma, 1964.
- Danov Chr. M.** — *Pontos Euxinos*, în R. E. Suppld., IX, 1962, col. 866—1176.
- De la Ville di Mirmont. H.** — *La jeunesse d'Ovide*, Paris, 1905.
- D'Elia S.** — *Ovidio*, Napoli, 1959.

- D'Elia S.** — *L'esilio di Ovidio e alcuni aspetti dell'età augustea*, în ANNALI FAC. LETTERE DELL'UNIV. DI NAPOLI, 3, 1955, p. 95—157.
- Dessau H.** — *Geschichte der römischen Kaiserzeit*, vol. I, Berlin, 1924; vol. II, 1928.
- Dicționar de istorie veche a României** (paleolitic — sec. X) — sub conducerea lui D. M. Pippidi, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1976.
- D. M. Pippidi, D. Berelu** — *Din istoria Dobrogei: Geți și greci la Dunărea de Jos*, Ed. Academiei, Buc., 1965.
- Radu Vulpe, Ion Barnea** — *Din istoria Dobrogei: Romanii la Dunărea de Jos*, Ed. Academiei, Buc., 1968.
- I. Barnea, Șt. Ștăfănescu** — *Din istoria Dobrogei: Bizantini, romani și bulgari la Dunărea de Jos*, Ed. Academiei, 1971.
- Drimba Ov.** — *Ovidiu, poetul Romei și al Tomisului*, ed. a II-a, Buc., 1966.
- Favez C.** — *Les Gêtes et burs pays nus par Ovide*, în I.ATOMUS. 1951, p. 425 sqq.
- Filow B.** — *Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian*, Leipzig. 1906.
- Fitz J.** — *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior*, Hermann Böhlhaus. Weimar, 1966.
- Fränkel H.** — *Ovid, a Poet Between Two Worlds*. Berkeley — Los Angeles, 1945.
- Frazer J. G.** — *The Fasti of Ovid*, London, 1929.
- Gandeva R.** — *Moralische und soziale Charakteristik der West- und Nordbalkanbevölkerung bei Varro und Ovid*, în ACTES DU PREMIER CONGRES INTERNATIONAL DES ÉTUDES PALEONTOL. ET HIST. DE LA PÉNINSULE BALKANIQUE, II, Sofia, 1970, p. 127—132.
- Gerov B.** — *L'aspect ethnique et linguistique dans la région entre le Danube et les Balkans*, în STUDI URBINATI, 1959, p. 173—191.
- Istoria României*, Ed. Academiei, 1960.
- Izvoare privind istoria României*, I, Ed. Academiei, Buc., 1964.
- Lascu N.** — *Izvoarele literare ale Metamorfozelor lui Ovidiu*, în ANUARUL INST. STUD. CLAS., III, 1936—1938, p. 74—123.
- Lascu N.** — *Notizie di Ovidio sui Geto-Daci*, în MAIA, 1958, p. 307 sqq.
- Lascu N.** — *Ovidiu, omul și poetul*, Cluj, 1971.
- Lamacchia R.** — *Ovidio interprete di Virgilio*, în MAIA, 12, 1960, p. 310 sqq.
- Lavagnini B.** — *La cronologia degli Amores*, în ATHENAEUM, 1921, p. 94 sqq.
- Lozovan E.** — *Ovide, agonothète de Tomis*, în REL., XXXIX, 1961, p. 172—181.
- Ludwig W.** — *Struktur und Einheit der Metamorphosen Ovids*, Berlin, 1965.

- Marlotti S.** — *La carriera poetica di Ovidio*, in BELFAGOR, XII, 1957, p. 609—635.
- Marquardt J.** — *Organisation de l'Empire Romain*, 2 vol., Paris, 1889.
- Maşkin N. A.** — *Principalul lui Augustus*, Moscova—Leningrad, 1949 (trad. rom. Buc., 1954).
- Maşkin N. A.** — *Istoria Romei antice*, OGIZ, 1947.
- Menzione A.** — *Ovidio, Le Metamorfosi. Sintesi critiche e contributo per una rivalutazione*, Torino, 1964.
- Mic dicţionar al scriitorilor greci şi latini*, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, Buc., 1978.
- Miller F. I.** — *Ovid's Aeneas and Vergil's: a Contrast in Motivation*, in CLASS. JOURN., 1927, p. 33 sqq.
- Mommsen Th.** — *Römische Geschichte* — Phaidon — Verlag — Wien — — Leipzig.
- Nageotte O.** — *Ovide, sa vie et ses oeuvres*, Dijon, 1872.
- Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanţa, 1964.
- Otis B.** — *Ovid as an Empire Poet*, Cambridge, 1966, ed. II, 1970.
- Ovidiu** — *Metamorfoze*, Ed. Acad., Buc., 1959.
- Ovidiu** — *Fastele*, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1965.
- Ovidiu** — *Tristele, Ponticele*, Buc., 1972.
- Ovidiu** — *Arta iubirii*, Buc., 1977.
- Publius Ovidius Naso*, vol. colectiv, Ed. Acad., Buc., 1957.
- Ovidiana. Recherches sur Ovide, publiées à l'occasion du bimillénaire de la naissance du poète*, Paris, 1958.
- Paratore E.** — *Motivi umani nella poesia di Ovidio*, Sulmona, 1956.
- Paratore E.** — *Bibliographia Ovidiana*, Sulmona, 1958.
- Pârvan V.** — *Inceputurile neştii romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1923.
- Pârvan V.** — *Zidul cetăţii Tomis*, Buc., 1915 (ARMSI, ser. II, t. XXXVII).
- Pleiffer Z.** — *Untersuchungen zur Komposition und Erzähltechnik von Ovids Fasten*, Tübingen, 1952.
- Pichon R.** — *Histoire de la littérature latine*, Paris, 1898.
- Pick B.** — *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, Berlin, 1898.
- Pippidi D. M.** — *Contribuţii la istoria veche a României*, Bucureşti, 1967.
- Pippidi D. M.** — *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noir*, Ed. Acad., Bucureşti — Adolf M. Hakkert B. V., Amsterdam, 1975.
- Pontica I—XI*, Muzeul de arheologie Constanţa, 1968—1978.
- Premmerstein A. von** — *Die Anfänge der Provinz Moesien*, JÖAI, I, 1898, Beibl., col. 145—196.
- Rădulescu A., Bitoleanu I.** — *Istoria Dobrogei—compendiu*, 1979 (sub tipar).
- Regling K.** — *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, II, Berlin, 1910.

- Ripert E.** — *Ovide, poète de l'amour, des dieux et de l'exil*, Paris, 1921.
- Romano V.** — *Genealogiae deorum gentilium*, II, Bari, 1901.
- Rostovzev M.** — *Storia economica e sociale dell'Impero Romano*, Firenze, 1953 (trad. it.).
- Salvatore A.** — *Aspetti della sensibilità e dell'arte di Ovidio*, Napoli, 1966.
- Schilling R.** — *Ovide, poète des Fastes*, in *MÉLANGES CARCOPINO*, Paris, 1966, p. 863 sqq.
- Schilling R.** — *Ovide, interprète de la religion romaine*, in *REV. ET. LAT.*, XLVI, 1968, p. 222 sqq.
- Stein A.** — *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940.
- Stoian I.** — *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, Buc., 1962.
- Storia della letteratura latina*, I, Bologna, 1969.
- Studi Ovidiani a cura dell'Istituto di Studi Romani*, Roma, 1959.
- Suceveanu Al.** — *Viața economică în Dobrogea romană sec. I—III e. n.*, Ed. Academiei, Buc., 1977.
- Teodorescu D. M.** — *Monumente inedite din Tomis*, București, 1918.
- Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, Ed. științifică, 1963.
- Thibault J. C.** — *The musteru of Ovid's Exile*, Berkeley-Los Angeles, 1964.
- Tissier A.** — *La société romaine dans l'oeuvre d'Ovide*, Paris, 1944.
- Tocilescu Gr.** — *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900.
- Toutain J.** — *La religion romaine d'après les Fastes d'Ovide*, in *JOURN. des Savants*, 1931, p. 105 sqq.
- Tremoli P.** — *Influssi retorici e ispirazione poetica negli Amores di Ovidio*, Trieste, 1955.
- Trozzi M.** — *Ovidio e i suoi tempi*, Catania, 1930.
- Vlarre S.** — *L'image et le pensée dans les Métamorphoses d'Ovide*, Paris, 1964.
- Vlarre S.** — *Ovide, Essai de lectures poétique*, Paris, 1976.
- Vişevani A.** — *Stile ed imitazione nelle Metamorfosi di Ovidio*, in *ATTI ACCADEMIA SCIENZE, Lettere ed Arti di Udine*, 1960.
- Vulpe R.** — *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Buc., 1938.
- Wagner W.** — *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938.
- Weiss J.** — *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911.
- Wilkinson L. P.** — *Ovid Recalled*, Cambridge, 1955.
- Wilkinson L. P.** — *Ovid Surveyed. An Abridgement for the General Reader of „Ovid Recalled“*, Cambridge, 1962.

S U M A R

Prefață	5
Litoralul pontic și coordonatele sale	9
Ovidiu în Italia	17
Alungarea din Roma	47
Geții și Tomisul	66
Ipostaze tomitane postovidiene	101
Permanențe ovidiene	119
Note	136
Bibliografie selectivă	148

Redactor: **FLORENTIN POPESCU**

Tehnoredactor: **MIHAIL CÂRCIOG**

Bun de tipar: 30.04.81

Coli de tipar: 9,5

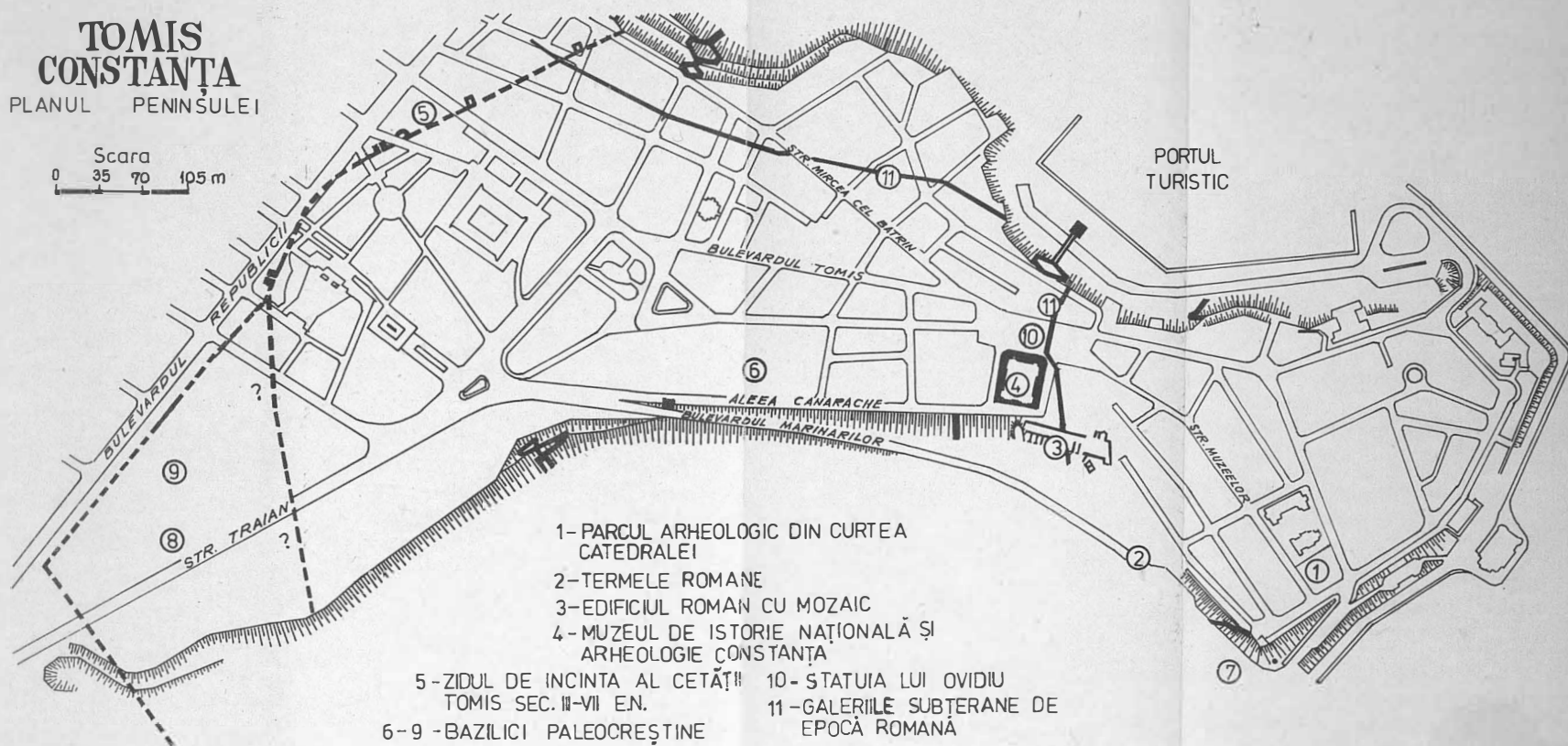

Întreprinderea poligrafică Brașov — 1228

TOMIS CONSTANȚA

PLANUL PENINSULEI

Scara
0 35 70 105 m

Lei 7